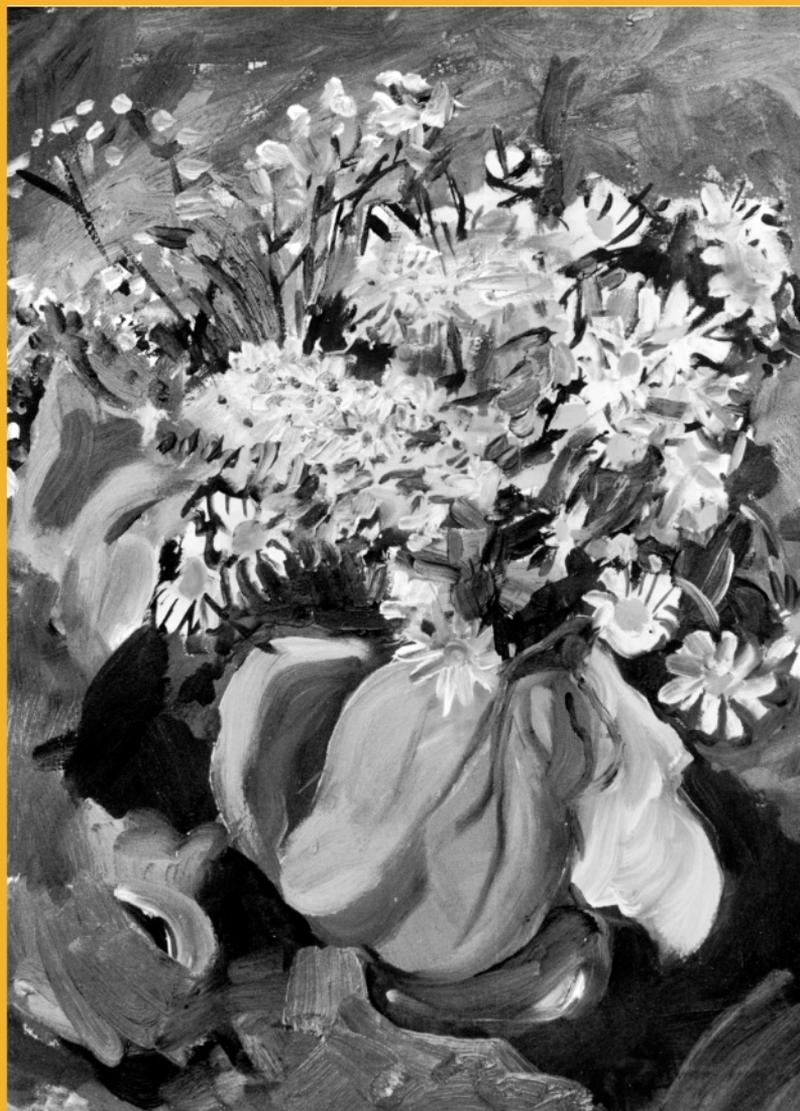

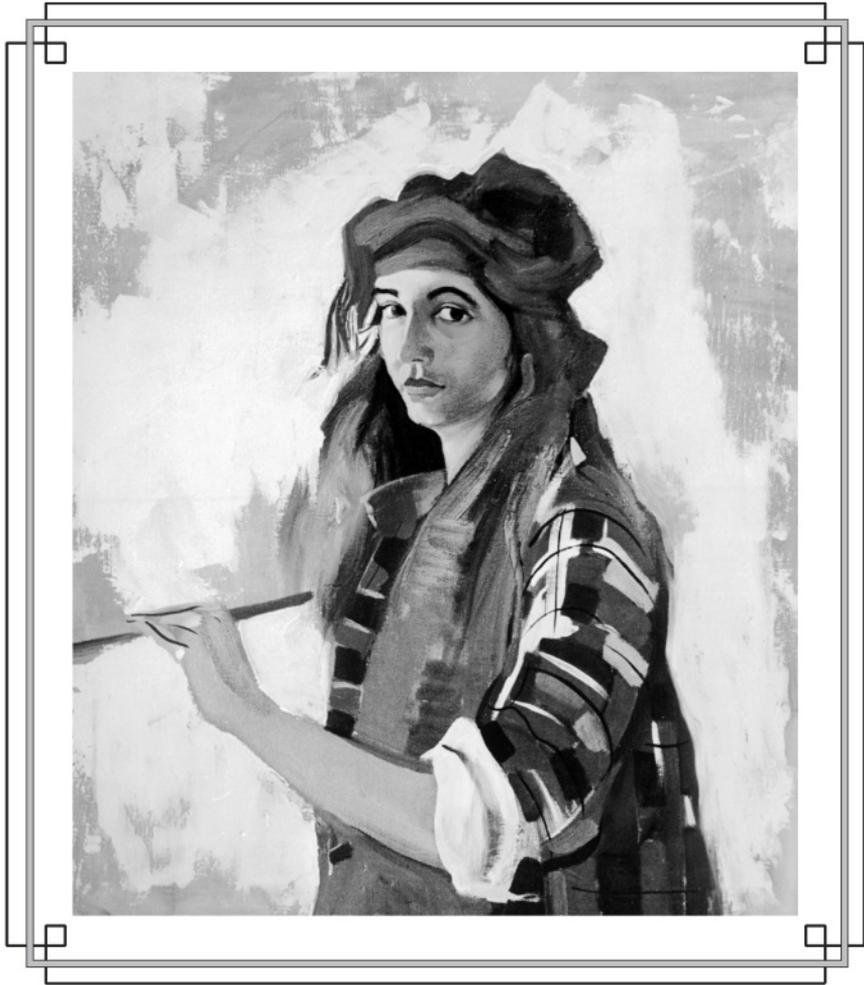
Привыкните к байырта, үй серкөрүзсени революци.

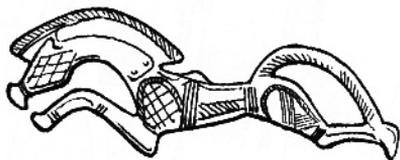
КЛОД ТИЛЬЕ, францаг фыссав

МАХ ДУГ

7
2006

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2006

МАХ ДУГ

7
’06

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,

КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,

НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2006

НОМЫРЫ ИС:

<i>РÆМОНТЫ</i> Геор. Батоны хорз лæг æнустæ. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	5
<i>ДЗАСОХТЫ</i> Музафер. <i>Дæллаг Ир. Автобиографион повесть.</i> <i>Дарддæр</i>	10
<i>КАСАТЫ</i> Батрадз. <i>Цин æмæ зарæг. Æмдзæвгæтæ</i>	72
<i>ЦОКОЛАТЫ</i> Насырбег. <i>Хæст — цардхал. Новеллæ</i>	76
<i>ГАДЖИТЫ</i> Барис. <i>Кæмдæр, нæ Иры хæхты. Æмдзæвгæтæ</i>	82
<i>ХЪАНЫХЪУАТЫ</i> Савели. <i>Чысыл нывтæ</i>	87
<i>ЭЛХОТАГ.</i> <i>Студент æмæ профессор... Эпюдтæ</i>	89
<u>АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД</u>	
<i>Нарты кадджытæ. Дарддæр</i>	91
<u>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</u>	117
<i>МÆРЗОЙТЫ</i> Сергей. <i>Амыраны байзæддаг</i>	126
<u>ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ</u>	
<i>МАМИАТЫ</i> Изетæ. <i>«Уд иунæгæй куы цæра — рафтæд!..»</i>	138
<u>ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ</u>	162

БАТОНЫ ХОРЗ ЛÆГ АНУСТÆ

* * *

Бауадзы стыр тых нæ уæнджы,
Стыр ныфс, куы нын вæййы тас,
Искæй æнæкъæм æууæнчы
Фидар, æнæнкъуысгæ 'нгас...

Фæлæ лæг тарфæй ныззæмбы, —
Чи у зæрдæууæнкæй цух,
'Рбадары уый дæр йæ дзæмбы:
— Ай дын мæ хуыцауы къух!

2004

* * *

Не знон, нæ абон нын амоныц, —
Байхъус сæм, ма сыл кæн бустæ, —
Бонтæ æнæбоны батонынц,
Батоны хорз лæг æнустæ.

* * *

Ирон æвзаг йæ къæсæрма
Кæй нæ хъæуы йæ къуымæй,
Йæ хистæрæй йæ кæстæрма
Нæй фарнхæссæг лæг уымæй.

* * *

Хъысмæтимæ 'нæнцой быцæуы
Ныллæуы, хæрæмттæй æнуд,
Цыбыр рæстæг ахæм, — æрцæуы
Æрдуйыл хæцыны онг уд:

Æнæнкъуысгæ — арвы ызмæст мал,
 Дæ быны лæбыргæ зæхх — хъус...
 Дæ фæстаг ысулæфт, æрмæст ма
 Фæлмæн армау — стъалыйы рухс.

Зындонæй, фыдбонтæй — сæрибар...
 Фæлæ нæй фæиртæсæн дард:
 Бындзарæй ныууигъгæ дæ фидар
 Йæхимæ æрæлвасдзæн цард.

* * *

Царды фыдох æмæ сар,
 Цины зæлдæгтæ дæр уафы..
 Цардыл выббæзæн кæд тар, —
 Рухс æй æгъатырæй сафы.

* * *

Стыр фарн ныууадзæг фыдæлты фæдон,
 Ма дæур дæ тыхы фæстауæрц, æвгъауыл..
 Адæмау ц' адæм нæ зоны йæ Бон, —
 Арæх куыдзы бонтæ зонинмæ 'рхауы.

2005

ИРОН ÆВЗАГ

Уый нын, Теркау, гуылф-гуылфæй цæугæ 'вдадз у.
 Цæй, ныггуыбыр кæнæм æлутон нуазынмæ! —
 Арвæрттывдау, зæлдагау бæргæ тасы,
 Мах æм нал тасæм нæ карз дойны суадзынмæ.

ДЕМОКРАТТÆН

Бæстæ куыд нынкъуыстат, куыд ныууыгътат! —
 Хæтæндон рауад нæ хъæздыг, нæ хорз зæххæй..
 Уынæм: нæ магуырыл нæ нæ ныууагътат,
 Ныууадзут нæ нæ гæвзыккыл, уæ хорзæхæй!

2002

СТЮАРТТЫ ИУ БАЙЗÆДДАГÆН

(*Р. Бернсæй*)

Куыд нын хоныс, цæй, Стюарттæй дæхи?! —
 Лæууыд Æхсарыл, Намысыл сæ цард...
 Кæд уыдонмæ дæр зондцухтæ уыди,
 Уæддæр нæ уыд сæ мыггаджы мæнгард!

ÆНГÆС СТИХТÆ ЧИ ФЫССЫ, УЫМÆН

Зæрдаив уайдзæф... Ма йыл кæн мæсты, —
 Дæ уды бахиз сау фыдохæй, сарæй...
 Æнгæс стихтæ лæчъырыны бæсты
 Æргуыбыр кæн — хæрæгсындыз тон бындзарæй.

* * *

Ц-йы фыртæн

Дæ чиныджы фæзындыл мах
 Нæ кæнæм райгæ, фæлæ — хъыг:
 Дæ хъул бæргæ абадти сах,
 Цыг абадт «Ир»-ы хъул та, цыг...

* * *

Уыд мадæн йæ ахсджиаг буц.
 Фæхъомыл. Фæхъал и. Æмбары:
 «Мæ зæрдæ мæ фадæттæй — рухс,
 Æцæг мæ нæ зæронд хъыгдары...»

Мад суцца фырты цур — æбар.
 Кæуынай фæдудынц йæ рустæ...
 Йæ зæронд ныттаргæнæг тар —
 Йæ хъæбулы схуыст æмæ бустæ.

* * *

Ацы фыддуг, ацы! —
 Сау хин у, мæрддзæст...
 Царды сæрмæ уадзы
 Цъулберты æрмæст.

Ахуыр мах йæ цæфтыл,
 Йе 'лг'иныл... цæуæм
 Амондæн йæ тæфтыл,
 Цардгæрон цæрæм.

* * *

Дæ зын нын — зын, дæ цин та нæ рæвдауы, —
 Куыд хъæздыг, куыд мæгуыр дæ, Зæхх! —
 Фыдлæг хæрам дæ хæрæмттæм æфтауы,
 Дæ цъæхмæ бæрз бæлас та — цъæх.

2005

ХАЛÆФТУАН

*Хъуыддаджы стихтæ цас уыди кæддæр!..
 Кæмæй-иу хастам сæр бæрзонд æдзых,
 Ныр уыцы хорей пенсимæ фæраст...
 У баснятæн дæр — собесмæ сæ каст.*

Ситохаты С.

Хъуыддаджы стихтæн стыр цыт уыд кæддæр, —
 Нæ цард уыд дзаг сæ судзгæ оптимизмæй:
 Ысхуыстой нæ уæлмонц мыртæй фæдисмæ,
 Хъазуат куыстмæ, — цы ма нæ хъуыд æндæр!..

Агиткæтæй уæд хорз ысдон нæ сæр.
 Нæргæ «маршты» дæр не 'вдæлди нæ рисмæ...
 О, халæфтуан нæ рæбинагдæр исмæ —
 Дзырдаивадмæ — уыдон сты уæддæр.

Кæд исынц пенси — баззад сæ мыггаг.
 Мыййаг, куы сног уой «Мах дуджы» — фæтæрсын, —
 Цынаæ кæны хъæддаг заман, хъæддаг!..

Сæ тугт хъæрæй ма абон дæр ныккæрзын.
 Ныр критикон цæхæр-уацты хъуыддаг —
 Хъуыддаджы стихты хъуыддагтæм æркæсын.

ФÆЗЫЛДИ, ФÆДЫМДТА, ФÆНИУДТА...

Пароди

*«Дымгæ стонг бирæгъау ниуы,
 Мæт æрцæрын кæны риуы.
 Зæрдæ ризы тарст тæрхъусау...
 Дымгæ стонг бирæгъау зилы...
 Дымгæ стонг бирæгъау уасы...»*

Цомайты Р.

Фæзылди фаг дæ дымгæ; фаг
 Фæдымдта, — ма йын уа фæчиуæн!..
 Æххормаг бирæгъау — йæ уаг:
 Йæ зыд, йæ лæбурын, йæ ниуын...
 Дæ туг кæм ныллæууы тæссæй,
 Дæхи кæм равдисыс æбарæй,
 Уызын уым атонид мæстæй,
 Æхсæнкъ ыссудзид уым æхсарæй...

Куы сисы талынг арв гуыр-гуыр,
 Хъæрзгæ, куы ниуы уад, куы тъизы, —
 Фæзæгъын: «Ростик нын, мæгуыр,
 Тæрхъусау, афонмæ кæм ризы?»

2002

ДЗАСОХТЫ Музафер

ДÆЛЛАГ ИР*

Автобиографион повесть

VIII

А хæм фысджытæ ис: дзæвгар азты семæ зонгæ уыдтæ, арæх æмбæлдыстут, иумæ цæхх-къæбæр бахордтат, бирæ фæцард, афтæмæй йе 'нусон фæндагыл ацыд, фæлæ дзы цы 'рымысай, уый нæй. Нæ дзы иу хорздзинад дæ зæрдыл бадард-тай, нæ, чидæр цы загъта — иу æвзæрдзинад. Хъайтыхъты Геор уыдонмæ нæ хауы. Раздæр куыд загътон, афтæмæй нæ хæдзары фыццагдæр цы чингуытæ фæзынд, уыдонæй иу уыд Георы «Æмдзæвгæтæ æмæ каджытæ», фæлæ йын йе 'мдзæвгæтæй уымæй размæ дæр кæцыдæртимæ — уæлдайдæр, ахуыргæнæн чингуытæм хаст чи 'рцыдис, уыдонимæ — зонгæ уыдтæн. Æртиссæдз азмæ æввахс рацыд, Георы æмдзæвгæ «Зымæг» скъолайы куы ахуыр кодтам, уæдæй нырмæ, фæлæ мæ нæма ферох. Мæнæ йæ райдайæн рæнхъытæ:

*Чи фæкалдта кæрты урс-урсид ыссад?
Цавæр лæгмæ разынд ахæм стыр бæркад?*

Институты ахуыр кæнгæйæ Георы æрæййæфтон Фысджыты цæдисы сæрдарæй. Йæ кусæн уатмæ бацæугæйæ-иу адæймагыл афтæ бацин кодта, æмæ

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс журнал «Мах дуджы» 2004 азы 2 æмæ 3 номыртæ; 2006 азы 6 номыры.

та-иу æй бафæндыд уырдаæ ногæй æмæ ногæй бацауын. Æмæ мах дæр цыдыстæм, уымæн æмæ Геор æдзухдæр поэзийæ цард. Кæмдæриддæр уыдаид, уым рифмæтæй дзырдта, уымæ хуымæтæджы рифмæтæй нæ, фæлæ-иу адæймаг йæ зæрдыл кæй бадардта, хъæлдзæгдзинады хос ын-иу чи фæци, иу æй иннæмæн радзурын йæхицæн хæсыл кæм нымадта, ахæм рифмæтæй. Æнæмастдæр адæймагæн скæнæн нæ уыд, йæхицæн æй знаг никуы ничи схуыдта. Уарзтой йæ канд йе 'мсис адæм нæ, фæлæ, кæимæ 'мбæлди, уыдон иууылдæр. Кæдæмфæнды куы ацыдаид, уæддæр ын-иу фæзынди ног хæлæрттæ. Æнæ адæмæй йын цард ад нæ кодта, фæндыди йæ æдзухдæр уыдоны æхсæн уæвын, уымæн æмæ йын дзы алчидæр дзуапп лæвæрдта уарзондзинадæй. Геор тынг ахуыргонд адæймаг уыд, фыццаджыдæр, кæстæ бирæ кодта, сæйрагдæр та, цы-иу бакаст, уый-иу æй никуыуал ферох. Куыд дзурынц, афтæмæй Пушкины æмдзæвгæтæй фыст роман «Евгений Онегин» кæрæй-кæронмæ æнæчиныгмæ кæстгæйæ дзурын зыдта. Æмæ ууыл баууæндæн ис.

Зындгонд куыд у, афтæмæй ацы уацмыс поэт ратæлмац кодта ирон æвзагмæ. Мæхицæй йæ зонын, стæй тæлмац чи кодта, уыдон дæр зæгъдзысты, цæмæй иу кæнæ иннæ уацмыс ратæлмац кæнай, уый тыххæй йæ дæсгай хæттыты бакæсын кæй хъæуы. Георы та, цæмæй йæ зæрдыл исты бадардтаид, уый тыххæй йæ дæсгай хæттыты кæсыны сæр ницавæр уацмыс хъуыд, дыууææртæ хатты дæр ын фаг уыд. Бирæ дæр уымæн зыдта. Дæсгай азты дæргъы Ирыстоны уæлдæр ахуыргæнæндæтты фæкуыста философийы ахуыргæнæгæй, философи æмæ поэзи та кæрæдзимæ баст сты. Поэзийы хъуамæ философи уа, хъуыдыты философи, лæджы зонды арфмæ чи ныххизын кæна, царды нысаныл сагъæсы йæ чи бафтауа, æрдзы цауты бастдзинад раиртасынмæ йæм чи сида, ахæм философи. Ахæм философийы ахуыргæнæг уыд Хосдзауы фырт.

Уырыссагау ахæм ныхас ис: «ходячая энциклопедия». Алцыдæр чи зоны, цæугæ-цæуын æм цыфæнды зын фарст куы раттай, уæддæр æххæст дзуапп кæмæй райсдзынæ, ахæм адæймагмæ-иу дзырдтой уыцы номæй. Хъыгагæн, мах адæймагæн, цалынмæ нæ цуры вæййы, уæдмæ фаг аргъ нæ фæкæнæм. Лæгæй лæг зæгъыны ныфс нæм, суанг куы амæлы, уæд дæр æдзух нæ разыны. Иоганн Вольфганг Гетейы фарсмæ цы Иоганн Петер Эккерман уыд, Георы фарсмæ иу ахæм лæг куы фæуыдаид,

уæд йæ фæстæ диссаджы чиныг ныууагътаид, чи зоны, Геор йæ даргъ царды дæргъы цы бирæ бынтæ ныууагъта, уыдоны фарсмæ æрæварынмæ бæззыдаид. Фæлæ мах æндæр зондыл хæст стæм, нæ хорзæй хорз зæгъыны бæсты фæлтау хъусæй лæудзыстæм, нæхицæй къуыттытæ æмæ къуырматæ сараздыстæм...

Хорз сæрдар уыди Геор фысджытæн. Йæ цæст алкаемæн дæр уарзта, фыдаудæн никауыл кодта. Раст зæгъын хъæуы, кæйдæрты коммæ дæр-иу бакаст, чидæртæ та-иу æй рæдийын дæр фæкодтой. Уыцы рæдыдтæ дæр-иу ыл йæ фырхæларзæрдæйæ æрцыдысты. Йæ цуры-иу чи уыд, уый хъуыдытæ-иу æм кæд растдæр нæ кастысты, уæддæр-иу, йæ разы уæвæджы зæрдæхудты бацауынаы тæрстæйæ, куыд не 'мбæлд æмæ-иу йæхи куыд нæ фæндыд, афтæ бакодта. Уыцы миниуæг аипп кæй у, уый тыххæй ныхас дæр нæй, фæлæ аипп кæмæ нæй, ахæм адæймаг та ацы зæххыл кæцы дуджы цард?

...Цыдысты Геормæ бирæ хъуыддæгты фæдыл фысджытæ æххуысмæ, уымæн æмæ уый канд сæ сæрдар нæ уыди, фæлæ ма уыди сæ депутат дæр. Депутат уæд адæмæн лæггадгæнагыл нымад уыди, стæй канд нымад нæ уыди, фæлæ сын æцæгæй лæггад кодта. Абоны депутаттæ æмæ уæды депутатты æхсæн хæхтæ æмæ быдыртæ ис, арв æмæ зæххау кæрæдзимæ дард сты. Ныртæккæ иуæй-иу хатт нæ парламентæй цы хабæрттæ райхъуысы, ахæмтæ Цæгат Ирыстоны кæддæры Сæйраг Советы сессийы фæскъуым куы рачындæуыдаид, уæддæр, кæмæй рацыдысты, ууыл, кæнæ уыдоныл, зарджытæ скодтаиккой, цæмæй сæм адæм се 'ргом аздæхтаиккой, фæхудтаиккой съл æмæ сæ дыккаг хатт æвзаргæ нæ, фæлæ сæ, кæм уыдысты, уырдыгæй дæр фæтардтаиккой. Фæлæ, куы зæгъын, мах рæстæджы диссаг диссаг нал у, афтæмæй та диссæгтыл бонæй-бонмæ æфтгæ цауы, дисгæнджыты нымæц та къаддæр кæны, æндæр ма искуы ахæм диссаг фехъуыстæуызæн: адæмæн сæ туг сæ цæстытæй куы калди — уæвгæ абон уыцы туг къаддæр нæ фæци — сæ магуыры хъиутæ хæрынмæ куы 'рцыдысты, уæд нæ парламенты иу хай бавдæлд, æмæ ныхасмæ рахаста — уый уыди 1999 азы сæрды — ахсджиагдæрæн скæнæн нæй, ахæм фарста: депутатты риуылдаргæ нысанта сызгъæринæй кæнæм æви нæ. Иутæ загътой: «О!», иннæтæ — «Нæ!». Хуыцау хорз, æмæ раст зондылхæст адæмы хъуыды фæуæлахиз æмæ Уæрæсейы сызгъæрин æварæнтыл былар æфтауын нæ бауагътой.

Ацы хабар мæ хъустыл куы 'рцыд, уæд ыл нæ баууæндыдтæн, фæлæ йæ радио, телеуынынад æмæ газетæ кæрæдзийы дзыхæй исын куы райдыдтой, уæд ма йыл цы 'нæбаууæндгæ уыдис! Мæ дис равдисынæн хуыздæр мадзал не ссардтон æмæ газет «Рæстдзинад»-мæ ныффыстон цыбыр уацхуыд. Радтон ын ахæм сæргонд: «Сызгъæрин курдиат». Редакцимæ мын æнæрвыстæй баззад, фæлæ йæ абон уæ размæ хæссын. Байхъусут-ма йæм: «Нæ сызгъæрин депутаттæй йæ сызгъæрин зæрдæйы ракоммæ сызгъæрин нысан кæй сызгъæрин зонд æрцахста, уый цæрæнбон бирæ уæд, фæлæ уыцы хъуыдыйы фарс чи схъалæс кодта, уыдоны сызгъæрин мыггæгтæ нæ сызгъæрин газет «Рæстдзинад» сызгъæрин дамгъæтæй куы ныммыхуыр кæнид, уæд цыма, ныронг йæхи хуымæтæг æвзарæгыл чи нымæдта, уыдон сызгъæрин фестиккой, афтæ мæм кæсы æмæ, уæ хорзæхæй, уыцы сызгъæрин курдиат сæххæст кæнынмæ ма фæзивæг кæнут. Сызгъæрин нысанхæссæг депутат равзарын йæ зæрдæйы кæрон дæр кæмæн никуы уыд, уыцы хуымæтæг æвзарæг Дзасохты Музафер. 1999 азы 9 июль»...

Мыртазты Барис æмæ Геор бынтон лымæн нæ уыдысты, се 'хсæн-иу изгарддзинад куы сæвзæрд, ахæм рæстæджытæ сыл иу æмæ дыууæ хатты нæ акодта. Кæрæдзиуыл эпиграммæтæ фыстой æргомæй дæр æмæ фæсномыгæй дæр. Сæ быцæутæ-иу суанг фельетонты онг дæр ахæццæ сты. Геор диссаджы юморист уыди, тынг арахст сатирæйы хæцæнгарзæй архайынмæ. Иу хатт мæм мæ куыстмæ æрбацыд æмæ мын афтæ зæгъы, мæ ног æмдзæвгæйы сæрмæ, дам, «Мыртазты Барис», зæгъгæ, бафыстон.

— Цæмæн? — бафарстон æй æз.

— Уæддæр та йæ давгæ кæндзæн.

Æлхысчъытæ хъуаг æй Барис дæр нæ уагъта, фæлæ йын уæддæр аргъ кодта. Георæн йæ цуры куы лæууай, уæд, дам, дын цыфæнды хъуыддаг дæр сараздзæн. Георæн йæ цуры куы нæ лæууыдаис, уæддæр дын сарæзтаид хъуыддаг, уымæн æмæ бирæ адæмы зыдта, стæй йын йæхи дæр бирæтæ зыдтой. Кусгæ канд институттæ — философи алы рæстæджыты цалдæр институты лæвардта — æмæ фысджыты Цæдисы нæ кодта, фæлæ партийы обкомы дæр æмæ, кæимæ куыд дзургæ у, уый йын амонын нæ хъуыд.

Хæсты хæдфæстæ уыдаид уый, æвæццæгæн. Партийы обкомы

пропагандæ æмæ агитацийы хайады куыста уæд. Æмæ иу фæззыгон бон обкомы кусджытæн картоф æрбаластой æмæ йæ кæрты акалдтой. Хуымæтæгдæр кусджытæй алчи йæ мæгуыры бон зыдта æмæ йæхи голджытимæ æрбацыд, хицауадмæ хæстæгдæр чи уыд, уыдоны сагъæстæ та иумæйаг хайады хицау Алексей Пешков йæхимæ райста æмæ дзы рагацау алкæмæн дæр голджытæ æрцæттæ кодта. Уый Георы хъустыл æрцыд æмæ Пешковы кусæн уаты смидæг. Кæй зæгъын æй хъæуы, афтидкъухæй йæ рарвыста: зындгонд партократмæ хуымæтæджы инструктортæ номхыгъды мелæй фыст дæр нæ уыдысты.

Георæн хъыг куыннæ уыдаид, йæ курдиатæн ын аргъ кæй не счындæуыд, уый æмæ æваст йæ поэтикон хæцæнгарзмæ февнæлдта æмæ, картофæвгæнджыты цурмæ куы рацыд, уæд хъæрæй загъта:

Заведующий наш Пешков

Не стоит двух пустых мешков.

Ома дыууæ афтид голладжы мын чи нæ радта, уый йæхæдæг дыууæ афтид голладжы йаргъ нæу.

Ивгъуыд æнусы фæндзайæм азты Цæгирпединституты историон-филологон факультеты чи ахуыр кодта, уыдонæй бирæтæ сæ хъус дардтой сфæлдыстадмæ, сæхимæ та сын фаг хъусдард уыд Фысджыты цæдисы 'рдыгæй, комкоммæ та Хъайтыхъты Георы 'рдыгæй. Уымæй, зоныгдзавд кæмæй фæуыдаис, де уæнг дын чи амардтаид, ахæм ныхас нукуы фехъуыстаис. Уæдæ йе стипенди ссæдз туманы (зæронд, ома æхсайæм азты размæйы æхцатæй) йеддæмæ кæмæн нæ уыд, уымæн ма-иу искуы-иу хатт дæс æмæ ссæдз — дæс æмæ дыууиссæдз туманы куы радтой, уæд уый æххуыс нæ уыди? Уыди æмæ-иу райдайгæ литератортæ Георы фæрцы иуæй-иу мæйты сæхимæ æхцамæ цæуын нал бахъуыд.

Георæй ноджы стырæдæр хорздзинæдтæ дæр зонын. Фæстæдæр, мæхицæн æмдзæвгæты чингуытæ цæуын куы райдыдта, уæд æй бафæндыд, цæмæй сæ хуызæртæ уырыссаг æвзагмæ тæлмацгонд æрцæуой. Дæлрæнхъонтæ, дам, сцæттæ кæн æмæ дын сæ æз мæ зонгæ тæлмацгæнджытæй искæмæ Мæскуымæ арвитдзынæн. Дæлрæнхъон тæлмац нукуы скодтон æмæ мæхинымæр тыхстæн. Хабар Дзугаты Савели (уый дæр мæн хуызæн уыцы рæстæг «Рæстдзинад»-ы куыста) куы бамбæрста, уæд мын зæрдæтæ æвæрынмæ фæци:

— Ууыл ма ашпындар ма тыхс, аз дын сә стәлмац кәндзынән. Баххуыс кәнынмә мын йә цәттәдзинад кәй равдыста, уый мын ахсызгон куынна уыди, фәлә, сарәхсдзән, ууыл мә зәрдә нә дардтон, йәхәдәг әмдзәвгәтә чи фыссы, ахәм сә цыма хуыздәр раивтаид, афтә мәм каст, фәлә, куыд рабәрәг, афтәмәй фәрәдытән. Әцәгәй мәм Савели уыцы бон цалдәр әмдзәвгәйы тәлмацгондәй әрбахаста. Фысджыты цәдисмә бацыдтән, әмә мын Геор афтә:

— Арвитдзыстәм сә Вероникә Тушновамә. Хорз поэт у, стәй тәлмац дәр хорз кәны. Ме 'мдзәвгәтә мын раивта әмә мә зәрдәмә фәцыдысты. Куыд зәггыс?

Цы хъуамә загътаин? Сылгоймаджы әмдзәвгәтәй кәсгә никуы ницы бакодтон, фәлә мын йә ном хорз зындгонд уыд. Георән разыйы дзуап радтон, фәлә тарстән, куы нә мын сә ратәлмац кәна, уымәй. Вероникә Тушнова әмә аз кәрәдзимә дард уыдыстәм. Уымән йә ном әппәт Советон Цәдисы дәр зындгонд уыд, мәнән та...

— Әмә сә стәлмац кәндзән? —мә дызәрдыгдзинад әргомәй равдыстон Георы цур.

— Куынна сә стәлмац кәндзән! Әз йемә ныхас кодтон. Арвит сә. Дә писмойы мә кой дәр скәндзынә. Демә, зәгъ, мәнәй-уый ныхас кодта.

Геор куыд загъта, афтә бакодтон. Писмойы йәм цытә ныффыстон, уый нал хъуыды кәнын, фәлә мәм йәхи писмо абон дәр әфснайдәй ләууы. Вероникә фыста: «Зынаргъ Дзасохыфырт! Дә ном әмә дәм дә фыды номәй кәй нә дзурын, уый тыххәй бахатыр кән: дә адрис фыст кәм уыд, уыцы гәххәтт мын цыдәр фәци. Иу хатт ма дә хатыр курын, дә ном дын кәй ферох кодтон, уый тыххәй дәр. Әхсызгонәй дын тәлмац кодтон дә хорз әмдзәвгәтә. Кәй байрәджы кодтон, уый мән аххос уыд: рынчын уыдтән, стәй тынг рынчын. Ды мәм телефонәй куы дзырдтай, әрмәстдәр уәд базыдтон, цы писмо дәм ныффыстон, уый әнәрвыстәй кәй баззад. Әмдзәвгә «Денджызмә»-йыл ногәй бакуыстон әмә бәлвырд фәхуыздәр, оригиналмә феввахсдәр, фәлә дыл, хыгагән, афоныл нә сәмбәлдзән.

Ноджыдәр ма дә хатыр курын, ныр әппәт хъуыддәгты тыххәй иумә. Дә къух дын фидар әлхъивын. Вероникә Тушнова. 23.03.64 аз».

Ацы письмо куы райстон, ууыл афæдзæй чысыл фылдæр йеддæмæ нæма рацыд, афтæ мæм Хъаныхъуаты Валодя, «Рæстдзинад»-ы уæды редактор, фæсидти æмæ мын афтæ:

— Чингуыты рауагъдады директор Зæнджиаты Дæгкайæн Ялтæйы фысджыты сфæлдыстадон хæдзармæ путевкæ сæрвыстой æмæ дæ кæд фæнды, уæд йæ бæсты дæ бон ацæуын у. Йæхицæн ныртæккæ фадат нæй.

Цыбыр дзырдæй, дыккаг бон Минводы хæдтæхæджы сбæдтæн æмæ сахат æмæ 'рдæджы фæстæ Симферополы балæууыдтæн. Уырдыгæй мæ фæндаг уыди Ялтæмæ. Æнæхъæлæджы дзæнæты бæстæйы фегуырдатæн. Федтон æмæ базонгæ дæн Мариэттæ Шагинян, Анастасия Цветаева (Маринæйы хо), Аркадий Первенцев, Виктор Некрасов æмæ бирæ æндæртимæ.

Æппæты тынгдæр дзы мæ зæрдæмæ фæцыд Виктор Некрасов. Йæхиуыл дæр азтæ дзæвгар цыд, фæлæ йæ мад бынтон зæронд уыд. Æмæ мæ зæрдæмæ цæмæй фæцыд — йæ мады иу минут дæр цух нæ уагъта. Æдзухдæр цыдысты дæларм-уæларм хæцгæ. Сихор цы фынгтыл хордтам, уыдон фæрсæй-фæрстæм уыдысты, бон цалдæр хатты æмбæлдыстæм æмæ зонгæ нæ баистæм, афтæмæй кæрæдзийæн салам дæттын райдыдтам. Уыдон йæ мадимæ бадтысты иу сылгоймаг æмæ нæлгоймагимæ. Кæрæдзийæн цы бавæййыдысты, уый нæ базыдтон, фæлæ цыфæндыйæ дæр иу бинонтæ уыдаиккой. Некрасовтимæ цыма тынг хæлар уыдысты, стæй рагæй, афтæ мæм фæкаст, фæлæ иу заман цæуылдæр нæ бафидыдтой æмæ се 'хсæн дæрзæг ныхæстæ рауад. Уый фæстæ дæр ма иу фынджы уæлхъус бадтысты, фæлæ сæ иумæ тезгъогæнгæ нал федтон.

Виктор, йæ мадæн ахæм диссаджы кад кæй кодта, ууыл бирæтæ сæ цæст æрæвæрдтой æмæ-иу æй йæ къухыл хæцгæ куы 'рбацæйхуыдта, уæд-иу æм кæсынтыл фесты.

Аркадий Первенцев йæ рæстæджы хъуыстгонд фыссæг уыд. Сфæлдыста иуæндæс романы, радтой йын ССР Цæдисы паддзахадон преми. Сценари ныффыста киноныв «Третий удар»-æн. Сфæлдыстадон хæдзары уыдис йæ бинойнагимæ. Чи нæ базонгæ кодта, уый нал хъуыды кæнын, фæлæ базонгæ стæм. Уыдон мæ базонгæ кодтой зындгонд уырыссаг поэт Владимир Луговскойы бинойнагимæ. Хъыгагæн мæ йæ ном ферох.

Иу изæр кæрты бандоныл цыппарæй бадтыстæм æмæ

ныхæстæ кодтам. Цæмæдæр гæстæ чидæр Михаил Шолоховы кой ракодта — Первенцевимæ æмбæстæгтæ кæй уыдысты, кæд уый тыххæй. Сабыргай-сабыргай «Тихий Дон»-ы хабæртгæм дæр рахызтыстæм. Дзырдтам канд чиныджы тыххæй нæ, фæлæ, романы бындурыл цы киноныв арæзт æрцыд, уый тыххæй дæр. Киноныв мæ зæрдæмæ куыд тынг фæцыд, уый Луговскойы ус куы фехъуыста, уæд, Первенцевы бинойнагмæ ацамонгæйæ, афтæ куы фæкæнид:

— Аксиньяйы ролы хуыздæр ничи ахъазыдаид...

Первенцевы ус актрисæ кæй уыд, уый ма мын цы базонын хъуыд, фæлæ йæ, стыр хыгагæн, йæ мыггаг кæмæй у, уымæй бафарсынæй бафсермы кодтон.

Луговскойы усимæ куы нæма базонгæ дæн, уæд мын, сфæлдыстадон хæдзармæ мæнæй раздæр чи 'рцыд, уыдонæй чидæр поэты хабæртгæ радзырдта. Цæвиттон, Владимир Хъырым йæ уды бæрц, зæгъгæ, куыд фæзæгъынц, афтæ уарзта. Фадат ын-иу куы фæци, уæд æдзухдæр ардæм цыд. Йæ мæлæты рынчын куы 'рци, уæд йæхиуæттæн бафæдзæхста, цæмæй йын йæ зæрдæ, Ялтæйы А. П. Чеховы номыл сфæлдыстадон хæдзары кæрты цы дынджыр къæдзæхдур ис, уым бавæрой. Æмæ йын йæ фæдзæхст сæххæст кодтой.

Иу лæг иннæйы уæхсчытыл куы слæууа, уæд кæдæм сæххæсдзæн, ахæм бæрзæндыл дур байгæрстой, зæрдæ дзы бавæрдтой æмæ йæ поэты барельефæй сæхгæдтой. Куыд мын радзырдтой, афтæмæй-иу йæ бинойнаг — йæхицæй иу-ссæдз азæй дæр кæстæр, тынг аив æмæ зæрдæмæдзæугæ сылгоймаг — алы аз дæр йæ гуырæн бон Мæскуыйæ стахт æмæ-иу ын, йæ зæрдæ цы дуры æвæрд ис, уый бын рухсаг загъта, балтæ-иу ын ныххæлар кодта — дыргътæй, дам, балæй фылдæр ницы уарзта — æмæ-иу сæ зæххыл байтыдта.

Луговскойы бинойнагимæ цы бон базонгæ дæн, поэт дæр уыцы бон райгуырд æмæ къæдзæхдуры бын сау балтæ пырхæй мæхæдæг дæр фæдтон.

Уыцы изæр бирæ фæныхæстæ кодтам. Фарстой мæ Ирыстонæй, иумæйаг зонгæтæ дæр нын разынди. Иуахæмы мæ Луговскойы бинойнаг бафарста, уырыссаг æвзагмæ, дам, дæ ничи тæлмац кæны. Æз ын кæйдæрты ранымадтон, уыдонимæ Вероникайы дæр. Тушновайы ном куы айхъуыста, уæд фенкъард æмæ мæ афарста:

— Тынг рынчын кәй у, уый зоныс?

Нә зонын, зәгъгә, йын загътон. Ноджы йын загътон, ләгәй-ләгмә кәй нукуы сәмбәлдыстәм, уый дәр. Мә зәрдыл әрбаләууыдысты, афәдзәй чысыл раздәр мәм йә писмойы цы ныхәстә ныффыста, уыдон: «...рынчын уыдтән, стәй тынг рынчын».

Вероникәйы тәлмацтә мә зәрдәмә фәцыдысты. Уый фәстә дәр мә фәндагыл бирә хорз тәлмацгәнджытимә фембәлдтән әмә әшпәты тынгдәр кәй куыстыл бацин кодтон, уыдоны әхсән Тушнова сәрмагонд бынат ахсы. Әмдзәвгәтә газеты мыхуыры куы рацыдысты, уәд мә бафәндыд Вероникәмә ног дәлрәнхьонтә арвитын. Газетимә цы писмо арвыстон, уым әм әрхатыдтон, дәлрәнхьонтә ма скодтон әмә, кәд дә зәрдәмә фәцәуой, уәд сә ратәлмац кән, зәгъгә. Бирә рәстәг нәма рацыд, афтә мәм йә писмойы фыста: «Зынаргъ Музафер! Газет райстон — бузныг. Де 'мдзәвгәтә та мә зәрдәмә тынг фәцыдысты, әмә сә ратәлмац кодтон, куыддәр дәлрәнхьонтә райстон, афтә.

Әппәты тынгдәр дзы мә зәрдәмә фәцыд фыццаг*. Стәй иннәтә дәр. Мә зәрдә дын зәгъы әнәниздзинад, стәй дә дарддәры куысты әнтыстдзинәдтә, иу ныхасәй, бирә хорз әмдзәвгәтә. Сәрибарәй кәй фыссыс, уый раппәлинаг хъуыдаг у. Дә къух дын фидар әлхъивын. Вероникә Тушнова. 18 V/VI-64 аз».

Цәмәй зыдтон, Хъырымы Луговскойы бинойнаг Тушнова тынг рынчын у, зәгъгә, куы загъта, уәд кәй фенкъард, уымән әвирхъау әфсон кәй уыд. Уыцы аз йә кусынай банцад, бирә зәрдәмәхъаргә әмдзәвгәтә ма чи ныффыстаид әмә, дәс әмә дыууиссәдз азы йеддәмә кәуыл нәма цыд, уыцы курдиатджын поэт Вероникә Тушновойы зәрдә.

* Вероникә цы 'мдзәвгәйы кой кәны — «Цард әмә мәләт» — уый райдайәнәй кәронмә дәр у тынг әнкъард фыст. Зәгъгәм, ис дзы ахәм рәнхьытә:

*Ахәм рәстәг раләудзәни искуы:
Дзыллә фынгтыл бадзысты мә хисты,
Иу аипп мәм нал ардзысты адәм,
Нал уыздән кәрон мә цыт, мә кадән..
Афтә вәййы алы хатт дәр царды:
Скадджын кәныңц удәгәстә марды.*

Ләвәцәгән, йә царды кәрон кәй әрхәстәг, уый әнкъардта әмә әмдзәвгә йә зәрдәмә арф уымән айста.

IX

Георы тыххæй мæм бирæ дзуринагтæ ис, уымæн æмæ арæх æмбæлдыстæм. Кæмфæнды куы куыстайн, уæддæр мыл стырзæрдæ нæ кодта, цыди мæм узæгуаты, касти мын йе 'мдзæвгæтæ. Æз æм хъусынай нæ фæлладтæн, уымæн æмæ, уый цытæ дзырдта, уыдон æндæр искæмæй нæ фехъуыстайн. Цыдтæн æм æз дæр, уæлдайдæр, Фысджыты цæдисы куы куыста, уæд.

Иуахæмы та сфæнд кодта иу æмдзæвгæйы изæр саразын. Цал сахатмæ йæ снысан кодта, уый мæ зæрдыл нал лæууы, фæлæ дыууæйыл кæй нæ уыдаид, уый бæлвырд у, уымæн æмæ, дам — «дам» уымæн зæгъын æмæ ацы хабар кæмæйдæр фехъуыстон — кæддæр Геор фысджыты æмбырд сарæзта дыууæ сахатыл, фæлæ йæм иу адæймаг дæр не 'рбацыди. Æндæр бон æндæр рæстæгыл æмбырдмæ та иууылдæр æрбацыдысты. Айфыццаг цæуына 'рбацыдыстут, зæгъгæ, сæ куы бафарста, уæд ын дзуапп радтой: «Дыууæйыл уыдзæн, зæгъгæ, ныффыстай, ома кæнæ уыдзæн, кæнæ — нæ, зæгъгæ, æмæ уый тыххæй не 'рбацыдыстæм. Уый йыл, чи зоны, исчи мысгæ 'ркодта, фæлæ, мах цы æмбырдмæ хуыдта, уырдаæм алчидæр æрбацыд, йæ ног æмдзæвгæтæй хуыздæрыл кæй нымадта, уыдонæй иуимæ. Кæрæдзийы фæдыл кастыстæм не 'мдзæвгæтæ. Рад Хъодзаты Æхсармæ куы 'рхæцца, уæд йæ дзыппытæ сгарынмæ фæци, фæлæ, марадз-зæгъай, кæд ма йе 'мдзæвгæ ардта. Куы нæ æмæ куы нæ рæвдз кодта, уæд æм Геор дзуры:

*Хъодзаты 'Хсар,
 Де 'мдзæвгæ ссар,
 Фесаф дæ сагъæс
 Æмæ йæ бакæс!*

Иууылдæр ныххудтыстæм. Цалынмæ сабыр кодтам, уæдмæ Æхсар дæр йе 'мдзæвгæ ссардта, йæ сагъæсæй фервæзт, æмæ йæ кæсын райдыдта.

Мæ зæрдыл ма ноджыдæр ахæм хабар æрлæууыд. Æстайæм азты астæу Геор сабырдзинад хъахъхъæнаг Советон фонды куыста. Районтæм-иу арæх ацыдыстæм, сарæзтам-иу литературон изæртæ, фембæлдыстæм-иу фæллойдæнджытимæ. Бахъуаджы сахат-иу йæ фарсмæ кæй æрбалæууыдтæн, уый дзы нæ ферох æмæ, уæлдæр цы фонды кой ракодтон, уый куысты зæрдиагдæрæй чи архайдта, уыдоны номхыгъдмæ мæн дæр бахаста æмæ мын Мæскуыйæ правленийы сæрдар А. Карповы къухфыстимæ сæрвыстой Кады гæххæтт.

Геор мæм æрдзырдта, рацу æмæ, дам, дын дæ хæрзиуæг раттон. Уыцы бонты цыдæр æнæвдæлон уыдтæн æмæ мæ къухы ссæуын нæ бафтыд. Дыккаг хатт мæм куы 'рдзырдта, уæд дзы фæфсæрмы дæн æмæ йæм, сихоры улæфты рæстæг ралæууыд, афтæ телефонæй сдзырдтон. Кæд мæм, зæгъын, фæлæудзынæ, ома кæд сихор кæнынмæ нæ ацæудзынæ, уæд дæм ссæуон. Рацу, зæгъгæ, загъта, æз, дам, абон сихор нал кæнын, цалынмæ дын дæ Кады гæххæтт раттон, уæдмæ. Фæцæуынай йын зæрдæ бавæрдтон, æрмæст ма йæ бафарстон, кæцы ран бады, уымæй. Загъта мын æй: фæндзæм уæладзыджы æхсæзæм уаты. Дыууæйæ, дам, дзы бадæм. Æз трамваймæ атагъд кодтон æмæ цалдæр минуты фæстæ схæццæ дæн. Уайтагъд мæ лифт фæндзæм уæладзыджы балæууын кодта. Æхсæзæм уат агурыныл дæр бирæ рæстæг нæ бахардз кодтон: лифтæй куы рыхызтæн, уæд мæ тæккæ размæ фæцис. Цалынмæ лифты цыдтæн, уæдмæ дыууæ рæнхъы мæ дæлæвзаг рауай-бауай кодтой, сæхицæн ма æмбæлтæ агуырдыт. Георы дуар куы байгом кодтон, уæд æртыккаг æмæ цыппæрæм рæнхъ дæр сæ бынаты абадтысты:

*Фæндзæм уæладзыг,
Æхсæзæм уат,
Иу дзы фæуадзыг,
Иннæ ма бадт.*

Геор йæ хъæлæсыдзаг ныххудт, мæ размæ рацыд æмæ мæ йæ хъæбысы ныккодта. Куыд бамбæрстон, афтæмæй йын æмдзæвгæтæй дзуапдæтджытæ кæд искуы фæцис, уæддæр, арæх уыдаиккой, уый æнхъæл нæ дæн æмæ йыл цыма зæрдæйæ бацин кодта, афтæ мæм фæкаст.

Кæддæрты-иу горæты уынгты мæ цæст иу саулагъз, саурихи ныллæггомау лæппуйыл арæх æрхæцыд. Иннæтæй дæр куырдаид, æвæццæгæн, фæлæ мæныл цал æмбæлды кодта, уал хатты-иу мæ абазы куырда. Уымæ йæ фылдæр дæр нæ хъуыди æмæ къаддæр дæр. Куыддæр-иу мæм æрбахæстæг, афтæ-иу æваст, æри-ма абазы, зæгъгæ, фæхъæр ласта. Радтон ын цалдæр хатты, фæлæ дзы фæстагмæ фæлмæцын райдыдтон æмæ йын йæхи «хæцæнгарзæй» спайда кодтон. Иуахæмы та мæм куы 'рбацæйæввахс кодта, афтæ йæ разæй фæдæн æмæ йæм сдзырдтон: «Æри-ма абазы!» Уый, нæй мæм, зæгъгæ, фæкодта æмæ уæдæй фæстæмæ мæ фæрсты дæр нукуууал ауад.

Æз цыппар рæнхъы Георæн, цæмæй æмдзæвгæтæй мауал дзура, уый тыххæй нæ загътон, фæлæ Робиччы (мæнмæ гæсгæ, абазитæ чи куырдатæ, уыцы лæппуйы афтæ хуыдтой) ныхмæ цы мадзалæй спайда кодтон, ахæм мадзал мæ иу хъуыддагæй фервæзын кодта...

Уый ныртæккæ сарæх сты «сæйраг редактортæ», æндæр раздæр — æз Ирыстоны газеттæ æмæ журналты кой кæнын — сæ кой дæр нæ уыди, уымæн æмæ мыхуыры алы оргæнæн дæр уыди редактор, редакторимæ та куыстой йæ хæдивæг, бæрнон секретарь, хайæдты хицауттæ, литературон кусджытæ æмæ афтæ дарддæр. Кæцыдæр рæстæгæй фæстæмæ хуымæтæджы редактор фаг нал уыд æмæ ма йæм «сæйраг» бафтыдтой. Мæ нымадмæ гæсгæ, уый ницæмæн хъуыд. Зæгъæм, æз газет «Молодой коммунист»-ы редактор уыдтæн, ныр ссæдзæм аз та — журнал «Ногдзау»-ы сæйраг редактор æмæ мæм раздæры редактор ныры сæйраг редакторæй дæлдæр æвæрд нæу. Уый нæ, фæлæ мæм æрмæст «редактор» кадджындæр у, уымæн æмæ ныр редакторты нымæцыл дзæвгар бафтыд. Иу мыхуыры оргæны сæйраг редакторы фарсмæ уæвæн ис хистæр редактор æмæ бирæ хуымæтæджы редактортæн. Раст зæгъын хъæуы, æндæрхуызон хъуыдыгæнджытæ дæр ис. Дыууæ къуырийæ фылдæры размæ нæ президенты иу указы нымадæуыд ирон æвзаг бахъахъхъæныны æмæ дарддæры рæзты къамисы уæнгты нæмттæ æмæ мыггæгтæ. Йæ цæттæгæнджытæ ма, æвæццæгæн, раздæры хъуыдыкæнынады уацары базадысты æмæ нæ журналтæ æмæ газетты разамонджыты (иууылдæр къамисы уæнгтæ) се 'ппæты дæр схуыдтой редактортæ, афтæмæй та сæйраг редактортæ уыдысты. Уый нæ газеттæй иуы хицауы зæрдæмæ нæ фæцыди æмæ, æрмæджытæ редакци кæныны бæсты президенты указ «средакци» кодта. Йæхи кой дзы кæм уыд, уым «рæдыд» ауадзын нæ бауагъта æмæ «редактор»-æй «сæйраг редактор» сарæзта. Афтæмæй, мæгуыр сæ боң, иннæтæ «хуымæтæджы редактортæй» базадысты, уый та — «сæйрагæй».

О, æмæ уыцы сæйраджы хабар цыма Георы зæрдæмæ дæр нæ цыди, афтæ мæм каст. Ноджы мæ кусæн уаты дуарыл мæ ном æмæ мæ мыггаджы бын фыст уыд, цы кусæг дæн, уый, ома сæйраг редактор. Геор-иу къæсæрæй куы 'рбахызт, уæд-иу салам дæр нæ радта, фæлæ-иу, йæ ныхас даргъ айвазгæйæ сдзырдта: «Гы-лав-ный!» Афтæ иу хатт дæр æмæ иннæ хатт дæр.

Раздәр әй ницәмә дардтон, фәлә фәстагмә мә зәрдәмә нал цыд. Хъуыды кодтон, хъуыды кодтон әмә ницы әрымысын мә бон уыд. Иуахәмы та мә дуар байгом, әмә та Георы «гы-лав-ный» мә хъустыл ауад. Әз айтә-уыйтә нал фәкодтон әмә йын дзуапп радтон: на-род-ный! (Геор уыди Цәгат Ирыстоны адәмон поэт.) Уәдәй фәстәмә Георәй главныйы кой нал фехъуыстон.

Георимә канд Ирыстоны не 'мбәлдтән, фәлә бирә әндәр рәтты дәр. Ивгъуыд әнусы 60-80 азты арәх уыдысты аивад әмә литературәйы бонтә, куыд Мәскуы әмә Ленинграды, афтә сыхаг республикәты дәр. Кәмдәртты дзы әз дәр архайдтон әмә сә фылдәр мә зәрдыл бадардтон, Геор дәр уым кәй уыд, уый руаджы...

Уәлдәр ма йә куы загътон, Геор уарзта йе 'мдзәвгәтә кәсын. Иууылдәр сә зыдта гәххәтмә нә кәсгәйә. Уыцы хъуыдадджы мәхицәй бәргә раппәлин, фәлә иу әмдзәвгә дәр, зәгъән ис, әмә мәнә уырыссагау найзусть, зәгъгә, кәй хонынц, афтә радзурын мә бон нәу, фәлә нә фысджытәй әнәчиныгмә кәсгәйә йе 'мдзәвгәтә кәсын чи зоны, стәй хуымәтәдджы кәсын нә, фәлә хорз кәсын, ахәмтә уыдис әмә ис. Уыдонәй иу у Ходы Камал. Кәддәр нын чиныгкәсджы-тимә фембәлд уыди Джызәлы библиотекәйы. Кастыстәм, кәй зәгъын әй хъәуы, нәхи фыст әмдзәвгәтә дәр. Цәмәдәр гәсгә, Камал, раздәр куыд нукуы кодта, афтә йе 'мдзәвгә гәххәттәй касти. Уый мәнмә диссаг фәкаст, уымән әмә-иу Ходы-фырт канд йәхи нә, фәлә искәй әмдзәвгәтә дәр әнәчиныгмә кәсгәйә дзырдта. Рад мәнмә куы 'рхәццә, уәд ахудыны тыххәй афтә куы бакәнин: «Камал йе 'мдзәвгәтә әдзухдәр гәххәтмә кәсгәйә фәдзуры, фәлә сә әз афтә дәр хъуыды кәнын», — әмә сын мә цыппаррәнхъонтәй иу — уым дәр иу ран фәкбуыхцы дән, афтәмәй — бакастән.

Әмбырд кәронмә куы фәцәйхәццә кодта, уәд, цәмәй Камал дзыхъхъы лаудәй ма баззайа әмә мын мә хъазән ныхас әцәгмә ма бамбарой, уый тыххәй сусәгдзинад паргом кодтон. Мә ныхәстә адәмән худәдджы хос фесты...

Ныхас, Геор йе 'мдзәвгәтә кәсын кәй уарзта, уый тыххәй райдыдтон. Хаттәй-хатт-иу йә ныхас әгәр дәргъвәтин дәр ахаста. Уый тыххәй цалдәр әмбисонды хабары хъусгә дәр фәкодтон...

Уæд Фысджыты цæдисы сæрдар Мамсыраты Дæбе уыди. Фембæлдтыты рæстæджы-иу, Дæбе кæм уыди, уым сæрдариуæг арæхдæр йæхæдæг кодта, æмæ та иу ахæм фембæлды ныхасы бар Геормæ æрхаудта. Дзурынмæ куыд арæхст, уый та хорз зонынц, иунæг хатт æй чи фехъуыста, суанг уыдон дæр. Æрмæст уыцы хатт æгæр дæргъæтин хаста йæ ныхас. Дæбе йын йæ пиджачы фæдджыйыл æрхæцыд, æмæ йæм Геор куы ракаст, уæд ын Мамсыры-фырт аивæй бамбарын кодта, дæ ныхас фæцыбыр кæн, адæм фæлмæцын райдыттой, зæгъгæ. Геор залы бадджыты 'рдæм разылд æмæ, адæмыл йæ цæст ахæстгæйæ, уæды онг куыд дзырдта, уымæй хъæрдæрæй загъта:

— Зынаргъ æмбæлттæ, ууыл æз мæ ныхас фæуынмæ хъавыдтæн, фæлæ ма уын мæнæ мæ хорз хæлар Дæбейы курдиатмæ гæстгæ ноджыдæр бакæсдзынæн фондз æмдзæвгæйы...

Уыцы хабар адæмæй æрыхъуыстон, фæлæ, мæхæдæг цы фæдтон æмæ фехъуыстон, ахæм хабæртты кой дæр ракæнын мæ зæрды ис.

Уыцы аз, æнхæлдæн, Советон Цæдисы сарæзты 50 азы бæрæгбон æрбацæйхæццæ кодта. Сыхаг республикæтæ кæрæдзимæ цыдысты уазæгуаты, арæзтой аивад æмæ литературæйы бонтæ. Ахæм бонтæ уыдис нæ культурайы архайджытæн Цæцæн-Мæхъалы республикæйы. Делегацийы архайдтон æз дæр. Бирæ фембæлдтытæ нын уыдис сыхаг республикæйы горæттæ æмæ хъæуты. Кæронбæттæны иумæйаг æмбырд уыд Грознайы стырдар залтæй иуы. Театры агъуысты къухбакæнæн нал уыд. Нæ республикæйы аивад æмæ литературæйы минæвæртты номæй хъуамæ радзырдтаид Хъайтыхъты Геор. Рагацау куыд бауынаффæ кодтой, афтæмæй хъуамæ алчидæр йæ раныхас гæххæттыл ныффыстаид. Дыууæ хъуыддаджы тыххæй: фыццаджыдæр, хъуамæ хицауад зыдтаид, чи цы дзурдзæн, уый, дыккаджы та, йæ ныхас цас рæстæг бацахсдзæн, уый. Георы фыст, æвæццæгæн, æгæр даргъ рауад æмæ йын æй партийы Цæгат Ирыстоны обкомы секретарь — кæд ма исты зонын, уæд немæ Грознайы Кучиты Агуыбе уыди — дзæвгар фæцыбырдæр кодта. Хъайтыхъы-фырт сценаемæ куы рацыд, уæд, адæмæн арфæ ракæныны фæстæ, загъта:

— Кæд мын нæ обкомы секретарь мæ раныхас ныццыбыртæ кодта, уæддæр æз бирæ дзурдзынæн, уымæн æмæ ам ис, мæнæн ныхасы бар чи радта, ахæм адæймаг, фæлæ дзы мæн чи баурома, ахæмы нæ уынын!

Адам ын, кәй зәгъын әй хәуы, сарәзтой тыхджын кьухәмдзәгъд. Цәй фыст әмә цәй цыдәр! Цыдәриддәр әй фәндыд, уый дзырдта әмә та йә дзырдарәхстдзинадәй адәмы йәхимә әрыхъусын кодта.

Уый фәстә та ахәм балцы Дагестаны уыдыстәм. Уым дәрнын фембәлдтытә уыд горәттә әмә хәуыты цәрджытимә. Геор әмә әз цы кьорды уыдыстәм, уый абалц кодта, Кайтагский кәй хуыдтой, уыцы районмә. Районы центр хуынди Маджалис, цардысты дзы даргинәгтә. Әвәццәгән, немә Дагестаны адәмон фыссәг Ахметхан Абу-Бакар дәр уымән ацыдис. Фәндагыл дәр Геор йә хәлдзәг ныхәстә нә уагъта. Уыцы рәстәджы гауызыл диссаджы хъару әмә ныфс әвдыста зындгонд уәззаууәзон хәбысәйхәцәг Сурагат Асиатилы. Ам, Ирыстоны дәр цалдәр хатты уыди. Маджалисәй куы 'рбацәй-здәхтыстәм, уәд нә фәндагыл уыди стадион. Геор, йә сәрмә дынджыр дамгъәтәй фыст ауынгәйә, афтә куы фәкәнид:

— Знон Асиатилы хәбысәйхәцән гауызмә хуыдтон, фәлә фәтарст, — стәй, иуцасдәр хъусәй аләууыны фәстә, йә ныхас дарддәр ахәццә кодта, — исты мын куы уа, уымәй.

Изәрәй та хъуамә дзырдтаиккам Дагестаны телевиденийә, канд уазджытә нә, фәлә фысымтә дәр. Равдыст чи цәттә кодта, уыдон нын бамбарын кодтой, архайджытә бирә кәй сты, уымә гәсгә алчидәр иу әмдзәвгә бакәсәд, кәннод нын цы рәстәг радтой, уый не 'пшәты фаг не суыдзән, зәгъгә. Ныр равдыст комкоммә цыдис эфирмә. Рабадтыстәм фәрсәй-фәрстәм. Мыртазты Барисән йә иуәрдыгәй фарс бадт фәцис Геор, йә иннардыгәй фарс та — әз. Раздәр хъуамә Геор бакастаид йе 'мдзәвгә, уый фәстә — Барис, уый фәстә — әз әмә афтә дарддәр. Алкәй раз дәр текст әвәрд уыд әмә уымә гәсгә архайдтам.

Барис гәххәтмә каст әмә, Георы әмдзәвгәйы кәрон куы 'рхәццә, уәд кәсын райдыдта. Әмдзәвгәйән йе 'мбисмә дәр нәма бахәццә, афтә йә кәсынәй банцад. Иуцасдәр эфир әдзәмәй аздад. Әз текстмә кәсын, әмә ма Барисы әмдзәвгәйә әртә цыппаррәнхъоны базад. Мәнән әндәр гәнән нал уыд әмә дзурын райдыдтон.

Равдыст кәронмә куы ахәццә, әмә студийә куы рацыдыстәм, уәд Барисы фәрсын, де 'мдзәвгә әрдәгкәстәй цәмән ныууагътай, зәгъгә, әмә мын афтә:

— Мæнæ мæ Геор йæ уæрагæй æрбарæхой-æрбарæхой кодта, æгъгъæд у, зæгъгæ.

— Æз дын, хорз у, хорз у, зæгъгæ, дзырдтон, — загъта Геор æмæ мæм йæ цæст æрныкъуылдта.

Куы зæгъын, уыцы заман адæм кæрæдзиуыл арæхдæр æмбæлдысты. Сомихаг радиойы бафарстой, раздæр, дам, цы уыди, айк æви карк, æмæ сын дзуапп радтой: «Раздæр алцыдæр уыди». Уыйау, раздæр хæлардзинад дæр уыди, адæм кæрæдзимæ топпы кæсæнæй нæ кастысты. Кæрæдзимæ æмбæлдысты, иу цæхх, иу кæрдзын хордтой, фынг та нæ фыдæлты заманы адæмы кæрæдзиуыл баста. Ссæдз — дæс æмæ ссæдз азы размæ фондзыссæдз æмæ уымæй ноджы фылдæр адæймæгтæн дард балцы ацæуын ныры хуызæн зын нæ уыди. Сыхаг республикæтæм нæ, Мæскуы æмæ Ленинградмæ дæр нæ, фæлæ-иу суанг Фæскарпатты дæр балæууыдыстæм.

Уæд Ленинградмæ атæхыны тыххæй Минводмæ цæуын хъуыди. Цæгатаг Пальмирамæ цыдыстæм тынг бирæйæ: артистæ, музыкантæ, композиторæ, фысджытæ, нывгæнджытæ. Сæдæ, чи зоны, сæдæйæ дæр фылдæр уыдыстæм æмæ аэропорты нæ хæдтæхæгмæ æнхъæлмæ кастыстæм. Георимæ фæрсæй-фæрстæм лæуд фестæм, æмæ нæ рæзты иу лæппулæг æруад. Чысыл дæлдæр, цалдæр нæлгоймаджы кæм лæууыди, уыдонмæ баздæхт æмæ семæ ныхæстыл фæци. Лæппу, цалынмæ æрлæууыд, уæдмæ Геор йæ фæстæ фæкаст, стæй афтæ зæгъы:

Нал базыдтон Федыры:

Схъæлкæстæ фæраст,

Цыма чысыл федылы,

Афтæ мæм фæкаст.

Кæмай зæгъы, зæгъгæ, мæ алыварстæ ахъахъхъæдтон, æмæ дзы иу Федыр нæ, фæлæ æртæ Федыры разынди.

— Кæцы Федырæй зæгъыс? — бафарстон æй æз.

— Уый та дæхæдæг базон, — дзуапп мын радта Геор.

Ленинграды нæ тынг бабуц кодтой. Ноджы нын дзы бирæ зонгæтæ уыди, уымæн æмæ уыдон махмæ раздæр ссыдысты. Фыццаг изæр нæ, кæм цардыстæм, уыцы уазæгуаты — æнхъæлдæн, «Ленинград» хуынди — ресторанмæ æхсæвар хæрынмæ ахуыдтой. Фысджытæ цалдæр къорды фесты æмæ махæн — Дзаболаты Хазби, Малиты Васо æмæ мæнæн — нæ фысымтæй цалдæримæ иу фынджы уæлхъус бадгæ æрцыд.

Алы бәркад æмæ нын бәрæчет æрæвæрдтой, уыимæ, мах уый размæ хæргæ нæ, фæлæ уынгæ дæр кæй никуы фæкодтам, ахæм хæринæгтæ. Миногæ-кæсаг ис, калмы хуызæн у, уый дæр зыдтон, фæлæ йæ, иуæй, уынгæ никуы фæкодтон, иннæмæй — хæргæ. Куы дзы сахуыстам, уæд не 'ппæты зæрдæмæ дæр фæцыди æмæ йæ адджынæн бахордтам. Нæ фысымты бафарстам, ацы диссаджы кæсаджы ном цы хуыйны, зæгъгæ, æмæ нын загътой, миногæ, дам. Уæд Малиты Васо афтæ куы бакæнид: «Уый миногæ нæу, фæлæ мало (ома чысыл) у». Раст зæгъын хъæуы, фæстæдæр-иу ацы хабар куы дзырдтон, уыд-иу мæ ме 'мбæлттæ, уым чи нæ уыд, ахæмтæ, срæст кодтой, уый, дам, Васо нæ загъта, фæлæ Дзаболаты Хазби. Чи зоны, æз рæдийын, фæлæ цыма Васо уыди, афтæ мæм кæсы.

Ленинграды, кæм нæ уыдыстæм, ахæм зæрдылдарæн бынæттæ куыннаæ базадаид, фæлæ сæ тæккæ зындгонддæрты бабæрæг кодтам: Смольный, Эрмитаж, Петродворец, Царское Село æмæ афтæ дарддæр. Дзидзайы комбинат Ленинграды цæсгомæвдисæг бынæттæй нæ уыд, фæлæ нæ уырæм дæр ахуыдтой. Тынг стыр комбинат. Алы суткæ дæр-иу дзы аргæвстой цалдæр мины стур æмæ лыстæг фос. Нæ фембæлд райдыдта сæ парткомы секретары кусæн уаты. Уат, зæгъгæ, фондзыссæдз адæймагæй фылдæр кæм бацыдаид, ахæм стыр зал. Парткомы секретарь ныхас кæнын райдайыны размæ уызджыты бафарста:

— Иууылдæр уырыссагау æмбарут?

Кæй зæгъын æй хъæуы, уыцы фарст не 'ппæтмæ дæр диссаг фæкаст, куыннаæ йын хъуамæ загътаиккам, æмбарæм, зæгъгæ. Кæд не 'ппæт искацы æвзаг не 'мбæрстам, уæд нæхи маделон æвзаг æмæ мæгуыр лæджы хор-хоры бын фæкодтам, ахæм фарст раттын та нæм дæ цæсгом куыд бахъæцыд, зæгъгæ. Афтæ йын комкоммæ ничи загъта, фæлæ сæ цæсгæмтты æнгас ууыл дзурæг уыд. Цыфæндыйæ дæр парткомы секретарь дарддæр йæ куыст кодта. Йæ куыст та уыди комбинаты хабæрттæ цыбырæй радзурын. Цалынмæ уый ныхас кодта, уæдмæ Геор цыдæртæ фыста. Æнхъæлдтон, цы дзырдæуы, уымæн сæ ахсджиагдæртæ йæхимæ бæрæг кæны.

Куыннаæ стæй! Куыддæр парткомы секретарь йæ фæстаг хъуыды загъта, афтæ ныхасы бар ракуырда Геор æмæ уырыссаг æвзагыл бакаст, нæ фембæлды хабæрттыл кæм дзырдæуыд, ахæм æмдзæвгæ. Иу хъуыды та дзы ахæм уыди. Алы бон дæр мин

кусарты акæнут, фæлæ сæ физонæг цы ад кæны, уый та кæд базондзыстæм? Йæ фæстаг ныхæстæ кыхæмдзæгъды бын кæй фесты, ууыл дзурын дæр нæ хъæуы, уымæн æмæ дзуапп радтой, уырыссагау æмбаргæ нæ, фæлæ ма фыссын дæр кæй зонæм, уымæн. Ноджы парткомы секретарь дæр дзыхъхъы лæуд нæ разынд, æндæр стыр залы нæм æнхъæлмæ кастысты дзаг фынгтæ æмæ, ныхæстæ куы фесты, уæд нæ иууылдæр уырдаем ахуыдтой, æмæ фембæлд кæронмæ дæр ахæццæ æмбæлгæ уавæрты.

Дис ма цауыл кæнын, Георимæ балцы кæмыты уыдтæн, уым цы федтон, уыцы хабæрттæй мæ зæрдыл бирæ цыдæртæ нал лæууы, фæлæ-иу Георы дзыхæй цы ныхас сирвæзт, уыдон мæ нæ рох кæнынц. Уый дæр, мæнмæ гæсгæ, цауылдæр дзурæг у...

Мæскуыйы уыдыстæм стыр делегацийæ. Мæнмæ гæсгæ, Ирыстон Уæрæсеимæ куы баиу, ууыл дыууæфондзыссæдз азы куы сæххæст, уæд. Уæрæсейы Федерацийы Фысджыты цæдисы ныхас цыд ирон фысджыты уацмыстыл. Мæскуыйы нын цы чингуытæ рацыд, уыдонимæ базонгæ сты уырыссаг литератортæ æмæ дзы хъуамæ æмбырды алчи йæ хъуыды загътаид. Фæскомцæдисы проспекты æртындæссæм хæдзары тыргъты фæцæйцыдыстæм æмæ, правленийы сæрдары кусæн уаты цурмæ куы бахæццæ стæм, уæд Геор, дуары сæрмæ «С. В. Михалков» (уæд Сергей Владимыры фырт Уæрæсейы Фысджыты цæдисы сæрдар уыд), зæгъгæ, куы бакаст, уæд æваст афтæ фæкодта:

В кабинете Михалкова

Надо выступить толково.

Ома Михалковы кусæн уаты дзæбæх радзурын хъæуы. Дзæбæх радзурджытæ дзы куыннæ уыдаид, фæлæ, цы дзырдтой, уыдонæн мæ, зæгъæн ис, æмæ сæ фылдæр ферох сты, Георы рифмæгонд дыууæ рæнхъы та мæ зæрдыл лæууынц. Стæй мæ цыма никуы ферох уыдзысты, афтæ мæм касы.

Пединституты ма куы куыста, уæд сæм уыди кафедрайы æмбырд. Кæцыранфæнды-иу куы бадти, уæддæр-иу йæ иу къах иннæуыл баппæрста, йæ фыссæн чыныгмæ-иу тынг ныггуыбыр кодта (цæстæй хорз нæ уыдта) æмæ-иу цыдæртæ фыста, фæлæ, йæ алыварс цытæ цыди, уымæ дæр йæ хъус дардта. Иу дзырдæй, никуы-иу дзы ницы аирвæзт. Уæд дæр та йæ уæраджы сæрмæ ныггуыбыр æмæ тагъд-тагъд цыдæртæ фыста. Ныхасгæнджытæ кæрæдзийы ивтой. Фæстагмæ чи ныхас кодта, уый рагæй дæр нæ уарзта æмæ йæ цыма йæ ныхæстæ æппындæр ницæмæн хъæуынц,

уый хуызән йæ фыссыны куыст кодта. Иу заман дын дзурæджы дзыхæй ахæм ныхæстæ куы схауид: «Æз куыд хъуыды кæнын, афтæмай...» Геор ын йæ хъуыдыад дарддæр ахæццæ кодта: «æз сæрхъæн дæн». Кафедраёйы уæнгтæй чи пыррыкк ныккодта, чи та, мæ худын ма райхъуыса, зæгъгæ, йæ дзыхыл фæхæцыд. Ныхасгæнæг, цыма ницы бамбæрста, уыйау йæ ныхас дарддæр кодта. Йæ зæгъинæгтæ загъд куы фæци, æрмæстдæр уæд раздæхти Геормæ æмæ йын фæлмæн æвзагæй бауайдзæф кодта: «Геор, ацы ран хъазæн бынат нæу». Хъайтыхъы-фырт ын, йæ сæр не схылгæнгæйæ, дзуапп радта: «Æз дæр хъазгæ нæ кæнын!»

Дзырд ацахсынмæ йын æмбал нæ уыди.

Цалдæр лæппуйæ — уæд ма, Хъайтыхъты Георæй фæстæмæ иууылдæр лæппутæ уыдыстæм — Сабырдзинады проспекты, раздæр «Рæстдзинад»-ы редакци кæм уыдис, уыцы бæстыхайы ракомкоммæ бæлæсты бын лæууыдыстæм æмæ ныхæстæ кодтам. Уалынмæ дын кæцæйдæр галбындз дывдывгæнгæ æрбатахт æмæ Мамсыраты Муратыл абадт. Не ’мбæлттæй иуæн уый хуымæтæджы æхсызгон уыд æмæ худæгæй бакъæцæл. Цæуыл худыс, зæгъгæ, йæ чидæр куы бафарста, уæд ын, йæ худын нæ уромгæйæ, загъта:

— Бындзы нæ асайдзынæ, фаджыс кæм и, уый йын амонын нæ хъæуы.

Куыддæр уыцы ныхæстæ сдзырдта, афтæ бындз стахт æмæ ныхæстæзæгъæгæн йæхиуыл абадт. Геор, цыма уымæ æнхъæлмæ каст, уый хуызән фæрæвдз:

— Мурат лæг у, уый базыдта æмæ дæуыл уымæн абадт.

Æвæдза, цы нæ хицау æмæ цы нæ заман бавзæрстам, ахæм нын нал баззад. Зæххы æхсæзæм хайæн Никитæ Хрущевы хуызæн адæймаг йæ сæргъы æрлæууæд! Æмæ, дам, нæ бæстæ фæстæзад у! Нæ фæлæ ма афтæ дæр кæй у! Иу ахæм хицау Америкæн азтæ нæ, фæлæ иу мæй куы фæуид, уæд фондзыссæдз азы йæ къахыл нал слæууид. Фæлæ Уæрæсе тыхджын у. Наполеон Бонапарты загъдау, иу æвзæр адæймаджы бон æнæхъæн импери фехалын у. У, æвæццæгæн, æндæр Советон Цæдис Горбачев нæ фехæлдтаид. Фæлæ ахæм адæймæгтæ дæр ис, хæдзархæлд бæстæйæ тыхджын паддзахад чи сараздзæн. Æрмæст дзы алкæмæн дæр рæстæг хъæуы. Ныртæккæ горбачевтæ æмæ ельцинты дуг у, уыдон æмæ сæ хъузæттæ лыг кæнынц

милуангай адæймæгты хъысмæттæ, фæлæ ахæм рæстæг куы ралæууа — æнæралæугæ та йын нæй — уыцы милуантæ иугæйтты хъысмæт лыг кæнын куы райдайой, уæд додой сæ къона кæндзæн, сар — сæ сæр!

О, æмæ уыцы фæлдурæджыны аххосæй нæ бæстæ æддæгмидæг куы ауад, дунейы чи нукуыма 'рцыд, ахæм диссæгтæ бакæнын ын куы бантыст — уæд куыд дзырдтой, афтæмæй, дам, йæ тæккæ стырдæр бæллиц нæ сæххæст: пысунæйæ цы дон кæлы, уый йын, нуазыны дон цы хæтæлты цæуы, уымæ баиу кæнын нæ бантыст — уæды дуджы иугонд æрцыдысты республикон газеттæ, кæд дыууæ 'взагыл цыдысты, уæддæр. «Рæстдзинад» æмæ «Социалистическая Осетия»-йæн уыдис иу редакци. Æз куыстон «Рæстдзинад»-ы, Цæголы Васили та — «Социалистическая Осетия»-йы. Хицæн газеттæ уæвгæйæ нын уыдис иу къулы газет, редакторæй та йын снысан кодтой мæн. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу æй бацæттæ кодтам æмæ-иу æй къулы æрцауыгътам. Уыцы заман Цæголы-фырт ныффыста йæ фыццаг роман «Послы гор». Уый стыр цау уыдис канд авторæн нæ, фæлæ, йемæ чи куыста, уыдонæн дæр. Аккаг æргом æм аздæхта къулы газет дæр. Василийы къам ссардтон, дыууæ рæнхъы æрхъуыды кодтон æмæ сæ къамы бынмæ ныффыстон:

Без особенных усилий

Написал роман Василий.

Ома Цæголы-фырт роман æнцонæй ныффыста. Георæн æй куы дзырдтон, уæд уысмы бæрц дæр нæ ахъуыды кодта, афтæмæй ма йæм афтыдта: «Хоть его и не просили» (Кæд ын ничи загъта, уæддæр).

Куыд бамбæрстат, афтæмæй æз архайын, Георы цардæй, фылдæр адæм цы хабæрттæ нæ зонынц, уыдоны тыххæй радзурныл, уымæн æмæ тæрсын, рæстæджытæ куы рацæуа, æмæ куы ферох уой, уымæй, рох кæнынæн та æвгъау сты. Хосдзауы фырт тынг цыргъзонд уыди. Уымæн тæккæ хуыздæр æвдисæн сты йæ эпиграммæтæ. Уыдоны тыххæй нæ дзурдзынæн, адæм сæ зонынц, чи сæ нæ зоны, уый та сæ йæ чингуыты бакæсдзæн. Фылдæр адæм кæй нæ фехъуыстой, уыцы сатирикон рæнхъытæ æмæ юмористон цыппаррæнхъонтæм аздахынмæ хъавын ме 'ргом.

Цæвиттон, иу заман æнæхъæн горæтыл айхъуыст иу уæлдæр ахуыргæнæндонны кусæг, карджын уæвгæйæ, рогвад студенткæтимæ, цы не 'мбæлы, ахæм хъуыддæгтæ кæны, зæгъгæ. Кæмдæр,

дам, сæ æвзæр митæ кæнгæ æйафгæ дæр бачындæуыд. Геор уыцы лæджы æнæзонгæ нæ уыд, иу куыстгæнджытæ уыдысты, фæлæ йыл уæддæр нæ бацауæрста. Ныффыста йыл ахæм эпиграммæ:

*Никник йæ устыты нымадта,
Фæлæ йын нал фесты нымад,
Никник дзы бирæты фæнадта,
Æрцыд йæхæдæг дæр ныр над.*

Кæй зæгъын æй хъæуы, ам Никник, ома Николай Николайы фырты бæсты æндæр ном уыд, иуæй-иу дзырдты бынаты æндæр дзырдтæ куыд уыди, афтæ.

Уæдæ хъазæн ныхæстæ кæнын дæр уарзта.

Иуахæмы та, раздæр «Рæстдзинад» кæм уыд, уыцы агъуысты дуармæ лæууыдыстæм. Æз уынды æрцæйцаугæ ауыдтон Токаты Асæхы. Георимæ канд æмгæрттæ нæ уыдысты, фæлæ ма уыдысты хæлæрттæ дæр. Кæддæр Асæх науы Дунайы доныл абалц кодта Европайы бирæ бæстæтæм. Фæстæмæ куы 'рбаздæхт, уæд йæ хабæрттæ Георæн фæкодта. Хъайтыхъы-фырт йæ зæрдæмæ алцыдæр хæстæг иста. Асæх ын цытæ дзырдта, уыцы хабæрттæ йæ сразæнгард кодтой æмдзæвгæтæ ныффыссынмæ. Дзæгъæлы нæ баззад ныхас: иу хæсты уыд, иннæ та йын йæ хабæрттæ кодта. Æз, Асæх кæй æрцæуы, уый фехъусын кæнынæй Георы зæрдæ балхæнынмæ хъавыдтæн æмæ йæм хæрзæггурæггаг уымæн фæдæн:

— Геор, уæлæ Асæх æрцæуы!

— Иунæг нæу, — загъта Геор, йе 'рдхорды ауынгæйæ.

— Иунæг у, скæс-ма йæм дзæбæхдæр, — нæ састæн æз.

— Нæу дын, зæгъын, æз та! — къахсæттæгау ныллæууыд Геор. — Йæ выговоримæ æрцæуы.

Уымæй чысыл раздæр къорд адæймаджы, республикæйы уæды хицауады митæ раст кæмæ нæ кастысты, уыдон партийы Центрон Комитетмæ арвыстой иумæйаг хъаст, бынæй дзы сæ къухтæ бавæрдтой, афтæмæй. Хъастгæнджытимæ уыди Асæх дæр. Чи хъуамæ рахæцыдаид сæ фарс?! Ахæм хъаст, бæрзонд балкъоны чи лæууы, уымæ дур куы фехсай, уымæй уæлдай нæ уыд, уымæн æмæ дур балкъонмæ не схæццæ уыдзæн, афтæмæй фæстæмæ дæхи сæрыл æрхаудзæн. Рæстдзинад агурджыты хъысмæт дæр афтæ рауад: кæй дзы йæ куыстæй систой, кæй та партион æгъдауæй карз бафхæрдтой, æмæ Геор дæр уыцы æфхæрдды кой кодта.

Асæхы тыххæй йæм ис æндæр рæнхытæ дæр:

*Асæх райгуырд Дæргъæвсы,
Ныллæг кæм бады мигъ.
Сæрдыгон бон ныргъæвсы,
Вæййы зымæгон их.*

Дзесты Куыдзæджы дæр нæ фæхъулон кодта:

*Куыдзæг Дзесты —
Сæны хъæстæ...
Æцæг не сты
Сæ ныхæстæ!*

Иннæ ахæм Тыджыты Юрийы:

*Тыджыты Юри
Сыджыты сбури.*

Æрæджы Мецъаты Хъайсыны зианы режиссер Лекъты Юрийæ баиу стæм æмæ нæм Георы кой рауад. Юри мын ахæм хабар радзырдта. Цалдæрæй, дам, лæууыдыстæм. Уалынмæ нæм Геор æрбацыд æмæ мын, мæ къух исгæйæ, загъта:

*Хвалить некого
Кроме Лекова.*

Ома, дам, ам Лечъы-фыртæй лæгдæр нæй.

Мæхиуыл дæр мын нæ бацауæрста:

*Музафер Дзасохты,
Почему засох ты?*

Уыйас тынг кæд нæ ныххус дæн, уæддæр поэты рифметæ йæ фæдыл асайдтой æмæ сæ ныхмæ æрлæууын йæ бон нал бацц.

Фæстаг азты йæм æнахуыр миниуæг фæзынди: цыма ручкæты азар æрбахæццæ кæны, уый хуызæн фыссæнгæртæ æмбырд кæнынмæ фæци. Дзырд дæр ыл нæй, ручкæтæ уыдысты йæ хæцæнгæртæ, йæ тæккæ уарзондæр дзаумæттæ. Нал сын æфсæст, куыд сæ бæрцæй, афтæ сæ алыхуызондзинадæй дæр. Куы зæгъын, цыма фыссæн систы хъаймæт æрбахæццæ кæны æмæ йæм цалфæнды ручкæйы куы уа, уæддæр ын нал сфаг уыдзысты, афтæ йæм каст.

Иузаман цалдæр азы акуыстон телеуынынад æмæ радиохъуысынады республикон комитеты сæрдары хæдивæгæй. Геор-иу мæм уырдаем дæр арæх æрбауад. Фæныхæстæ-иу кодтам царды алыхуызон фарстатыл, не 'мсис адæмы койтæ дæр-иу нæм рауади, поэты ног æмдзæвгæтæм дæр-иу байхъуыстон. Иу ахæм

фембæлды фæстæ, Георы æрбацыды размæ цы ручкайæ фыстон, уый ме стьоьлыл нал уыд, афтæмæй та йыл тынг фæцахуыр дæн: фæлмæн фыста æмæ хъуыдытимæ æмкæхдзæф кодта. Ме 'ннæ ручкæтæ æмæ кърандæстæ цы къоппы уыдысты, уым дæр æй федтон, фæлæ — дзæгъæлы. Мæхинымæр ахъуыды кодтон: «Уый Геор йеддæмæ ничи ахастайд». Телефон æрыздыхтон æмæ йæм хæдзармæ бадзырдтон, уымæн æмæ зыдтон, кæд сæхимæ ацыд, уæд афонмæ кæй бахæццæ уыдаид; радиойы хæдзары ском-коммæ цард. Нæ фæрæдыдтæн. Хæтæл йæхæдæг систа.

— Геор, — дзурын æм, — мæ хорз ручкæ мын ахастай æмæ йæ фæстæмæ рахæсс.

— Кæцы, даргъ æви цыбыр?

Йæхæдæг ыл куыд басаст, афтæмæй мæ ручкæтæй иу нæ ахаста, фæлæ дыууæ.

Телефоны коймæ ма мæ зæрдыл иу хабар æрлæууыд.

Газет «Социалистическая Осетия»-йы бæрнон секретарæй куыста Наталья Агибалова æмæ мын, кæд нæ рæдийын, уæд ацы хабар уый дзырдта. Цыдæр хъуыддаджы тыххæй йæ Геор бахъуыд æмæ йæм сæхимæ телефонæй бадзырдта, æмæ хæтæл йæ бинойнаг систа. Дæ бон хорз ын загъта Наталья, стæй, афтæ бакодта:

— Мæн Геор хъæуы.

Чи зоны, Наталья йæхи нæ бацамыдта, чи зоны, æмæ бацамыдта, фæлæ йыл сылгоймаг нæ баууæндыд æмæ йын мæсты-хуызæй дзуапп радта:

— Геор мæн дæр хъæуы, — æмæ хæтæл æртъæпп кодта.

Хъайтыхъы-фырт йæхиуыл дæр нæ ауæрста. Зæронд кæй кæны, — дæс æмæ цыппарыссæдзæдздыдæй амард, уый бæрц ирон фысджытæй ничима фæцард, чи зоны, парахат зæрдæйы хицау кæй уыд, хъазын, худын кæй уарзта, уыдон дæр ын кæмдæр нымад æрцыдысты, — уый та куыннæ 'мбæрста æмæ мын-иу, йæхæдæг уырыссагау кæй ныффыста, уыцы цыппар-рæнхъон арæх дзырдта:

До чего я дожил —

Голова бела...

Но вот молодежи

Передам дела.

Ома кæд мыл бирæ азтæ рацыд, мæ сæр сурс, уæддæр фæсивæдыл мæ зæрдæ дарын, мæ хъуыддæгтæ мын дарддæр кæй ахæццæ кæндзысты, ууыл.

Ручкæтæ-иу æм афтæ бирæ æрæмбырд, æмæ-иу йæ пиджаччы мидæггаг дзыпп куы байгом кодта, уæд-иу йæхи фыст дыу-уæрæнхъон æнæрадзургæ нæ фæци:

*В мире ничего не пропадает,
Кроме того, что ко мне попадает!*

Ацы дунейы, дам, сæфæн ницæмæн и, мæнмæ цы 'рбахæуа, уый йеддæмæ. Фæлæ ам бынтон раст нæ уыди, уымæн æмæ-иу æм цы ручкæтæ æрæмбырд, уыдонæй сæфгæ ницы кодта: адæмыл-иу сæ фæстæмæ уаргæ рацыд. Иуахæмы та йыл Хъодзаты Æхсаримæ горæты сæйраг уынджы амбæлдыстæм æмæ нæм æнæнхъæладжы ручкæйы тыххæй ныхас рауад. Геор цæмæдæр гæстæ бацин кодта, йæ пиджаччы тæрттыл ахæцыд, æмæ ручкæты сæртæ бæрцытау дзыппæй разындысты. Йæ хицау сæм дзæвгар фæкаст æмæ, сæ тæккæ хуыздæр æви цауддæр æвзæрста, уый нæ бамбæрстон, фæлæ дзы æрæджиау иу система æмæ мын æй балæвар кодта. Ахæм лæвæрттæ ма дзы уымæй размæ дæр бирæ хæттыты райстон. Æхсар уый куы ауыдта, уæд мæм дзуры:

— Фыццагдæр дзы цы 'мдзæвгæ ныффыссай, уымæй-иу Георы ном ссар.

Уыцы ныхас мæ нæ ферох æмæ, æцæгæйдæр, фыццагдæр цы 'мдзæвгæ ныффыстон, уымæй Георы æрымысыдтæн. Уыцы æмдзæвгæ уыди цыппæрæнхъон:

*Мæ тохси абады куы цыг,
Куы та мæм разыны йæ фыр..
Мæгуыр кæм нæ кæны хъæздыг,
Хъæздыг нæ кæны уым мæгуыр.*

Фысгæ та йæ ныккодтон 1991 азы 25 декабры. Бахастон æй мæ чиныг «Арв æмæ зæхх»-мæ.

Куыд загътон, афтæмæй Георы бæрц иу ирон фыссæг дæр нæ фæцарди, фæлæ йæ бонтæ хъазгæ æмæ худгæйæ арвыста, зæгъгæ, чи ахъуыды кæна, уый фæрæдидзæн. Бавзæрста цоты маст, уæдæ, бинонты 'рдыгæй дæр бынтон амонджын уыди зæгъын раст куы нæ уа, уымæй тæрсын.

Иу заман фысджытæ бирæйæ ресторан «Интурист»-ы бадтысты. Кæд ма исты зонын, уæд нæ рæнхъытæм кæйдæр райстам æмæ уый циндзинадыл цин кодтам. Иудзæвгар куы абадтыстæм, уæд Геор фынгæй сыстад. Иунæгæй йæ куыд ауадзон, зæгъгæ, йæ фæдыл рацыдтæн. Куы рацæйцыдыстæм, уæд мын афтæ:

— Сигаретты кьопп ма балхæнын хъæуы.

Буфетмæ бацыдтæн æмæ æхгæд разынд: йæ кустæ рæстæг раджы фæци. Георæн æй куы загътон, уæд мæм æрхатыд:

— Уым ма уыдзысты æмæ дын дзы кæд исчи зонгæ у, уæд мын иу кьопп самал кæн, кæннод ма лæппумæ æнæ тамако куы бацауон, уæд та ма æхсæв бонмæ хуыссын нæ бауадздзæн.

Æргом зæгъгæйæ, ма зæрдæйы тугтæ ныккалдысты. Тынг ын фæтаригъæд кодтон. Уымæй размæ ма зæрды кæрон дæр никуы æрæфтыд, мæхинымæр хъуыды дæр никуы акодтон, Георы хуызæн адæмы уарзон адæймаджы йæхи фырт нæ, фæлæ æцæгæлон адæймаг дæр ахæм уавæры сæвæрдзæн, ууыл.

Марды фыдгой нæ чындæуы, æз дæр нæ кæнын, фæлæ йæ фырт куы амард — Геор цыппæрæм уæладзыгæй зæхмæ архи-зынхъом дæр нал уыд — уæд, зианмæ цы адæм æрцыд, уыдонæн мыггаджы номæй арфæйы ныхас зæгъын бахæс кодтой Хъайтыхъты Мухарæн. Уый мадæн мæрддзыгой адæмы 'хсæн цы ныхæстæ загъта, уыдон æмбисондæн дзуринаг сты:

— Махæн Геор ахæм нæ уыди, фæлæ дæуимæ йæ цард куы сбаста, уæдæй фæстæмæ йæ фæдыл уæ къæсæрæй хæстæг-хион нал бахызт, йе 'мбæлтгæй йæ æнæхай фæкодтай...

Дарддæр ма дзурын нал фæнды. Æвæццæгæн, ацы зæххыл ахæм адæймаг нæ райгуырды, хъыцъыдæттæ чи нæ банызта, царды цалх иу кæнæ фылдæр хæттыты кæуыл нæ атылди. Æппæты амондджындæр æнхъæл кæмæн ваййæм, уый дæр æууæрстыты ма бахауа, уымæн уæвæн нæй. Паддзахы цардæй фæцарди, зæгъгæ, фæзæгъæм, фæлæ паддзæхтæ дæр сойтæ нæ фæмæрзынц. Уыдонæй дæр, хъысмæт йæ фаг кæмæн нæ фæвæййы, ахæм иу дæр нæ разыны, æндæр дзы хæснагæн иу уæддæр зæронды бонмæ куынна фæцард? Кæй дзы нæ фæцард, уый та мæхæдæг сбæлвырд кодтон. Историйы сыфтыл ма цæст ахæстæн æмæ банымадтон, Уæрæсейы императортæ æмæ паддзæхтæй чи цас фæцард, уый æмæ ма ма ноджыдæр иу хатт бауырныдта, тæккæ бæрзонддæр ран бадджытæй — кæд æппындæр ницы хъуаг уыдысты, уæддæр-иу дæр магуыр лæгæй фылдæр кæй нæ фæцард. Петр I-æй Никъала II-мæ Уæрæсейæн уыдис 12 хицауы æмæ дзы алчидæр рæстæмбис нымадæй фæцарди 48 азы. Æппæты фылдæр царæнбон дзы кæмæн рардæуыд, уый уыди Екатерина II æмæ уый дæр 67 азы йеддæмæ нæ фæцард. Æмæ уымæн зæгъын: цард æнæбаууылгæйæ мæрдтæм

никай уадзы. Баууилы йæ афтæ, мæлæт æй æнцонæн куыд аныхъуыра...

Геор куы амард, уæд тынг æвзæр бон скодта, фæлæ йæ фæдыл дзыллæ æрбацыдысты. Фæстаг фæндараст ын загътой, бирæ хъæлдзæг бонтæ æмæ азтæ кæимæ арвыста, уыцы адæм. Фысджыты цæдисы номæй радзурын бахæс кодтой мæнæн.

Геор Ирыстонæн цы хæрзты бацыд, уыдоны тыххæй цыбырæй загътон. Гытцыл лæппуйæ фæстæмæ йæ райгуырæн бæстæйæн лæггад кæнын райдыдта æмæ, цалымæ йæ цæст æртывта, уæдмæ йын лæггад кæнынæй нæ бафсæст. Тохы бонты æмæ сабыр дуджы Геор æдзухдæр уыди, адæмæн рухсмæ фæндаг чи амыдта, уыдонимæ, бирæ хæрзты бацыд ирон литературæйæн, уыди Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат, лæвæрд ын æрцыд Ирыстоны адæмон поэты ном, паддзахадон бирæ æндæр хæрзиуджытæ. Сæрмагондæй бахахх кодтон, рæзгæ фæлтæры хъомыладмæ цы 'вæрæн бахаста, уыцы арфæйаг хъуыддаг. Ирон литературæйы астæуккаг æмæ кæстæр кары минæвæрттæй æз иунæг ахæм дæр нæ зонын, æмæ Геор йæ къух кæмæ нæ бадардта, разæнгардгæнæг ныхас кæмæн нæ загъта.

Мæ ныхæстæй фæсмойнагыл никæцыйы нымайæн, уымæн æмæ дзы иу дæр былалгъæй нæ загътон, иу дæр дзы æнæбындур нæ уыди.

Х

Æвæдза, æлхæнæн алцæмæн дæр ис. Суанг ма зæрдæйæн дæр. Фæлмæн ныхас ын зæгъ æмæ дын æй никуы ферох кæндзæн, йæ зæрдыл æй дардзæн, уымæн æмæ зæрдæйæн дæр зæрдæ ис. Мæ царды дæргъы фæлмæн ныхас кæмæй фехъуыстон — уæлдайдæр, арыгон ма куы уыдтæн, уæд — уыдон мын цыма хæдзæрттæ сарæзтой, афтæ мæм кæсы æмæ дзы, иуы цæрынæй куы бафæллайың, уæд иннæмæ бацауын æмæ дзы мæхи амонджыныл фæнымайың.

Цалдæр дæс азы рацыди уæдæй нырмæ, фæлæ йæ ма зæрдыл дарын. Уæд мыхуыры рацыд мæ кæцыдæр æмдзæвгæ. «Мах дуджы» редактор уыди Цæгæраты Максим. Æмдзæвгæ, æнхъæлдæн, æрвитгæ бакодтон, æндæр æй мæхæдæг куы бахастаин, уæд мын, сæ зæрдæмæ фæцыд æви нæ, уый, чи зоны, мæхицæн дæр загътаиккой. Уацмыс бонрухс куы федта, уæд

редакцимæ бацыд Цæрукъаты Таймураз, æмæ йын Максим арфæйы ныхæстæ фæкодта, хорз æмдзæвгæтæ ныффыстай, зæгъгæ — уыцы номыры Таймуразы æмдзæвгæтæ дæр уыдысты — стæй, дам, Музаферы куы фенай, уæд уымæн дæр зæгъ, уый æмдзæвгæ дæр фæцыди мæ зæрдæмæ.

Таймуразимæ æрвылбон дæр æмбæлдыстæм æмæ мын, кæй зæгъын æй хъæуы, Максимы ныхæстæ рафæзмыдта. Æхсызгон мын уыди, йæ гæды ныхас пайда нæу, афтæ æхсызгон, æмæ мæ ацал-ауал азы кæм нæ ферох, уым мæ амæй фæстæмæ дæр ферох уа, уый æнхъæл нæ дæн.

Стыр хъыгагæн, кæрæдзийы циныл цин кæнын нæ зонæм. Зонгæ бакæниккам, фæлæ нæ нæ фæнды. Адæймаджы цы нæ фæнда, уый та йæ къухы никуы бафтдзæн, цы йæ фæнда, уый цыфæнды зын куы уа, уæддæр куыд бафтдзæн, афтæ. Кæрæдзийы цин уынгæйæ канд нæ фыдтæ нæ тайынц, фæлæ ма не стæг дæр. Уыцы аипп æдзухдæр нæхицæн нæ цæстмæ дарæм. Иннæ адæмтæй, дам, нæхи къаддæр уарзæм. Чи зоны, фæлæ адæймаг кæмфæнды дæр адæймаг у, цæгаты цæра æви хуссары, сабууар уа æви урсцъар, æмæ дзы Уæллаг алкæмæн дæр иухуызон зæрдæ радта, цинæн дæр æмæ мастæн дæр бынат кæм ис, уарзт æмæ æнæуынондзинад, раст æмæ хæрам, хорз æмæ æвзæр фæрсæй-фæрстæм кæм цæрынц.

Мæ зæрдыл арæх Валентин Распутины радзырд «Францаг æвзаджы уроктæ» æрлаууы. Хæсты хæдфæстæйы хабæрттыл дзы дзырдæуы. Радзырды сæйраг архайæг у иуæндæсаздзыд сидзæр лæппу. Сæ хъæуы райдайæн скъола йеддæмæ нæ уыд æмæ йæ фæндзæм къласмæ цæуын бахъуыд районы центрмæ. Ахуыр сæхимæ дæр æмæ уым дæр хорз кодта, фæлæ тынг хъуæгтæ æйæфта. Йæ мадæн æртæ уыдысты, лæппу — сæ хистæр. Хæдзарæй йын цы хæринæгтæ æрвыстой, уыдон-иу уайтæккæ дæр фесты. Рæстæг цыди, фæлæ йæ уавæртæ нæ хуыздæр кодтой. Уалынмæ фæцахуыр, лæппутæ æхцайæ кæм хъазыдысты, уыцы къуыбырмæ, æмæ сæ æмбулын райдыдта. Се 'ппæты дæр. Æмæ йын æй нæ ныббарстой. Афтæ йæ фæнадтой, æмæ дыккаг бон къласмæ цъæхтæ-буртæй æрбацыд. Мæнæ цы хъуыдымæ æрцыд лæппу йæхæдæг: «Цæмæй зыдтон, кæцыфæнды хъуыддаджы дæр разæй цæуджытæй иуæн дæр хатыр кæй никуы вæййы? Нæ дын æй ныббардзысты, дæ фарс ничи рахæдзæн. Иууылдæр дæ тыхлæг рахондзысты. Ницы у,

афтæмай йæхицæй цыдæр аразы, зæгъгæ, зæгъдзысты. Æппæты æнæуынондæр та уыдзынæ, дæ хæдфæстæ чи цæуа, уыдонæн. Хъуыддаг æцæг афтæ кæй у, уый уыцы сæрд мæхи бæрзæйыл бавзæрстон».

Уæдæ афтæ: нукуы ничи ныббарста, иу хъуыддагыл кусджытæй чи фæразæй вæййы, уымæн. Распутины загъдау, æппæты тынгдæр æнæуынон та уыдзынæ, дæ хæдфæстæ чи цæуа, уымæн.

Æз та цæрæнбоны бынтон æндæр уавæрты бахауын. Нукуы никæй разæй фæдæн, уæддæр мын цæлхдуртæ æвæрынц. Цæмæй макæцæй разынон, ууыл архайджытæ, кæддæр цас уыдысты, уымæй ныртæккæ къаддæр нæ фесты.

Чысыл раздæр мæ зæронд гæххæттытæ рафæлдах-бафæлдах кодтон æмæ дзы мæ размæ фæци ахæм фыст: «Тагъд мыл дæс æмæ ссæдз азы сæххæст уыдзæн, фæлæ ма уæддæр сывæллон дæн. Мæ сабион зондыл мæ къух нæма систон, стæй мыл дыууæ кæнæ æртæ хатты фылдæр азтæ куы рацæуа, уæддæр айвон, уый æнхæл нæ дæн. Æндæр исчи йæ иувæрсты кæмæн ахизид, ахæм чысыл циндзинад мæныл базыртæ басадзы. Кæмæндæр æнцон аныхъуырæн цы уайдзæф вæййы, уый мæнæн та ме уæнг амары. Æвæццæгæн, мæ фыццаг миниуæгæй раппæлæн куыд ис, мæ дыккаг миниуæджы та рафауын афтæ хъæуы. Цыфæндыйæ дæр зондджын фыдæл раст загъта: «Æгъдæутты хистæр бæрц у». «Æгæр» бирæйæ дæр нæ бæззы æмæ гыццылæй дæр. Хуыцауы ныхмæ тохгæнæн нæй. Адæймаджы дунемæ цавæрæй ратты, исгæ дæр æй ахæмæй акæны. Авдæны кæй аузынц, чырыны дæр уый сæвæрынц. Билцъ цы 'взар суадзы, нæмыг дæр уый ратты.

Ныр мыл авд æмæ æртиссæдз азы рацыд, фæлæ, цыппæрдæс æмæ ссæдз азы размæ куыд хъуыды кодтон, ныртæккæ дæр афтæ хъуыды кæнын. Цæрукъаты Таймураз мын Максимы ныхæстæй æхсызгондзинад æмæ цин æрхаста, кæддæр «Гагкаиты Алиханы зарæг» куы ныффыстон — ууыл та дыууиссæдз азы бæрц цæуы, — уæд мæм радиокомитетæй цы ныхæстæ 'рбайхъуыст, уыдон та мын масты хос фесты. Зæгъгæ та сæ кодта, мæ хуыздæр æмгарыл кæй нымадтон æмæ, йæ сæрыл тох кæнгæйæ, мæхицæн знæгтæ кæй тыххæй скодтон, ахæм адæймаг.

«Гагкаиты Алиханы зарæджы» райгуырд цыбырæй уыд афтæ. Цорионты Резванимæ кæд æмæ цы уавæрты базонгæ дæн, уый нал хъуыды кæнын, фæлæ мæм цæмæдæр гæсгæ афтæ кæсы,

цыма зонгæ кæд нæ уыдыстæм, ахæм рæстæг уæвгæ дæр никуы уыди. Чи зоны, æнæхин адæймаг кæй уыди, гадзрахатдзинад циу, уый кæй нæ зыдта — кæд æй базыдта, уæд та, йæхиуыл ын гадзрахатæй чи рацыд, уыдоны фæрцы — йæ риуы сыгъдæг зæрдæ кæй тæлфыд, сфæлдыстады фæрцы йæ царды сæйраг нысан йæ адæмæн лæггад кæнын кæй хуыдта, уый тыххæй афтæ балымæн стæм.

Цал хатты æмбæлдыстæм, уал хатты-иу сæйраг ныхас уайтæккæ дæр сфæлдыстадмæ аздæхта. Цæуыл кусы, уыдæттæ дзурыныл-иу фæци, цы ныффыста, уый мын-иу æхсызгонæн фехъусын кодта. Куыд зæрдиагæй дзырдта, афтæ зæрдиагæй-иу æм æз дæр хъуыстон. Цин кодтон йæ циныл, йæ фæндтæ æххæст кæнын ын кæй æнтыст, уый мæнæн дæр цыдæр тых лæвардта, цыдæр разæнгардгæнæг мын уыд.

Иуахæмы та фембæлдыстæм. Кæцы ран, уый дæр ма хъуыды кæнын — Горькийы уынджы, Терчы сарты цы къаххид ис, уымæ хæстæг. Паркмæ бахизæны цур хæрхæмбæлд фестæм. Уый 1965 азы майы мæй уыдаид æви чысыл раздæр, æнхъæлдæн. Цæвиттон, уыцы аз нæ адæм бæрæг кодтой гитлерон фашизмыл фæуæлахизы ссæдз азы бон. 9-æм майы агъоммæ мыхуыргонд æрцыд ССР Цæдисы Сæйраг Советы Президиумы Указ Гагкайты Алиханæн Советон Цæдисы Хъæбатыры ном раттыны тыххæй. Уыцы Указ дунейы рухс куы федта, Резванимæ дæр уый фæстæ фембæлдыстæм. Композиторæн æхсызгон уыд, ирон лæппуы сгуыхтдзинадæн ахæм стыр кад кæй скодтой, уыцы хабар фехъусын, стæй канд æхсызгон нæ, фæлæ йæ бафæндыд Алиханы ном зарæджы æмсæр скæнын æмæ мæм æрхатыди, цæмæй йын ныхæстæ ныффыстаин. Æз ын аивæй бамбарын кодтон, уыцы хъуыддагмæ цæттæ кæй нæ дæн.

Æмæ, æцæгæйдæр, зарæджы ныхæстæ ныффыссынмæ мæ ныфс нæ хастон. Указ, кæй зæгъын æй хъæуы, æз дæр бакастæн, фæлæ уымæй дарддæр Алиханы цардæн ницы зыдтон. Кæм райгуыр, кæимæ хъомыл кодта, чи уыдысты йæ ныййарджытæ, хæсты размæ цавæр фæндагтыл ацыд æмæ бирæ æндæр хабæрттæ нæ зонгæйæ, зарæг ныффыссынмæ мæ ныфс нæ хастон.

Мæ хъуыдытæ Резванæн куы бамбарын кодтон, уæд цæмæдæр гæсгæ фæразæнгарддæр æмæ мын афтæ:

— Æз дын алцыдæр ратдзынæн. Бирæ æрмæг мæм ис Алиханы тыххæй, стæй дæ базонгæ кæндзынæн йæ хæстæджытимæ, йæ хъæуккæгтимæ, йæ хæстон æмбæлттимæ...

Уыцы ныхæстæ фехъусгæйæ мæ зæрдæйы базмæлыдысты, уымæй чысыл раздæр райгасæнхъæл кæмæн нæ уыдтæн, ахæм æнкъарæнтæ æмæ, Резваны цæстыты цы арт сыгъди, уый мæн дæр тавын райдыдта.

Уыцы бон ын бæлвырд дзуап раттын нæ бафæрæзтон, фæлæ йæ бынтон æнæдзуапæй дæр нæ ныуагътон. Баныхас кодтам, хæстæгдæр рæстæджы кæй фембæлдзыстæм æмæ мæ кæй базонгæ кæндзæн, Алиханы тыххæй йæм цы æрмæджытæ уыди, уыдонимæ. Æмæ мæм æцæгæйдæр дыккаг бон Резван æрбацыди. Йæ дæларм гæххæттытæй дзаг папкæ. Куы ацыд, уæд бæстон семæ базонгæ дæн. Алиханы тыххæй дзы хъæздыг æмæ цæстыахадгæ æрмæг разынд. Фæстæдæр фембæлдтæн йæ хæстæджытæ æмæ йæ зонгæтимæ. Алиханы тыххæй мын бирæ хабæртæ радзырдта йе 'рвад, йæ хъæуккаг Гагкайты Дзибис. Уый «Рæстдзинад»-ы тæлмацгæнæг уыди. Æз уæд фæндзæймаг аз куыстон «Рæстдзинад»-ы редакцийы æмæ Дзибисимæ — кæд мæнæй авд æмæ ссæдз азы хистæр уыд, уæддæр — тынг хæларæй цардыстæм. Алиханимæ канд æрвадæлтæ æмæ хъæуккагтæ нæ уыдысты, фæлæ ма уыдысты æмдугон æмæ æмбайтæ дæр æмæ мын бирæ хабæртæ радзырдта Алиханы цардæй. Цыбыр ныхасæй, мæхимæ банкъардтон зарæг ныффыссыны хъару. Ноджы Резванæн зæрдæ куы бавæрдтон, уæд мæ бæрнондзинад фæфылдæр. Цæрæнбонты цы зондыл хæст уыдтæн — иугæр дæ дзыхæй ныхас сирвæзт, уæд æй сæххæст кæн — уый сарты ахизын мæ бон нал уыд æмæ мæ дзырд æххæст кæнынмæ бавнæлдтон. Зарæгыл куыд куыстон, уый бæлвырddзинадтæ мын нудæс æмæ ссæдз азы фæстæ зын æрхъуыдыгæнæн сты, фæлæ Резваны бирæ æнхъæлмæ кæсын кæй нæ бахъуыд, уый бæлвырд у. Æмдзæвгæ куы сцæттæ æмæ йæ композитор куы бакаст, уæд ыл цыма стыр хорздзинад æрцыд, уый хуызæн йæ цинæн кæрон нал уыд. Иуцасдæры фæстæ мыл ноджы хъæлдзæгдæрæй сæмбæлд.

— Зарæг цæттæ у! — фехъусын мын кодта сæрыстырæй. — Алыбегæн йæхи зæрдæмæ дæр фæцыди!

«Алыбегæн йæхи зæрдæмæ дæр фæцыди», — уыцы ныхæстæ, кæд бирæ азты размæ загъд æрцыдысты, уæддæр мæ нæ рох кæнынц. Резван мын куыд радзырдта, афтæмæй зарæджы мелодимæ базонгæ кодта зындгонд композитор Нинæ Карницкайы æмæ, дам, дзы уый дæр раппæлыд. Резваны ныхæстæм

гæсгæ бамбæрстон, Алыбег дæр æмæ йын Нина дæр сæ фиппаниæгтæ кæй загътой æмæ сæ кæй бахыгъта. Цыбыр рæстæгмæ зарæг сцæттæ. Дыууæ хъæлæсæй заргæ кæй уыд, уый Резван музыка фысгæйæ дæр зыдта, загъта йæ мæнæн дæр, фæлæ йæ, чи хъуамæ азарыдаид, уый, куыд рабæрæг, афтæмæй бынтон æнцон хъуыддаг нæ разынд. Æппынфæстаг æрлæууыдысты Абойты Барис (Батырадз) æмæ Дзущаты Викторыл. Зарæг магнитофоны лентыл куы фыстой, уæд æз дæр радиокомитетмæ бацыдтæн æмæ йæ цалынмæ фыстой, уæдмæ уым фæдæн. Чи йæм хъуыста, уыдоны зæрдæмæ кæй фæцыди, уый æнцон бамбарæн уыд. Мæнмæ цæмæдæр гæсгæ афтæ каст, цыма Резван æмæ мæ цæстмæ ахæм æппæлæн ныхæстæ кодтой, фæлæ рæстæджытæ куы рацыд, дыууæ-æртæ азы нæ — дæсгай азтæ, уæд мæ бауырныдта, зарæг æцæгæйдæр кæй фæрæстмæ, адæмы зæрдæмæ фæндаг кæй ссардта æмæ, кæй номыл фыст æрцыд, уый аккаг кæй разынд...

Резваны тыххæй мæ бон бирæ ныхæстæ зæгъын у, уымæн æмæ дзæвгар азтæ хæларæй фæцардыстæм. Нæ алы фембæлд дæр-иу мын æрхаста æхсызгондзинад. Хъыгагæн, «Гагкайты Алиханы зарæджы» фæстæ нæ къухы æндæр зарæг ныффыссын нал бафтыд, афтæмæй та нæ дыууæйы дæр фæндыд. Резван-иу нæ иумæйаг фæллоуы кой арæх кодта. Бирæ хæттыты дзы фехъуыстон: «Гагкайты Алиханы зарæджы» ныхæстæ зæрдæмæ куыд хъарынц, ахæм æмдзæвгæ ма куы ныффыссис, уæд ыл æз зæрдиагæй бакусин». Фæлæ, куы зæгъын, йæ фæндтæй ницыуал рауад. Æвæццæгæн, хъысмæты афтæ фæндыд. Чи зоны, æндæр зарджытæ ма куы ныффыстаиккам, уæд уыдон «Алиханы зарæджы» æмвæзадмæ нал схызтаиккой...

О, æмæ зарæг пленкæйыл куы фыстой, уæд сын мæ фиппаниæгтæ загътон. Редактор, режиссер æмæ мæм зарæггæнджытæ раст кæм нæ кастысты, уым сын мæ хъуыдытæ дзырдтон. Чи зоны, кæмдæрты æгæр карзæй, фæлæ — комкоммæ. Мæхи фæндатæрын мын бантыст. Æз ахæм хъуыддæгтæм дæсны ныртæккæ куы нæ дæн, уæд ма раздæр уыдаин, фæлæ зарæг фыст æрцыд, мæн куыд фæндыд, афтæ. Уыцы хъуыддаг, хъуыддаг, зæгъгæ, цæхгæр кæй дзырдтон, уый, радиойы чи куыста, мæ уыцы 'мгæрттæй иуы зæрдæмæ нæ фæцыд æмæ, дам, мæ фæсауон мæ фыдгой кодта, ничи, дам, æм кæсы, йæхимæ, дам, цæйбæрцытæ исы.

Пушкин кæд æстдæс æмæ ссæдз азы дæр æххæст нæ фæцард, уæддæр ын Хуыцау уыйбæрцытæ радта, æмæ, фондзиссæдз азы кæуыл цыд, уымæй дæр фылдæр зыдта. Цы цыбыр бонтæ йын лæвард уыд, уыдон дзаг уыдысты æнкъарæнтæй — поэты тыхджындæр хæцæнгарзæй. Уый иннæтæй раздæр бамбæрста, цы кæнгæ йын у, уый. Поэтæн прозæмæ хизгæ кæй у, уый дæр, чи зоны, иннæтæй раздæр банкъардта æмæ «лета к презренной прозе клонят» (азтæ мæ прозæмæ рахизын домынц), зæгъгæ, дæр уымæн ныффыста. Мæхи тыххæй дзургæйæ, гений кой кæй кæнын, уый афтæ нæ амонь, æмæ йыл цыдæр хуызы мæхи абарынмæ хъавын. Æппындæр нæ. Æз зæгъинаг дæн, мæнæн дæр мæ зæрдæ иу рæстæджы прозæ фыссынмæ кæй ахсайдта, æрмæстдæр уый. Фæндыди мæ цардмæ уæрæхдæр цæстæй акæсын, фæлæ, æргом дзургæйæ, мæ ныфс нæ хастон. Ома уымæй размæ прозæ æппындæр никуы ныффыстон, зæгъгæ, нæ зæгъзынæн, уымæн æмæ газеты кустгæйæ кæд аивадон уацмæстæ фыссæн нæй, уæд — æмдзæвгæтæ...

Кæддæр, дам, «Рæстдзинад»-ы редактортæй иумæ æрыгон лæппу куыстагур бацыд. Бирæ фæныхас кодтой, стæй, дам, æй редактор фæстагмæ бафарста:

— Æмдзæвгæтæ дæр фæфыссыс?

Æвæццæгæн æм уымæй размæ цы фарстытæ радта, уыдонæн æм сæ тæккæ хуыздæр фæкаст æмæ йын уыцы разæнгардæй дзуапп радта, фæфыссын, зæгъгæ.

— Хорз, хорз, æгайтма æмдзæвгæтæ дæр фыссыс, — загъта йын редактор, — куы нæ бахъæуай, уæд дæм нæхæдæг дзурдзыстæм.

Æмæ ма йæм абон дæр дзуры. Уыйау, газеты æмдзæвгæтæ чи фыссы, ахæмтæ уыйас нæ хъæуынц, дæллаг галау ауæдзы хахх чи нæ халы æмæ уæхскуæзæй кусын чи зоны, йæ хъарутæ æнауæрдонæй хардз кæнынмæ чи арæхсы, ахæмтæ дзы цас хъæуы. Æргом дзургæйæ, «Рæстдзинад»-ы кусын куы райдыдтон, уæд, мæ бон цы уыд, уымæй архайдтон газеты мидис фæхуыздæр кæныныл. Уымæн æвдисæнтæ æрхæссæн ис. Æрмæст мæ «Фаллойдон чиниджы» фыстытæм чи 'ркъæса, уый дæр бауырндзæн мæ ныхæсты рæстдзинад. Иу æмæ дьууæ хатты нæ бацахстон фыццаг бынæттæ хуыздæр æрмæг ныффыссыны, хуыздæр макет саразыны тыххæй, фæлæ ныхас ныртæккæ уыдæттыл нæу. «Рæстдзинад»-ы кустгæйæ æмдзæвгæтæ дæр фыстон æмæ

проза дәр. Җәрмәст мә проза, зәгъән ис, әмә иууылдәр баст уыди журналистикәимә. Мән та фәндыд аивадон проза фыссын әмә хъуызгә-ныгъуылгәйә бавнәлдтон. Хъуызгә-ныгъуылгәйә уымән, әмә тарстән, куы нә сарәхсон, уымәй. Тарстән, газеты кусын куы райдыдтон, уәд уацхъуыдтә фыссынәй куыд тарстән, афтә. Уәвгә, уыцы тас ме уәнгты абоны онг дәр бады. Цыфәнды фыссыныл куы 'рбадын, уәддәр мәхиуыл нә феууәндын, фәтәрсын, цы зәгъынмә хъавын, уый мын, мән куыд фәнды, афтә равдисын куы нә бантыса, уымәй.

Фадәттә мын, кәй зәгъын әй хъәуы, уыйас нә уыди. Бонсауизәрмә газеты хъуыддәгтыл дә тыхтә бахардз кән, стәй уыцы фәлладәй изәрыгон әрбад әмә фыссын райдай, уымән хуымәтәджы тырнындынад фаг нә уыди. Хъуамә әшпәт сагъәстә дәр иуварс акәнәй әмә дә хъуыдытә саразай, дә размә цы нысан әрәвәрдтай, уымә.

Цыбыр дзырдәй, цалдәр мәйи фәбадтән изәрыгәтты мә куысты (хәдзары, ома фатеры мын фадәттә нә уыди, иу уаты — раст зәгъын хъәуы, йә фәзуат чысыл нә уыди, — фәлә дзы цардыстәм мә дьууә хоимә) әмә әшпынфәстаг мә повесть кәронмә фыст фәдән. Радтон ын ахәм сәргонд: «Уалдзыгон стьальтә».

Чидәр, дам, хъомгәс цәуын йә сәрмә хаста, фәлә йә мызд исынәй әфсәрмы кодта. Мән дәр уыцы әмбисонды азар фәцәйсыгъта. Фысгә йә ныккодтон, фәлә йә равдисын никәмә уәндыдтән. Никәмә, зәгъгә, йә машинисткәйыл баууәндыдтән әмә мын дзы раппәлыд. Уый мә иуцасдәр ныфс бауагъта. Уымән әмә хуымәтәг чыныкәсәг цурон ныхас нә зәгъдзән, йә зәрдәмә цы нә фәцәуа, уый дәр нә басусәг кәндзән. Стәй дын дә къуыхцытә афтә әнәхин әмә цәстурзонәй бамбарын кәндзән, әмә йә сыгъдәгзәрдәдзинадыл нә фәдызәрдыг уыдзынә, фылдәр хәттыты йемә сразы уыдзынә, фәлә дәм мәнә чингуытыл рецензитә фыссынәй чи базәронд, уыдон ахәм аиппытә ссардзысты, ахәм уайдәфты бын дә фәкәндзысты, әмә тагъд рәстәдджы дә къухмә фыссәнгарз сисынхъом нал уыдзынә. Фәлә дын, кәмән фыссыс — фысгә критиктә, поэттә, прозаиктә әмә драматургтән дәр кәныс, әрмәст уыдон сәйраг не сты, сәйраг сты хуымәтәг дзылләтә — уыдоны цәст хорздзинад дәр бауарздзән, дә аипп дәр сә зәрдәмә арф айсдзысты әмә, кәд сә бон уа, уәд, цәмәй иуварсгонд әрцәуа, ууыл дәр бацархайдзысты.

Нæ критиктæн та сæ иу хай — стæй сæ чысыл хай нæ — ахæм зондыл хæст у: хорздзинад ын фæуыдзынæн, ома йæ чиныджы тыххæй мæ хъуыдытæ зæгъдзынæн, адæмы йæм æркæсын кæндзынæн, фæлæ мæ æвдыдæй дæр нæ баззайдзæн. Цы хорздзинад ын фæдæн, ууыл æм фæсмон æрцæуын кæндзынæн. Ахæм критик мæм, иуæй-иу «уæздан» адæймаджы хуызæн фæкæсы. Зæронд усы фæндаджы иннæ фарсмæ бахизын фæфæнды. Фæлæ йæ ныфс нæ фæхæссы. «Уæздан» адæймагæн гæнæн нал ваййы — æгъдау æй æрцахсы — æмæ мæгуыр усы къухыл фæхæцы æмæ йæ сыфцæй ласæгау фæфале кæны. Чи зоны, йæ цонгыл ын цъæхтæ дæр ныууадзы.

Æз рагæй нырмæ дæр хуымæтæг чиныгкæсæджы хъуыдыйæн фылдæр аргъ кæнын. Уыдон дæр се 'ппæт раст нæ ваййынц, чи зоны, сæ дзæвгар хай, фæлæ дын дзы йæ хъуыды фыдæнæны хуызы ничи зæгъдзæн, стæй дзы йæ дур бæмбæджы дæр ничи батухдзæн æмæ, æз дæр мæ «Уалдзыгон стъалыты» фыццаг кæсæгыл баууæндыдтæн, фæлæ йæ уæддæр адæмы æхсæнмæ рахæссынмæ зивæг кодтон. Повесть дзæвгар рæстæг ме стъолы лагъзы куы фæлæууыд, уæд чысыл фæкъæйныхдæр дæн æмæ йæ Дзаттиаты Тотырбегмæ радтон. Бирæ æнхъæлмæ кæсын мæ нæ бауагъта. Цыбыр рæстæгмæ йæ бакаст æмæ дзы, куыд æнхъæл нæ уыдтæн, афтæ раппæлыд. Уыйбæрц æй дæхимæ дзæгъæлы фæдардтай — афæдзæй фылдæры размæ ныффыстон, зæгъгæ, йын уый размæ загътон — «Мах дуг»-мæ, дам, æй ратт. Радтон æй æмæ йын йæ фыццаг хай ныммыхуыр кодтой, «Уызæн ма», зæгъгæ, ахæм кæронимæ. Ницы йæм бавнæлдтой. Куыддæриддæрæй сæм æй радтон, афтæмæй йæ рауагътой. Æнхъæлдтон, йæ дыккаг хай дæр афтæмæй баззайдзæн, фæлæ фæрæдыдтæн. Кæйдæр — чи уыд, уый зонгæ дæр кæнын, «ивддинадтæ» йæм кæм бахаста, уыцы экземпляр йæ къухвæдтимæ абон дæр мæхимæ ис, цы дзы аразын, уый дæр нæ зонын, афтæмæй — барджын сис ын фыдыгусы митæ бакодта. Хуыцау хорз, æмæ мын мæ «зонджын» редакторы средакци кæныны фадат фæци: хицæн чиныгæй куы цыд, уæд, повестæй цыдæриддæр аппæрста, уыдон фæстæмæ сæ бынатты сæвардтон, йæхицæй йæм цы бафтыдта — мæ амондæн, уыдон цалдæр дзырды йеддæмæ нæ уыдысты — уыдон та æппаргæ акодтон. Хъайтыхъты Геор дæр, æвæццæгæн, ахæм уавæрты бахауыны фæстæ ныффыста ацы дыууæ рæнхъы:

*Кæд ис æххуыс кæнын дæ зæрды,
Уæд, курын, ма-иу мæ хъыгдар.*

Повесть чи бакаст æмæ мæ хорздзинадыл чи цин кодта, уыдонæй мын чидæртæ мæ хъусы бацагъта, уырыссаг чиныг-кæсджытæ дæр, дам, æй куы бакæсиккой, уæд æвзæр нæ уайд.

Толасты Бэлæймæ рагæй зонгæ уыдтæн. Уымæй йын ноджы раздæр та зыдтон йæ хистæр æфсымæр Батырадзы. Институтмæ куы бацыдтæн, уæд аспирантурæйы — математик уыди — ахуыр кодта æмæ, æз цы æмдзæрæны цардтæн (Чапаевы уын-джы), уый дæр уым цард. Фæстæдæр «Рæстдзинад»-ы кусын куы райдыдтон, уæд нæм-иу арæх фыста. Ахуыргæндты æхсæн — уæлдайдæр бæлвырд наукаы архайджыты æхсæн — иронау уымæй дæсныдæр исчи фыста, уый æнхъæл нæ дæн.

Бэлæймæ та фæстæдæр базонгæ дæн, газет «Социалистическая Осетия»-йы редакцийы кусын куы райдыдта, уæд Ныртæккæ æндæр ран кусы, фæлæ йæ фæллоядон цард, зæгъæн ис, æмæ уым арвыста. Зыдтон æй канд курдиатджын журналистæй нæ, фæлæ, литературæ хорз чи зыдта æмæ бирæ чи каст, уымæ ирон литературæ дæр, ахæм фендджын сылгоймагæй. Уымæй размæ мын-иу мæ фыстытæй цыдæртæ уырыссаг æвзагмæ раивта æмæ-иу дзы æдзухдæр разыйæ баззадтæн. Хорз ма цы уыди — дæлрæнхъонты сæр æй нæ хъуыди, уымæн æмæ ирон æвзаг хорз зыдта, зыдта, зæгъгæ, уæд æй чи зыдта, уый йæ ныр куыннаæ хъуамæ зона!

Мæ хъуыды йын бамбарын кодтон, ома «Уалдыгон стъалытæ» мын дæлрæнхъон тæлмац скæн, зæгъгæ, æмæ сразы.

Тæлмац, бавдæлдтæн, æмæ Мæскуымæ журнал «Юность»-ы редакцимæ арвыстон. Рацæуын æнхъæлмæ йæм нæ кастæн — уæвгæ йæм æнхъæлмæ дæр цауыннæ кастæн, уымæй размæ дæр æмæ мын дзы уымæй фæстæмæ дæр æмдзæвгæтæ къорд хатты куы рацыд, уæд! — уымæн æмæ ахæм стыр уацмысæн æппæтцæдисон журналы бынат разына, ууыл тынг зæрдæдарæн нæ уыд, фæлæ, топпæй куы фехсай, уæд ма нæмыгæн фæстæмæ раздахæн ваййы! Цыбыр дзырдæй, дæлрæнхъон тæлмац редакцийыл сæмбæлд æмæ мæм, тагъд рæстæджы дзуапп райсын æнхъæл кæцæй нæ уыдтæн, уырдыгæй сæрвыстой дыууæ писмойы. Иуы бынæй йæ къух бафыста журнал «Юность»-ы прозæйы хайады сæргълаууæг Т. В. Боборыкина. Уый фыста: «Зынаргъ Музафер Созырыхъойы фыр! Мах редакцийæн бафæдзæхстæуыд,

цæмæй дын дæ повестимæ базонгæ уæм. Повесть бакастыстæм — хорз, фæлмæн æмæ адæймагдзинадæй æххæст къухфыст у. Æвгъайуаг у иу хъуыддаг: мах хъуыдымæ гæстæ, дардгомау лæууы абон, куыд æппæт бæстæйы, афтæ, æвæццæгæн, сымах республикæйы фæсивæды размæ дæр, цы судзаг фарстытæ лæууы, уыдонæй. Уацмыс æгæр камерон у. Махмæ та æнхъæлмæ кæсынц тохмæсидæг, бæлвырд нысантæм хонæг æрмæгмæ. Ды цы повесть ныффыстай, уымæн йæ фæндаг у чиныгмæ».

Дыккаг писмо та мæм сæрвыста зындгонд критик Владимир Огнев. Тынг фæлмæн ныхæстæ загъта уый дæр мæ уацмысы тыххæй, журналы хорз сфидауид, уадзын дæр æй ракæнын кæнин, фæлæ, дам, мæ уый æгæр бирæ тыхтæ бадомдзæн æмæ уымæ гæстæ стох кæнынмæ фæзивæг кодтон.

Дыууæ писмойæ дæр разыйæ баззадтæн. Æппынфæстаг, къухфыст ис-нæй, уæддæр æй ныммыхуыр кæныны зондимæ нæ арвыстон. Цы фенынмæ хъавыдтæн, уымæй ницы рауад, цы фехъусынмæ хъавыдтæн, уый фехъуыстон. Суанг ма мын, дарддæр куыд кæнгæ у, уый дæр бацамыдтой. Арвыстон æй рауагъдад «Детская литература»-мæ. Чысыл фæстæдæр Мæскуыйы балцы уыдтæн æмæ рауагъдадмæ бацыдтæн...

Ахæм хæларзæрдæ адæмимæ фыццаг хатт сæмбæлдтæн. Иу уаты цалдæрæй бадтысты æмæ, «Уалдзыгон стъалыты» автор дæн, уый куы базыдтой, уæд мыл æмхуызонæй дæр ахæм цин бакодтой, цыма бирæ азты дæргъы хæларæй фæцардыстæм æмæ дзæвгар рæстæг кæрæдзийы нæ феныны фæстæ сæмбæлдыстæм, уый хуызæн. Къухфыст Реммæ Ефремовамæ бахауд æмæ йæ куы бакаст, уæд, йæ зæрдæмæ куыд фæцыд, уый йе 'мкусджытæн дæр радзырдта, æмæ сын повесть иуцасдæр зонгæ уыд. Мæ бацыдыл дæр уымæн бацин кодтой.

Чиныг мыхуыры кæй рацæудзæн, уымæй мын Ефремова фидар зæрдæ бавæрдта, редакцион цæттæдзинады пъланмæ йæ хæстæ дæр бакодтам, фæлæ, дам, дыууæ хъуыддагыл ахъуыды кæнын хъæуы: тæлмацгæнæг æмæ нывгæнæгыл. Нывгæнæджы тыххæй уайтæккæ дæр баныхас кодтам — Абойты Зауырбег. Уымæй размæ дæр сын къорд чиныджы сфæлгонц кодта, стæй, ирон цард цы къухфысты æвдыст цæуы, уый сфæлгонц кæнын æндæр нывгæнæгæн цæмæн хъуамæ бабар кодтаиккой!

Тæлмацгæнæг агурыныл дæр бирæ рæстæг хардз кæнын нæ бахъуыд. Уый та Ефремова йæхæдæг равæрста. Фыццаг хатт

куы бацыдтæн, уæд дæр мын загъта, сывæллæттæн бирæ хæрзхæд уацмыстæ ныфффыссæг Любовь Воронкова, дам, куы сразы уайд, уæд, дам, нæ уымæй хуыздæр бæргæ нæ хъæуы.

Дыккаг хатт куы сæмбæлдыстæм, уæд мын Реммæ мидбылты худгæйæ — æдзухдæр-иу мыл афтæ хъæлдзæгæй сæмбæлд — фехъусын кодта, Любовь Воронкова дæ къухфыст бакаст, йæ зæрдæмæ фæцыд æмæ йæ тæлмац кæнын райдыдта, æрмæст, дам, æй демæ фембæлын фæнды.

Воронковамæ Реммæ телефонæй бадзырдта æмæ, мемæ кæд фембæлын йæ бон у, уый йын загъта. Фембæлдыстæм йæ фатеры. Дæс æмæ йыл æртиссæдз азмæ æввахс цыд, фæлæ йæ фыссын нæ уагъта, суанг ма тæлмац кæнынæн дæр рæстæг ардта. Æз ын уымæй размæ йæ фыстытæй цыдæртæ кастæн, фæстæдæр та йæ уацмысты æртæтомон рацыд æмæ уымæ дæр базонгæ дæн. Фылдæр сывæллæттæн фыста. Къорд романы йæм уыд историон темæйыл фыст, æмæ ахæм уацмыстæн æрмæг кæм æмæ куыд агуырдат, уыдæттæй йæ фарстон æмæ мын йæ куысты фæлтæрддзинад цæстуарзонæй амыдта, стæй ма къухфыстмæ рахызтыстæм. Æргом дзургæйæ, Толосты Бæлæйы тæлмац афтæ хæрзхæд уыди, æмæ дзы аивадон тæлмацгæнæджы бирæ фыдæбон кæнын нал хъуыд, фæлæ уæддæр Воронковаимæ цæуылдæрты фæбыцæу стæм. Мемæ кæмдæрты сразы, кæмдæрты — нæ, растдæр зæгъгæйæ та, æз не сразы дæн йемæ, фæлæ йæ «басæттын» нæ бафæрæзтон.

Чиныг мыхуыры рацыд, Реммæ мын цы æмгъуыдмæ загъта, уыцы афон. Раст зæгъын хъæуы, нæхимæ дæр æм хæлар цæстæй ракастысты. Фæзынд ыл цалдæр рецензийы, мæскуыйаг мыхуыр дæр йæ иувæрсты нæ ацыд, хорз аргъ ын скодтой журнал «Детская литература»-йы.

«Уалдзыгон стъалытæ» уыдысты ма повестты райдайæн. Уый фæстæ ма ныфффыстон ноджыдæр дæс повестæй фылдæр, сæ хъæбатыртæ иумæйаг кæмæн сты æмæ архайд иу уацмысæй иннамæ рæзгæ кæм цæуы, ахæмтæ. Æвдисын дзы, зæгъæн ис, æмæ мæхи цард, кæй зæгъын æй хъæуы, бирæ æрымысгæ цаутæ æмæ нывтимæ, фæлæ, уацмысты ныхас кæй тыххæй цæуы, уыцы бинонтæ сты нæхи бинонтæ. Мад Дзыллæ — Дзыцца у мæхи мад — Веринкæ, Дунетхан æмæ Бæди — Райæ æмæ Дибæ, Хъазыбег та — мæхæдæг. Уыдоны тыххæй дзы цы фыстауы, уым æрымысæггагæй бирæ нæй.

Цыфандыйæ дæр мæ фыццаг повестæй бузныг дæн. Сæрæварæн цы уацмыстæн фæцис, уыдон дæр кæйдæрты зæрдæмæ фæцыдысты, кæд фауæвæрджытæй дæр цух нæ баз-задысты, уæддæр.

Куы зæгъын, цæрæнбонты ме 'мсис æмгæрттæй иуæй-иуты зæрдæмæ нæ цыдтæн æмæ абон дæр нæ цæуын. Кæйдæр загъ-дау, уыдон та, чи зоны, мæ зæрдæмæ нæ цæуынц, чи зоны, нæ, фæлæ æцæгæй нæ цæуынц, уæддæр сын æй æз никуы бамбарын кодтон, фæсауон уа, сæ цуры уа, цæлхдур сын никуы никаæцы ран æрлæууыдтæн, уыдон та сæхи афтæ нæ дардтой. Æргом æй нæ дзырдтой, фæлæ сæм сусæгæй хъодыгондыл нымад уыдтæн. Уый фæстæ мын æй зæгъджытæ дæр фæци...

Мæ повесть «Урсдоны былыл — Бæрæгъуын...» хицæн чин-ныгæй куы рацыд, уæд ыл мыхуыры фæзынди цалдæр рецензийы, иронау дæр, уырыссагау дæр, ам дæр æмæ Мæскуыйы дæр. «Фырмастæй дæр фæхудæм» — «Рæстдзинад»-ы куы куыстон, уæд Мыртазты Барисы сатирикон æмдзæвгæты циклан ахæм иумæйаг сæргонд радтон æмæ, гæды лæг гæды ныхас зæгъæд — мæ зæрдæмæ фæцыд. Мæнæ ацы рæнхъытæ фысгæйæ та мæ зæрдыл Ходы Камалы ныхæстæ æрбалæууыдысты. Кæйдæр фæфæзмы, æнхъæлдæн, Хъулаты Мырзабеджы. Цыдæр хорз хъуыддаджы фæдыл чидæр кæйдæрты, уимæ Мырзабеджы дæр, фæхынцынмæ хъавыд æмæ, дам, сæм дзуры: «Ам нуазæм, æви рестораны?» Æмæ, дам, Мырзабег афтæ куы фæкæнид: «Ам дæр æмæ рестораны дæр». Уыйау, рецензитæ фæзынди Ирыстоны дæр æмæ центрон мыхуыры дæр. Иу дзы рацыди «Молодой коммунист»-ы ахæм сæргондимæ: «Набирая высоту». Йæ автор Е. Нарвская. Фæстæдæр куыд базыдтон, афтæмæй уый фæсномыг уыди. Зонын æй, чи у, уый дæр, фæлæ йæ нæ зæгъын, æргомæй фыссын æй, æвæццæгæн, нæ фæндыд, кæд æй фæндыд, уæддæр ын йæ ном басусæг кæнынæн цыдæр æфсон уыдис æмæ йын æз дæр йæ мыггаг æргомæй уымæн нæ фыссын. О, æмæ уыцы рецензи бирæ азты фæстæ иу мæ зонгæмæ бахауд — кæмæ, уый дæр уын нæ зæгъын. Чи зоны, йæ ном æмæ йын йæ мыггаджы фыццаг дамгъæтæ куы ныффыссон — Р.Т., уæд æй кæйдæрты бон райхалын бауыздæн, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, уый сæйраг нæу. Сæйрагдæр у, рецензи бакæсыны фæстæ йæ авторы тыххæй цы загъта, уый.

— Тынг ныфсджын сылгоймаг у.

— Цæмай?

— Дæу тыххæй афтæ хорз ныфффыссын чи бауæндыди, уый æндæрхуызон рахонын мæ бон нæу. Уыцы рæстæджы ды хъодыгондыл нымад уыдтæ, уый дын никуы ничи загъта?

— Хъодыгонд кæй уыдтæн, уый æмбæрстон, стæй ныртæккæ дæр мæ уавæр бирæ хуыздæр рахонын мæ бон нæу, фæлæ мын æй зæгъгæ никуы чындæуыд.

— Уæдæ дын æй æз зæгъын. Дæу тыххæй ахæм ныхæстæ ныфффыссынмæ ныфс бахæссын хъуыд.

Тынг дисы мæ бафтыдтой Р.Т. ныхæстæ. Макæмæн мацы кæн, æвзæрдзинад нæ, фæлæ хорздзинад бакæнын йеддæмæ дæ зæрдæмæ мацы хæсс æмæ дæ фæсаууон исчи ахæм митæ кæнæд! Уæвгæ, уыцы исчитæ, æз уыдонмæ куыд каджын дæн, уыдон мæнмæ уымæй каджындæр не сты. Хæрамы тыххæй нæ зæгъын ацы ныхæстæ. Сæхимæ стыр фысджытæ кæсынц, фæлæ, бахъуаджы сахат адæймаг се сфæлдыстадæй цы 'рымыса, уый нæ ваййы. Зæгъæм, Мамсыраты Дæбейы Хъæндил сæндæг куыд хордта, уый мæ цæстытыл афтæ тынг уайы, æмæ, мæ зæрдыл куы 'рбалæууы, уæд мæм йæ сыллыппытæ хъуысын райдайынц. Стæй канд йæ сыллыппытæ нæ... Ахæм дæнцæгтæ æрхæссын нæ прозаикты уацмыстæй бирæ мæ бон у. Поэзийы тыххæй та дзурын дæр нæ хъæуы. Нырыккон фысджыты кой куы кæнæм, уæд дзы кæмæйфæнды дæр ахæм рæнхъытæ зæгъдзынæн, се сфæлдыстадон цæсгом кæй фæрцы разындзæн: «Зæххон фæндæгтыл нæй цæуæн дьууæрдæм, Æрхæццæ дæ кæронмæ, уæд — æгъгъæд!» (Малиты Васо). «Сæрджын кæсæгтæ — сомырдаг, Æнæсæртæ та — сом» (Ходы Камал), «Кæм ацæуы, Кæм абады, Уым алцæуыл Къæм абады» (Рæмонты Геор), «Горæт нæм фæцæрынæн нæ уыди, Афтæмай нæм Мæрдты горæт уыд» (Тедеты Ефим) æмæ афтæ дарддæр. Фæлæ æз зонын, алкæуыл дæр былысчылтæ чи кæны, ахæмты, афтæмай сын сæхимæ иу уадзæн хъуыды не ссардзынæ, быцæуы заман дæ хъуыды кæй фæрцы бафидар кæнай, адæмы цæсты йæ чи скадджын кæна.

Уæвгæ та, иу хорз æмдзæвгæ чи ныфффыста, уымæн дæр аргъ кæнын хъæуы. Алчи хох нæу. Чи губакк у, чи — обау, чи та — Хъæриу. Хъазыбеджы хох, йæ алыварс цы хæхтæ ис, уыдоны фæрцы тынгдæр фидæуы. Хæхты дæле лæууынц хъæд æмæ кæрдæгæмбæртæ рæгътæ. Сæ дæлвæдджи цы к'охтæ ис, уыдон

дæ рахондзысты лæгъз быдырмæ. Уыдон иууылдæр иумæ афтæ тынг фидауынц, æмæ сæ кæрæдзийæ фæхицæн кæн, уæд сæ бастдзинад фехæлид, цæсты нал ахадиккой. Хуыцау ма зæгъæд, фæлæ Сæнайы хох иунæгæй аздад, зæгъгæ, уæд цы хуызæн уайд? Цæсты ма ахадид? Йæ рæсугъддзинадæй нæ ахауид? Ныры хуызæн сæрыстырæй ма кæсид?

Мæнмæ гæсгæ, былысчылтæ кæнын никæуыл хъæуы. Уый хиппæлойы миниуæг у. Хицæй æппæлын та зонды нысан нæу. Цы уай, уымæй баззайдзынæ. Ивддзаг никæимæ фæуыдзынæ.

Уыйбæрц рацардтæн, æмæ мæхи фыссæг нукуыма схуыдтон, уымæн æмæ, Чехойты Сæрæбийы загъдау, йæ зæгъыны æфсæрм и. Хетæгкаты Къоста дæр фыссæг æмæ мах дæр фысджытæ, фæлæ Къостайæн æцæг фæдонтæ куы нæ уыдаид, уæд йæхи, суанг мæрдты бæсты уæвгæйæ дæр, амонджын нæ рахонид. Хистæр кæмæн нæй, уый аномонд у, кæстæр кæмæн нæй, уый та — æлгъыст. Мæнмæ гæсгæ, ирон фысджытæ аномонд не сты, Къостайы хуызæн хистæр — азтæй нæ, фæлæ, раздæр кæй цард æмæ фыдæлыл нымад кæй у, уымæ гæсгæ — кæмæн уыд, Къостайæн та æлгъыст рахонæн нæй, уымæн æмæ, йæ фæстæ цы фысджыты фæлтæртæ рахъомыл, уыдон æй иунæг уæвын нæ бауагътой, йæ фарны хъуыддæгтæ йын дарддæр хæццæ кæнынц. Хъуамæ Къостайы фæстаг фæдзæхст нæ зæрдыл дарæм: «Кæрæдзийы уарзгæйæ цæрут, ме 'фсымæртæ!»

Æндæр чидæр кæуылдæр хъоды бакæндзæн — фæсаууонмæ дæр уæд — уымæй хъодыгæнæг не скадджын уыдзæн, хъодыгонд та дзыхъхъы нæ ныххаудзæн.

Ногæй та мæхи хабæрттæ мæ зæрдыл æрбалæууыдысты. Хуссарирыстойнаг фысджытæй мын иу æргом ныхасы заман афтæ зæгъы, ныронг, дам, дын де сфæлдыстадæн фаг аргъ нæ кодтон. Кæйдæрты ныхæстæм, дам, дзæгъæлы хъуыстон. Уый бæсты, дам, дын дæ чингуытæ бакæсын хъуыд. Æндæр хуссайраг зонгæ та мын ног сусæгдзинад раргом кодта: «Сæрдарæй дæ куы равзарой, уымæй тæрсынц æмæ дæ Фысджыты цæдисмæ уый тыххæй нæ исынц».

Уымæй размæ дæр æмæ уымæй фæстæмæ дæр мæ сæры ахæм хъуыды нукуы сæвзæрд. Уыцы бынатмæ тырнджытæ бирæ дæр уыди, фæлæ æз уыдоны номхыгъды мæхи нукуы нымадтон, номхыгъдмæ та мæ хæсджытæ уыдис.

Мæ зæрдыл æрлæууыд 1990 аз. Уæд уыди нæ фысджыты

радон съезд. Сæрдариуæг дзы кодтон мæхæдæг. Бирæ хъуыдæгтыл фæныхас кодтам, бирæ хабæрттыл фæдзырдтам, стæй æппынфæстаг æвзæрстытæм æрхæццæ стæм. Æвзæрстытæ уыдысты дыууæ хуызы. Сæйрагдæр, æвæццæгæн, уыди нæ Цæдисæн сæрдар равзарын. Кандидатурæтæ хæссын райдыдтой. Мæн кандидатурæ дæр балæвардæуыд. Фæлæ мæхи хъæлæсмæ арæварын нæ бауагътон. Нæ мæ равзардзысты, уымæй нæ тарстæн — уæвгæ, цалынмæ схъæлæс кодтаиккой, уæдмæ йын чи цы базыдтаид — мæхи буц дæр никæмæн кодтон. Мæхиуыл хъæлæс кæнын нæ бауагътон, сæрдар мæ равзарой, уый мæ кæй нæ фæндыд, æрмæстдæр уый тыххæй. Иугæр мын уыцы бынаты бадгæ 'рцыди, зæгъгæ, уæд мæ сфæлдыстадæн, зæгъæн ис, æмæ, хæрзбон зæгъын бахъуыдаид, цы фæндтæ мæм уыди, уыдонæй бирæтæ фæндтæй баззадаиккой æмæ цæрæнбонты фæсмон кодтаин. Фæсмон кæнынæй та тынг тæрсын, уымæн æмæ мæ мады карздæр æлгыстытæй иу — кæд æлгытгæ арæх нæ кодта, уæддæр, — фæсмон фæкæн, зæгъгæ, уыди.

Хъæлæс кæнынмæ цы номхыгъд рахастам, уым æнæмæнг хъуамæ æз дæр уыдаин, фæлæ дзы нæ уыдтæн. Иу хатт ма йæ зæгъын: уый размæйы хуызæн мæ уæд дæр нæ фæндыд, сæрдарæй мæ равзæрстаиккой, уый. Цы мæ фæндыди, уый дæр нæ сусæг кодтон æмæ, Уарæсейы Федерацийы фысджыты æхсæзæм съездмæ делегатæй равзарыны тыххæй мæ кандидатурæ куы бахастой, уæд йæ ныхмæ иу ныхас дæр не скодтон, уымæн æмæ Мæскуымæ ацæуынмæ бæллыдтæн. Фæндыди мæ адæммæ бакæсын, стæй, чидæр куыд загъта, мæхи равдисын дæр. Æмæ мæ равзæрстой. Æмæ ацыдтæн. Æмæ нæ фæфæсмон кодтон. Мæ кандидатурæ чи бахаста — чи уыд, уый нал хъуыды кæнын æмæ мын бахатыр кæнæд, — уымæй дæр æмæ мыл чи схъæлæс кодта, уыдонæй дæр баззадтæн бузныгæй. Цы æууæнк мæм равдыстой, уый æдзухдæр нымайдзынæн, аргъ ын кæндзынæн.

Æмæ ма ноджыдæр, цы мæ фæндыд æмæ мæ цы нæ фæндыд, уый тыххæй иу ахæм хабар. Уый та Ирыстоны фысджыты фæстаг съезды, æнхъæлдæн, 2001 азы, уыди. Уым та æвзæрстой фысджыты правлени æмæ сæрдары. Ацы хатт — хицæнтæй. Правлени куы 'взæрстой, уæд сусæг хъæлæс кæнынны номхыгъдмæ мæн дæр бахастой (кæд ма исты зонын, уæд Хуыгаты

Сергей уыди). Сыстадтæн æмæ та мæхи номхыгъдмæ хæссын нæ бауагътон. Нæ мæ фæндыди æмæ уымæн.

Кæд бирæ съездты архайдтон, уæддæр нæ хъуыды кæнын — уæвгæ, ахæм хабарæн уæвæн уыдис, — фæлæ йæ æз нæ хъуыды кæнын — искуы исчи йæхи сæрдар æвзарын дæр нæ бауагъта æмæ йæ правленийы уæнгæй равзарой, уый ныхмæ дæр æрлæууыд. Мæ хуссайраг зонгæйы ныхæстæм гæсгæ та мæ Фысджыты цæдисмæ райсынæй, сæрдарæй мæ куы равзарой, уымæй тарстысты. Сæрдар куы суон, уымæй æцæгæй тарстысты æви нæ, уый нæ зонын, фæлæ бирæты, Фысджыты цæдисмæ бацæуон, уый кæй нæ фæндыд, уым æрымысæтгагæй ницы ис, уымæн æмæ æцæг уыд...

XI

Йæ заманы «Рæстдзинад»-ы культурæйы хайадæй кадджындæр нæ уыди. Мæнмæ гæсгæ, стæй ма мын, чи зоны, æмбæлттæ дæр разына. Уымæй фылдæр адæм никадæм цыд. Аивад æмæ литературæйы архайджытæн сæ дыккаг хæдзары хуызæн уыд. Уырдам хуымæтæджы литературон кусæгæй бацæуымæ дæр рагæй бæллыдтæн, фæлæ мæ бынтон æрыгонæй хайады сæргълæууæгæй куы сæвæрдтой, уæд мæхимæ амонджын кастæн, уымæн æмæ мæ æрвылбоны архайд Ирыстоны дзырдазæугæдæр лæгтимæ уыд. Фысджытæ æмæ артисттæ, нывгæнджытæ æмæ музыканттæ, композитортæ æмæ киноаивады кусджытæ! Цал æмæ дзы цалимæ базонгæ дæн! Зæгъæн ис, æмæ дзы, кæимæ нæ базонгæ дæн, ахæм нал баззад æмæ дзы искæй зæрдæхудт райстон, уый нæ хъуыды кæнын. Æппæты арæхдæр æмбæлдтæн фысджытимæ. Кæд рæстæджытæ адæймагæн парахат бартæ нæ лæвæрдтой, уæддæр архайдтон, цæмæй, гæнæн æмæ амал уæвгæйæ, макæй хъыджы бацæуон, растрæвджы дæр макæй бафхæрон. Æмæ мын цыма æнтысгæ дæр кодта, афтæ мæм кæсы, фæлæ мын мæхимæ иуæй-иутæ ахæм цæстæй нæ кастысты.

Ахæм хабæрттæ дæр мæ бон æрымысын у, æмæ сфæлдыстадон фæндагыл фыццаг къахдзæфтæ чи кодта, уыдонæй-иу кæмæндæрты рæствæндаг куы загътон, йæ уацмыс-иу ын нымыхуыр кодтон, афтæмæй. Бузныг-иу мæ уыд. Адæмы 'хсан-иу мын арфæтæ кодта, стæй-иу дзы алцыдæр æрбайрох æмæ-иу мæ ныхмæ йæ цыфыддæр знаджы ныхмæ тохгæнæгау хæцыди.

Уыдис ахæмтæ дæр, æвзæрдзинад кæмæн нæ фæдæн, афтæмæй мæ чъылдыммæ мæ хорздзинадыл чи нæ архайдта. Мæ хорздзинад нæ, фæлæ, йæ бон цыдæриддæр уыд, уый арæзта, цæмæй фæцудон, размæ бахауон æмæ сыстынхъом макуыуал суон. Мæ ныхмæ тохгæнджытæ уымæ кæй бæллыдысты, уый æппæты фыццаг æмæ æппæты тынгдæр банкъардтон, Фысджыты цæдисмæ цæуынвæнд куы скодтон, уыцы аз. Æртындæс æмæ мыл ссæдзæм аз цыдис, афтæ мæ гæххæттытæ барæвдз кодтон æмæ æнхъæлмæ кастæн, кæд сæм æркæсдзысты, уымæ. Правленийы уæнгтæй дæр дыууæ разынд, мæ ныхмæ чи уыди, ахæмтæ. Иуыл дзы нæ фæдис кодтон (кæд сусæг хъæлæс кодтой, уæддæр, Цæдисмæ бацæуон, уый кæй нæ фæндыд, уыдоны мыггæгтæ базыдтон), уый уымæй размæ дæр фæсаууон мæ ныхмæ дзырдта, фæлæ мæ хъуыдытыл бафтыдта дыккаг. Къæбæр иумæ хордтам, мæ хæлар æй хуыдтон, афтæмæй мыл гадзрахатæй рацыд. Цæмæй, иумæйаг æмбырды хъæлæсмæ цы номхыгъд хаст цæудзæн, уым баззайон, уый йæ нæ бафæндыд æмæ мæ ахахх кодта. Æз та йæ ахахх кодтаин, æрмæстдæр марыны тæрхон кæмæн рахастайккой, уыдоны номхыгъдæй. О, фæлæ уыцы хъæлæстæ ницы сахадыдтой. Сæйрагдæр уыди иумæйаг хатдзæг, уымæ гæсгæ та уынаффæ хаст æрцыд, цæмæй æз, Ходы Камал æмæ Джыккайты Шамилы, — кæд ма дзы æндæр исчи уыди, уæддæр æй нæ хъуыды кæнын — гæххæттытæм æркæсой иумæйаг æмбырды.

Правлени уынаффæ куы рахаста, уымæй иумæйаг æмбырдмæ рæстæг уыди, цæмæй, чи кæй ныхмæ архайы, уый иу адæймаджы онг сбæлвырд кæной æмæ хъæлæс кæнынмæ цæттæйæ æрцæуой. Сæйраг тох рапарахат Ходы Камал æмæ мæ ныхмæ. Мæ ныхмæ чи уыд, уыдоны сæргъы иу æрлæууыд, Камалы ныхмæлæуджыты сæргъы та — иннæ. Уымæ дыууæ «разамонæджы» баныхас кодтой, цæмæй, Камалы чи хахх кодтаид, уыдон мæн дæр хахх кодтайккой, кæннод, дам, нæ дыууæты фæндтæ дæр фæсыкк уыдзысты. Фидардæр уынаффæйæн рахæссæн нæ уыд. Афтæ куы нæ бакодтайккой, уæд сæ дыууæйы фæндай дæр æцæгæй ницы рауадаид.

Хъæлæс кæныны бон куы ралæууыд, уæд ма дзы алчидæр йæ къорды уæнгтыл æрзылд æмæ æмбырдмæ топпæргъæвд æмæ хъамалвæстæй æрбацыдысты... Æмæ фæуæлахиз сты. Мæ ныхмæ чи тох кодта, уыдоны сæртæ арвы милтыл ныдзæвыдысты,

афтæмæй æмбырдæй рацæйцыдысты. Камалимæ нын нæ фæндаг разæргæвст куы акодтой, уæд æнхæлдтой куый-дур-куыйхæд баистæм æмæ æмбырдæй къуылдым-къуылдым цæрдæг уадысты. Æнхæлдтой, мах адаг-адаг хъуызгæ рацæйцæудзыстæм, фæлæ ресторан «Интурист»-ы — Шамилы циныл цин кæнгæйæ — фæздагджын сихор дæр кæм уыди æмæ æвæздæг сихор дæр, ахæм фынджы уæлхъус дæлæмæ рæгъ, уæлæмæ гаджидау, афтæмæй нуазын куы райдыдтам, уæд, æвæццæгæн, сæхинымæр загътой, адон бирæ таутæ чи ахæрдзæни, ахæмты каст кæнынц, мах та æнхæлдтам, æмбырды фæстæ сыл дымгæ тугсæлфынæг кæнын райдайдзæни. Фæлæ, цыфæндыйæ дæр, сæ размæ цы нысан æрæвæрдтой, ууыл сæ иумæйаг фат сæмбæлд. Хъæлæс кодтой дæс æмæ ссæдзæй æмæ дыууæ раст дихы фесты. Фынддæсæй Камалы фарс радзырдтой, иу уыйбæрц та йæ ныхмæ схъæлæс кодта. Мæ ныхмæуæвджытæ ноджы æнгомдæр разындысты: мæ фарс чи уыд, уыдонæй дыууæ адæймаджы фылдæр рауадысты. Цыбыр дзырдæй, нæ дыууæ дæр фæсдуар баззæдыстæм, куы нæ райстайккой, уæд куывд цæмæй скодтаиккам, уыцы æхцатæ нæ дзыппыты куыд баззæдысты, афтæ, фæлæ, куы зæгъын, Шамилы хардзæй нæ «судзгæ фыдтæ» ферох кæныныл нæ бацауæрстам. Ноджы нæ дыууæ дæр бацархайдтам, цæмæй нæ «хæлæртты» цин æнæкæрон ма уа, ууыл.

О, хæдæгай, фæцæй мæ рох кодта. Фысджыты цæдисмæ цæугæйæ хъуамæ дæ фарс рахæца æртæ фыссæджы, ома ныффыссой дын рекомендацитæ. Æз, кæмæ æрхатыдтон, уыдонæй иу уыди Хъайтыхъты Геор, уымæн æмæ зыдтон, цы зæрдæ мæм дардта æмæ, мæ фыстытæм цы цæстæй каст, уый. Мæ фыццаг чиныг «Фыды фарн» — цас чиныг уыд, фæлæ уæддæр (иу мыхуырон сыф дæр æххæст чи нæ уыд, ме 'мдзæвгæты уыцы æмбырдгонды редактор Мыртазты Барис æй бындзытæ марыны инструкцииы йас хуыдта. Афтæ хуыдта, уыцы рæстæг ме 'мгæрттæй цалдæрæн цы чингуытæ рацыд, уыдоны дæр) — мыхуыры куы рацыд, уæд ыл газет «Социалистическая Осетия»-йы цæстуарзон рецензи ныффыста Хъайтыхъты Геор. Æрмæст йæ сæргондæй дæр бæрæг уыд, цы аргъ ын скодта, уый: «Доброго пути!» («Рæствæндаг у!») Уæдæ йæ рекомендаци дæр къаддæр цæстуарзон кæй нæ уыдаид, ууыл баууæндæн уыдис. Баууæндæн нæ уыд, мæ ныхмæ куыд схъæлæс кодтаид, ууыл. Фæлæ мын иу нæ, фæлæ цалдæрæй куы загътой, Геор дæ ныхмæ кæй схъæлæс

кодта, уый нәхи цәстытәй федтам, зәгъгә, уәд мәхинымәр дисы бацыдтәен. Дис кодтон, цәмәән афтә бакодта, ууыл. Ноджы, дам, йә хъуыды әмбәхсгә дәр нә кодта. Адәм уыдтой, куыд мә хахх кодта, уый. Стәй канд уынгә нә, фәлә фехъуыс-той, хахгәнгәйә цы ныхәстә загъта, уыдон дәр: «А Музафера мы померим!» Фәстаг ныхас гуымирыдәр хуызы загъта, фәлә йә әз, чыныгкәсджыты фарныл хъуыды кәнгәйә иуцасдәр фендәрхуызон кодтон.

Дисы куыннаә бацыдаин, фәлә, бәстондәр куы ахъуыды кодтон, уәд бамбәрстон, Георән йә ләмәгъдзинадәй кәй фәпайдачынди әмә йә чидәртә мәныл, куыд не 'мбәлд, афтә кәй сардыдтой. Геор та әууәндаг уыд, йә разы чи ләууыдаид, уый йәм-иу цәмәдәр гәсгә фәхәстәгдәр, цы-иу дзы домдта, уымән цәхгәр дзуап раттын нә фәрәзта әмә-иу ыл сайд әрцыд. Раздәр ма йә куы загътон, уый әнәмәнг рафауинаг миниуәг у, фәлә, фау әрхәссән кәмә нәй, ахәм адәймаг агурыныл Хуыцау кәй фәкәна, уый, иуәй, дзәгъәл цыд фәуыдзән, иннәмәй йә хәдзар нал ссардзән. Уыцы рәстәджы та фысджыты 'хсән ахәм интригантә уыди, әмә дыууә 'фсымәры кәрәдзийән амарын кодтаиккой. Иуы тыххәй мын дзы дохтыр Хъәрдджынты Мурат афтә радзырдта: «Хорз кәимә цардтәен, мә уыцы хъәуккагән мән тыххәй ахәм хахуыртә фәдзырдта, әмә мәм ләппу марынмә әрбацыди. Хъуамә мә хъәдмә асайдтаид әмә, масты фәдыл кәйонгты ацәуән ис, уыйонгты ацыдаид. Әз мә сәрән ницы зыдтон, афтәмәй, хәлар хәларимә йәхи куыд дара, мәхи афтә дардтон әмә мә хъәуккаг йә кәцыдәр әнкъарәнәй бамбәрста мә уды сыгъдәгдзинад әмә мын йә фыдвәндтә әргом кәнынмә фәци. Кәй зәгъын әй хъәуы, фәстәмә раздәхтыстәм хәләрттәй, ардауәгыл та хъоды бакодтам».

Ахәм адәймаг Георән мән тыххәй цытә фәдзырдтаид — хәйрәг йә зонәг. Геор цы бакодта, ууыл раздәры хуызән нал дис кодтон. Иуцасдәр рәстәг куы рацыд, уәд та мәхиуыл дис кәныныл фәдән, Геормә әппындәр кәй нә фәхәрам дән, раздәр әм цы цәстәй кастән, уыцы цәстәй йәм кәй кәсын, уый тыххәй. Әндәрхуызон нә фәци йәхәдәг дәр, нә мыды цы къәм ныххауынмә хъавыд — растдәр зәгъгәйә та, цы къәм дзы ныппарынмә хъавыдысты — уый рәудымгәйы амәддаг баци әмә йә фәд дәр нал разынд.

Уæлдæр ма йæ куы загътон, Камал дæр æмæ æз дæр бацар-хайдтам нæ мастыл цингæнджыты равг фехалыныл. Камал — раздæр, æз — фæстæдæр. Бирæ рæстæг нæма рацыд, афтæ фысджытæ сæ рæдыд сраст кодтой æмæ Ходы-фырты æнæхъæр-æнæцъыстæй сæ рæнхъытæм райстой.

Æз уыцы хъуыддагыл тагъд нæ кодтон. Кæд мын дзурджытæ уыди, дæ гæххæттытæ бацæттæ кæн æмæ сæ æрбадæтт, зæгъгæ, уæддæр дзæвгар рæстæг хъусæй лæууыдтæн. Дæс азæй фылдæр рацыд, ногæй курдиат куы балæвæрдтон, уæдмæ. Правленийы та мæ хъалæсмæ куы 'рæвæрдтой æмæ та æхсæз адæймагæй дыууæйæ, — ацы хатт дæр та дзы иу мæ кæддæры æрхорд разынд — мæ ныхмæ куы схъалæс кодтой, уæд бавдæлдтæн, æмæ, иумæйаг æмбырд райсом уыдзæн, зæгъгæ, афтæ мæ гæххæттытæ фæстæмæ райстон. Нал мæ фæндыд дыккаг хатт кæмæндæргы æхсызгондзинад хæссын.

Фыццаг хатт мæ куы истой — æви мæ куы нæ райстой, зæгъгæ, куы зæгъон, уæд растдæр уыдзæн, уæддæр нæ зонын — уæд мын мыхуыры дыууæ чыныджы йеддæмæ нæма рацыд, ныр уыдоны нымæц астмæ схæццæ. Цалдæр чыныджы мын бон-рухс федта Мæскуыйы рауагъдæдты. Куыд бакæнон, цы бакæнон, зæгъгæ, бирæ фæхъуыды кæныны фæстæ æрцыдтæн ахæм хатдзæгмæ: мæ уавæр бамбарын кæнон Уæрæсейы Федерацийы Фысджыты цæдисы разамындæн. Уыцы рæстæг Мæскуымæ арæх цыдтæн. Иуахæмы, мæ куысты фæдыл уым командировкæйы уæвгæйæ, бабæрæг кодтон Фысджыты цæдис. Уымæй размæ йæ сæрдæр Сергей Михалковимæ Ирыстоны фембæлдтæн. Фембæлдтæн, зæгъгæ, Цæгат Кавказмæ ссыд æмæ нæ фысджытæм дæр уазæгуаты сæмбæлд. Кæд ма исты зонын, уæд ССР Цæдисы Сæйраг Советмæ сыхаг республикæтæй кæцыдæрæй депутатæй æвзæрст æрцыд æмæ-иу рæстæгæй-рæстæгмæ йе 'взарджытимæ фембæлд. Ирыстонмæ дæр ахæм заман æрбафтыд. Хъуыды ма кæнын, хæсты рæстæджы чи нал цыд, сывæллæтты уыцы журнал цæмæй ногæй цæуын райдайа, уый тыххæй дзы æххуыс куыд куырдатæм, уый. Уыцы фарстайыл дзурын, мæнмæ гæсгæ, Цæрукъаты Валодя райдыдта, стæй ма йæ фарс дзурджытæ дæр фæцис. Уымæй, йæ ныхмæ исчи уыди, зæгъгæ, зæгъынмæ нæ хъавын, фæлæ, дыууиссæдз азмæ æввахс ирон сывæллæттæн сæ маделон æвзагыл журнал кæй нал цыдис, уый сагъæсы бирæты æфтыдта.

Михалков йæхимæ фæфыста, цы дзы домдæуыд æмæ йæм фехуыс кæнынмæ цы фарстаты фæдыл æрхатыдысты, уыдон æмæ зæрдæ бавæрдта, йæ бон цы уа, уымæй йæ хъарутыл кæй нæ бацауæрддæн. Йæ бон та бирæ уыди. Уæдмæ уый сси Советон Цæдисы дыууæ гимны автор, Социалистон Фæллоы Хъæбатыр æмæ падзахадон премийы цалдæр хатты лауреат кæй уыд, уыдæттæ куы нæ нымайæм, уæд. Тынг бирæ рæстæг æнхъæлмæ кæсын нæ бахъуыд, Мæскуыйæ æхсызгон хабар куы сыхъуыст, уыцы бонмæ. Советон Цæдисы хицауады уынаффæмæ гæсгæ хъуамæ 1980 азæй фæстæмæ дыууæ мæйы иу хатт цæуын райдытатид сывæллæтты журнал ирон æвзагыл. Ахæм журналтæ уадзыны тыххæй цины хабар сæмбæлд канд Ирыстоныл нæ, фæлæ Цæгат Кавказы автономон республикæтыл се 'ппæтыл дæр. Чи зоны, Михалков Мæскуыйæ куы ацыд, уæд сывæллæтты журнал уадзыны фарстамæ акаст уæрæхдæр цæстæй æмæ хицауады раз фарста сæвæрдта афтæ, цæмæй алы автономон республикæйы дæр скъоладзау фæсивæд сæ мадæлон æвзагыл кæсой сывæллæтты журнал.

Михалковимæ фембæлды рæстæджы æз дæр цалдæр ныхасы загътон, фæлæ ма мæ уый цæмæй хъуыды кодтаид! Уый-хыгъд мæ зыдта Уæрæсейы Федерацийы Фысджыты цæдисы кусæг, сывæллæттæн бирæ чингуйтæ ныффыссæг Георгий Ладонщиков. Уымæ иуцасдæр хæстæгдæр базонгæ дæн, нæ Фысджыты цæдисы хъаугъайаг фарстатæ куы бабирæ сты æмæ сæ алыг кæныны тыххæй Мæскуыйы æххуыс куы бахъуыд, уæд. Уæды хъаугъатæ æвзарын хæсгонд æрцыд Ладонщиковæн æмæ, ам цы цалдæр боны фæци, уыцы рæстæджы дæргъы йемæ фæлымæн дæн. Телефонæй дæр-иу аныхас кодтам. Гъе, æмæ Мæскуыйы уæвгæйæ Ладонщиковмæ бацыдтæн.

Ахæм зæрдиаг цин мыл бакодта, æмæ, уымæй размæ, кæд цæуон-ма цæуон, уый тыххæй дывæндтæ кодтон, уæд ныр мæ гуызавайæ фæд дæр нал аздад. Цæмæ 'рбацыдтæн, уый йын бамбарын кодтон, хабæрттæ йын радзырдтон, загътон ын, Михалковмæ бацауынмæ кæй хъавын, уый дæр. Мæ хъуыды йæ зæрдæмæ куы фæцыд, уæд дзы ракуырдатон, цæмæй мемæ бацауа.

— Æз дæ ницæмæн хъæуын. Дæхæдæг æм куы бацауай, — загъта мын Ладонщиков, — уæд хуыздæр у.

Цæмæдæр гæсгæ фæныхкъуыр дæн. Цыма дыууæйæ бацауын хуыздæр уыдаид, афтæ мæм каст. Мæ уавæр мын фембæрста, цы! — зæрдæтæ æварынмæ мын фæци:

— Мæ коммæ бакæс, нæ фæрæдидзынæ. Цалынмæ йæм никуыдæм фæдзырдтой, уæдмæ бацу, æз, цæмæй йемæ фембæлай, уымæн дын феххуыс кæндзынæн.

Чысыл куы фæныфсджындæр дæн æмæ йæ ныхасыл дыууæ куынауал загътон, уæд мæ йемæ рахуыдта. Михалков кæм бадт, уыцы уæладзыгмæ схызтыстæм. Йæ кусæн уатмæ бацауæны цы сылгоймаг бадт, уымæн цыдæртæ адзырдта. Уый сæрдары кусæн уаты фæмидæг æмæ чысыл фæстæдæр фæзынд. Йæ фæстæ дуар гомæй фæуагъта æмæ мын къухæй ацамыдта, табуафси, бахиз, зæгъгæ.

Сергей бадти дæргъæй-дæргъмæ стьолы уæлхъус. Бадгæйæ дæр, æвæццæгæн, мæнæй бирæ ныллæгдæр нæ уыд, фæлæ куы сыстад, мæ къух мын куы райста æмæ иу уысм лæугæйæ куы афæстиат, уæд ын цæмæй йæ цæсгом фæдтаин, уый тыххæй мæ хæрдмæ кæсын бахъуыд. Æмæ, дам, фыссæг йæ уацмысты йæхи фæлгонц нæ равдисы! Æцæг фыссæг йæхи цыфæнды арф куы бамбæхса, уæддæр ын йæ фыстыты æнæразынгæ нæ ваййы. Уым æрмæст йæ удыхъæд кæй нæ равдисы, фæлæ ма йе 'ддаг бакаст дæр, уымæн хорз æвдисæн у Михалков. Цыма, Сергей йæхæдæг ахæм бæрзонд куы нæ уыдаид, уæд «Дядя Степа» ныффыссын йæ зæрды 'рæфтыдаид?

Ракодтон та уымæн дæр мæ хабæртгæ. Уый мæм лæмбынæг фæхъуыста, стæй дзæнгæрæджы цæппæр нылхъывта æмæ, æрдæбоны сылгоймаг къасæрыл куы алæууыд, уæд ын загъта:

— Ладонщиков æмæ-ма Доризомæ фæдзур.

Ладонщиков цыма йе уæны каст — ардæм куы цыдтæн, уæд ма мын афтæ дæр загъта: «Æз куы хъæуон, уæд мæн дæр бацагурдзæн». Æмæ йæ бацагуырда. Стæй канд Ладонщиковы нæ, фæлæ Доризоы дæр. Доризоы кой та куыннæ фехъуыстон! Æппындæр дзы чи ницы бакаст, уый йын йæ зарджытæ уæддæр зыдта. Зыдтон сæ æз дæр. Зарыдысты сæ киноты, радио æмæ телеуынынадæй. Доризо дæр Фысджыты цæдисы кæй кусы, уый, Михалковы кусæн уатмæ куы 'рбацæйцыдтæн, уæд базыдтон: тыргъты иу дуарыл йæ мыггаг фыст уыд.

Цыма дыууæйæ дæр, Михалков сæм кæд фæдзурдзæн, уымæ æнхъæлмæ кастысты, уый хуызæн уайтагъд кæрæдзийы фæдыл æрбахызтысты. Михалков мæ фыццаг Доризоимæ базонгæ кодта. Ладонщиковæн мæ мыггаг куы загъта, уæд æй уый дарддæр дзурын нал бауагъта, æз, дам, Дзасохы-фырты хорз зонын.

Уыцы ныхæстæ мыл кæцæйдæр хур æрбакæсын кодтой. Ноджы ма афтæ дæр куы загъта, йæхи нæ, фæлæ ма йын йе сфæлдыстад дæр зонин, зæгъгæ, уæд фæныфсджындæр дæн æмæ сын бæлвырд хабæрттæ радзырдтон. Нæ Фысджыты цæдисы цы уавæр сæвзæрд, уый сын мæн амонин нæ хъуыди. Дыууæ хатты нæм Мæскуыйæ иргъæвджытæ æрвитын бахъуыд. Раздæр нæм Людмилæ Татьяничева ссыди, уый фæстæ та Георгий Ладонщиков, фæлæ уыдоны ацыды фæстæ дæр уавæр нæ фæхуыздæр. Дзырд куы фæдæн, уæд Михалков йе 'мкусджыты бафарста:

— Цы уынаффæ уæм ис?

Дзуапдæттæг ын куы нæ фæци, уæд, цыма йæхиимæ уынаффæ кодта, уый хуызæн нылæгдæр хъæлæсæй загъта:

— Уæд та йе 'ннæ чыныджы рацыдмæ банхъæлмæ кæсиккам?

Уыцы ныхæстæм мæ зæрдыл æрбалæууыд, цыдæриддæр мын чингуытæ рацыд, уыдон мемæ кæй æрбахастон. Михалковы хъуыдыимæ куы сразы уой, уымæй фæтарстæн, фæлæ мæ амондæн, цалынмæ мæ чингуытæ истон, уæдмæ дзы ничи ницы сдзырдта. Чингуытæ куы ауыдтой, уæд сæм кæсыныл фесты, уæлдайдæр Мæскуыйы уырыссагау чи рацыд, уыдонмæ. Михалков тæлмацгæнджыты нæмттæ æмæ мыггæгтæ хъæрæй дзурынмæ фæци: Вероникæ Гушнова, Александр Николаев, Лев Озеров... Кæронмæ сæ нымад нæма фæци, афтæмæй, цыма, бирæ кæуыл фæхъуыды кодта, ахæм хынцинагæн цыбыр фæндагыл раст дзуап ссардта, афтæ, йæ ныхмæ æрлæууæн кæмæн нæй, ахæм хъæлæсыуагæй загъта:

— Давайте Дзасохова здесь будем принимать, давайте исправим ошибку местной организации, давайте, это престижно и для нас!

Ам æй райсæм, зæгъгæ, куы загъта, нæхи Фысджыты цæдис рæдигæ кæй кæны, уый йæм гуырысхойаг куынауал каст, стæй ма уыцы рæдыд сраст кæнынмæ кæй хъавынц, уый куы фехъуыстон, уæд мын æхсызгон куыннæ уыдаид! Цыфæнды дзуапмæ дæр æнхъæлмæ кастæн, фæлæ ахæм бæлвырд æмæ уыцы-иу рæстæг бардзырдæнгæс ныхæстæ фехъусдзынæн, уый æнхъæл нæ уыдтæн.

Куы рацыдыстæм, уæд мæ Ладонщиков æрбахъæбыс кодта æмæ мын мæ хъусы æрбадзырдта:

— Нæ дын загътон, иунæгæй бацу, зæгъгæ?! Ныр хъуыддæгтæ дæхицæй аразгæ сты. Дæ гæххæттытæ æрластай?

Уый аенхъал та чи уыд, æмæ ма гæххæттыты сæр бахъæудзæн! Æз цы уавæры бахаудтæн, уым дарддæр мæхи куыд дарон, уый базоныны тыххæй æрбацыдтæн æмæ мæм ма чингуытæ йеддæмæ ницы уыд.

— Уæдæ бавдæл, æмæ, дæ гæххæттытæ, куыд гæнæн ис, афтæ тагъддæр раарвит, æмæ дæ æз иннæты разæй фæкæндзынæн.

Ма зæрдыл, нæхимæ Фысджыты цæдисмæ ма разæй кæй райстой, уыдонæй иуы ныхæстæ æрлаууыдысты. Стыр уын-джы æрцæйцыдыстæм æмæ, хъазгæйæ йæ ныхмæ цыдæр куы сдзырдтон, уæд дын афтæ куы бакæнид: «Фысджыты цæдисмæ цæугæйæ æз дæ фарс куы уыдзынæн, уый куы зоныс, уæд ма ныхмæ цæмæн дзурыс?» Афтæмæй йæхæдæг Мæскуыйы ист нæма уыди, уым кæй нæма райсынц, уый та Фысджыты цæдисы уæнгыл нымад нæма ваййы. Фæлæ стыр ныхас кæнын йæ туджы кæмæн ис, уый йæ фылдæр хатт, кæм не 'мбæлы, ахæм ран фæзæгъы. Афтæмæй та фыдæлты æмбисонд рохгæнинаг нæу. Стыр ныхас хъæдбыны дæр куы нæ фыдауы, уæд ма горæты сæйраг уынды куыд хъуамæ сфидыдтаид! Не сфидыдта. Фæлæ уый тыххæй чысыл фæстæдæр.

Нæхимæ куы ссыдтæн, уæд ма гæххæттытæ рабырд кодтон. Уæвгæ, уыйас æмбырдгæнинаг дæр нæ уыдысты: Фысджыты цæдисæй сæ райстон æмæ сæ Мæскуымæ арвыстон. Æрвитгæ сæ бæргæ тагъд акодтон, фæлæ мыл Ладонщиковы писмо дæр тагъд сæмбæлди. Куыд рабæрæг, афтæмæй, цы хъуыди, уыдонæн сæ фылдæр нæ арвыстон: уыцы рæстæджы «личный листок» кæй хуыдтой, уый; курдиат; цы чингуытæ мын рацыд, уыдоны номхыгъд. Чингуыты дæлрæнхъон тæлмацтæ хъуыди æртыгай экземпляртæ, дыгæйттæ нæ фæлæ, æппæты сæйрагдæр та — рекомендацитæ. Ныффыстой мын сæ Дарциты Дауыт, Мæрзойты Сергей, Малиты Васо æмæ Хъайтыхъты Геор. Хъайтыхъы-фыртмæ рекомендаци ныффыссыны тыххæй дыккаг хатт барæй æрхатыдтон, кæддæра ма мыл раздæры хуызæн æнувыд у, нæ, уый базоныны тыххæй. Ницæмæй йыл фæгуырысхо дæн. Цæстуарзондæр ныхæстæм аенхæлмæгасæн нæ уыд, фæлæ рекомендаци Мæскуымæ нæ арвыстон. Мæхимæ йæ æфснайдæй дарын. Къухфыстæй иу сыф йеддæмæ нæу, æмæ йæ ма зæрды æрхæссын ис: «Рекомендаци. Æз, Хъайтыхъты Геор, 1937 азæй фæстæмæ ССР Цæдисы Фысджыты цæдисы уæнг, ма билеты номыр 02893, Цæгат Ирыстоны адæмон поэт, Хетæгкаты Къостайы

номыл премийы лауреат, куыд нымайын, афтæмай курдиатджын поэт æмæ прозаик Дзасохты Созырыхойы фырт Музафер у ССР Цæдисы Фысджыты цæдисы уæнгтæм райсыны акаг. Ирон чыныгкæсæгæн, стæй уырыссагæн дæр хорз зындгонд сты æмб. Дзасохты М. С. æмдзæвгæтæ æмæ прозаикон уацмысты бирæ æмбырдгæндтæ. Уыдонæн раст аргъ скодтой нæ критикон литературæйы. Сæхимæ æргом здахынц сæ нырыккон тематикæйæ, дунемæ йæ хигъæдон аивадон цæстæнгасæй, йæ лирикон хъæбатырты цард хорз кæй зоны æмæ ма ноджы æндæр хорздзинæдтæй. Йе сфæлдыстады æвдисы абоны цард, хицæн кæны йæ лирикондзинадæй, адæймагуарзондзинадæй, революцион, патриотон æмæ сабырдзинадуарзондзинадæй. Дыууæ цардæгас суадоны — лирикæ æмæ сатираæ сты йæ æмдзæвгæтæн тыхдæттæг бындур. Уыцы-иу рæстæг сты афористон, философон, уæлдайдæр та йæ цыппаррæнхъонтæй бирæтæ. Уыдон рацыдысты центрон мыхуыры дæр. Рауагъта æмдзæвгæтæ, радзырдтæ æмæ повестты аст æмбырдгондæй фылдæр. 25/V-1980 аз. Хъайтыхъты Геор».

Ахæм ныхæстæ былалгъæй загъд кæй не сты, ууыл алчидæр баууæнддзæн. Æууæндын сыл æз дæр. Аргъ сын кæнын æмæ кæндзынæн. Фæлæ, куы зæгъын, ацы рекомендаци Мæскуымæ нал арвыстон.

Ладонщиков мæ цы домдта, уыдон иууылдæр куы сцæттæ сты, уæд сæ Мæскуымæ мæхæдæг аластон. Уыцы аз, уæ фарн бирæ уæд, фæлæ мæ бинойнагимæ нæ фæллад уадзынмæ цыдыстæм Венгриямæ, Балатоны цады былгæрон журналистгæн цы дунеон сфæлдыстадон хæдзар уыд, уырдаем. Мæ фæндаг Уæрæсейы Федерацийы Фысджыты цæдисыл акодтон. Ладонщиков мæм æнхæлмæ каст. Йæ зардæ куы ницæмауал æхсайдта, уæд мын фæндараст загъта, дæ фæстæмæ 'рбаздæхынмæ, дам, дæ хъысмæт лыггонд уыдзæн. Хъуамæ Фысджыты цæдисмæ исæг къамисы уæнгтæ æрæмбырд уыдаиккой дæс боны фæстæ, ома мах нæ тæккæ фæллад уадзгæйæ куы уыдаиккам, уæд. Георгийы телефон дæр райстон, стæй, йæ фарсмæ цы ныллæггомау кæсæнцæстджын заронд ус бадт — Анна Яковы чызг хуынди, фæлæ мæ йæ мыггаг ферох — уый телефон дæр ныффыстон, цæмай сæм фæсарæнтæй æрбадзырдтаин æмæ, къамис цы уынаффæ рахаста, уый базыдтаин.

Ацыдыстæм, уæдæ цы уыдаид æмæ нæ фæллад уадзын райдыдтам, фæлæ мæн æппындæр, зæгъæн ис, æмæ нæ равдæлд.

Уыцы аз, цæмæй рауагъдад «Современник»-ы пъланмæ хаст æрцыдаид, уый тыххæй мæ фæуын хъуыд, «Лехелы сыхъа», зæгъгæ, цы поэмæ фыссын райдыдтон, уый æмæ мæ сæр схъил кæныны бон нæ фæци. Ноджы фæндагыл иу купейы бадт фестæм, Налчыччы республикон газеттæй иуы хуызисæгæй чи куыста, иу ахæм не 'мзæххонимæ æмæ нын масты хос фæци. Цыбыр рæстæгмæ йæхи бынтон ницæйагæй равдыста. Куыд дæртæй дзы куы фæхицæн стæм, уæд сæрибардзинад банкъардтам. Уæлдайдæр, Мæскуыйы иумæ кæимæ ахуыр кодтон, уыцы зæрдæхæлар адæймаг Гезе Сабойы куы ссардон, уæд. Уыцы æнæферохгæнгæ фембæлдтыты бæлвырддзинæдтæ мæ чингуыты фыст æрцыдысты æмæ съл ам нал дзурдзынæн.

Æрхæццæ, къамис куы æрæмбырд, уыцы бон. Дыккаг райсом телефонæй дзурын райдыдтон, фæлæ мын дзы иу дæр дзуапп нæ радта. Фæлвæрдтон ма æртыккаг æмæ цыппæрæм бон дæр. Никуы æмæ ницы. Гæнæн нал уыд, æмæ мæ ме 'мгъуыды фæудмæ 'нхъæлмæ кæсын бахъуыд. Куыддæр Мæскуымæ æрбацыдыстæм, афтæ æппæты фыццаг бацархайдтон телефон ссарыныл. Георгий Ладонщиков бынаты нæ разынд æмæ Аннæмæ бадзырдтон. Мæ мыггаг ын куы загътон, уæд, йæ хъæлæс фæхъæлдзæгдæр, афтæмæй загъта:

— Арфæ дын кæнын, Фысджыты цæдисмæ дæ кæй райстой, уый тыххæй!

Куыд ацыд æмбырд, зæгъгæ, йæ куы бафарстон, уæд, йæ циндзинад куыд тынгдæр равдиса, ууыл архайгæйæ, йæ дзыхы дзырд нал бадт, æрмæст ма дзырдта:

— Цытæ дзурыс, цытæ дзурыс! — стæй, иуцасдæр ницуал сдзурыны фæстæ, йæ ныхас дарддæр кодта: — Чидæриддæр радзырдта, уыдон дæ тынг æппæлыдысты. Цыппар æмæ ссæдз уыдысты æмæ дыл иууылдæр æмзæрдæйæ схъæлæс кодтой! Ноджыдæр ма дын иу хатт арфæ кæнын!..

Ладонщиков кæм и, зæгъгæ, йæ куы бафарстон, уæд мын афтæ зæгъы, дыууæ сахаты фæстæ, дам, æрбацæудзæн. Мах уыцы рæстæгæй фæпайда кодтам æмæ уазæгуатмæ ацыдыстæм. Нæ хъуыддæгтæй нæ зæрдæ куы ницæмæуал æхсайдта, уæд Фысджыты цæдисмæ рабалц кодтам. Фæндагыл цалдæр дуканимæ бауадыстæм æмæ нæ хæрзгæнджытæн цыдæр зæрдылдарæн лавæрттæ алхæдтам. Георгийæн æртæ авджи коньяк райстон, йе 'мбæлттимæ, зæгъын, мæ цæранбон æмæ мæ Фысджыты

цæдисмæ кæй райстой, уый тыххæй фæйнæ баназдысты, зæгъгæ, стæй ма сæм Фатимæ цыдæр чысыл лæвæрттæ дæр афтыдта. Аннæ дæр æнæрхъуыдыйæ нæ баззад. Уынджы телефонæй ма Ладонщиковмæ иу хатт бадзырдтон æмæ йæ куысты разынди. Бирæ арфæтæ мын куы фæкодта, уæд ын загътон, кæд нæм банхъæлмæ кæсдзынæ, уæд дæм фæцæуæм, зæгъгæ.

Куыд мыл бацин кодта, уый мæ фидарæй баууæндын кодта, мæ циндзинад ын мæнæй къаддæр æхсызгон кæй нæ уыди. О, фæлæ цы зæрдæлхæнæнтимæ бацыдтæн, уыдон раттыныл цалдæр фæлтæрæны акодтон, фæлæ мын дзы ницы рауад. Мæ хызынмæ нывналыныл-иу куы афæлвæрдтон, уæд-иу мын мæ фысым бамбарын кодта, уый чи нæ фидауы, ахæм хъуыддаг у, зæгъгæ. Гæнæн нæ уыд æмæ, цæимæ бацыдтæн, уымæ фæстæмæ раздæхтæн.

Ахæм тынг фырнымд адæймаг разынд Георгий Афанасы фырт Ладонщиков.

Сылгоймæгтæ æнцондæрæй бамбæрстой кæрæдзийы. Фатимæ мын хабæрттæ куы радзырдта, уæд мын чысыл фенцондæр.

Ныр та, стыр ныхас кæнын кæй нæ фидауы, уый тыххæй цы зæгъынмæ хъавыдтæн, уыцы хъуыды кæронмæ фæуон. Ладонщиков куыд загъта, афтæ бакодта. Æз нæхимæ мæ гæххæттытæ куы райстон, уæд Фысджыты цæдисмæ цыдысты æртæйæ æмæ се 'ппæты хъуыддаг дæр ацыди, стыр ныхас чи загъта, уый дæр семæ, афтæмæй. Гъе, æмæ мын Ладонщиков дæр, уыдоны разæй дæ фæкæндзынæн, зæгъгæ, зæрдæ бавæрдта æмæ йæ ныхас сæххæст кодта.

Нæхимæ куы ссыдтæн, ууыл иуцасдæр рæстæг куы рацыд, уæд Фысджыты цæдисмæ бацæуынмæ йæ гæххæттытæ бацæттæ кодта зындгонд драматург æмæ режиссер, Уæрæсейы Федерацийы паддзахадон премийы лауреат Хуыгаты Георг. Иумæйаг æмбырды йын, æз æмæ Камалæн цы ми бакодтой, ахæм ми бакодтой. Цы хъæлæстæ райста, уыдон фаг нæ разындысты, цæмæй йæ Фысджыты цæдисмæ райстайккой, уымæн. Куынно уыдаид зын, йæ ном æппæт Советон Цæдисы дæр кæмæн айхъуыст, нæ егъау бæстæйы дæсгай театртæ сæ сценæты кæй пьесæтæ æвæрдтой, уыцы фыссæгæн! Зын уыди мæнæн дæр, бирæ пьесæтæ кæй курдиатмæ гæстæ ратæлмац кодтон, мæ уыцы рагон хæлары ахæм уавæры уынын æмæ йын загътон:

— Бавдæл, æмæ дæ гæххæттытæ Мæскуымæ арвит. Мæн

уырны, уым дæ кæй райсдзысты, уый. Кæд дæ фæнды, уæд дын иу рекомендаци æз ныфффысдзынæн.

Куыддæриддæр ын загътон, афтæ бакодта æмæ нæ фæрæдыди. Йе 'ртæ рекомендацийæ иу æз кæй ныфффыстон, йæ хъуыддаг уый тыххæй фæрæстмæ ис, зæгъгæ, нæ зæгъын, фæлæ мæ къух хорз кæй у, ууыл ма иу хатт кæй баууæндыдтæн, уый мын æхсызгон уыд. Æмæ ма ноджыдæр иу хъуыддаг: афтæ мæм касы, цыма мæ размæ бынæттон организацийы сæрты Фысджыты цæдисмæ никуы никæй райстой.

XII

Адæймаг куы фæрæдийа æмæ аккаг æфхæрд куы байафа, уæд уый иу хъуыддаг у, фæлæ куы нæ фæрæдийа æмæ йæ, куыд не 'мбæлы, ахæм «аххосы» азар куы басудза, уæд уый та æндæр хъуыддаг у. Ахæм «æндæр хъуыддаг» мæныл дæр æрцыди.

Цæвиттон, уæд телеуынынад æмæ радиохъусынады комитеты куыстон. Сæрдары хæдивæгæй. Разамынд лæвæрдтон радиойы куыстæн. Иу радиобакаст фонотекæйы фæлæууыд иуцалдæр азы. «Æгас цу, Ног аз!», зæгъгæ, афтæ хуынди. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу эфиры райхъуыст. Уый размæ азты йæ кæцыдæр Ног азмæ бацæттæчынд. Бирæ дзы уыд музыкæ, зарджытæ, Ног азмæ чи хуыздæр лæвæрттимæ æрцыд, уыдонæн арфæйы ныхæстимæ. Иу ран дзы райхъуыст партийы Цæгат Ирыстоны обкомы раздæры фыццаг секретарь Хъæбæлоты Билары хъæлæс дæр. Уый дын уæлдæр хицауадмæ бахæццæ, цы! — бæстæ сæ сæрыл систой, уый нæ ныры фыццаг секретарь Владимир Одинцовы ныхмæ арæст у, зæгъгæ. Ноджы, дам, æй кæд ралæвæрдтой? Дзуаптон-æвзарæн конференцийы хæдрæмæ, цæмæй Одинцовы цæсты бафтауой, фыццаг секретарæй йæ мауал равзарой... Æмæ цы нæ дзырдтой?! Цытуарзаг зæвæтысдæрджытæ сæ удæй арт цагътой. Аххосджынты куыд карздæр бафхæрой, ууыл дзы чи зæрдиагдæрæй архайдта, уый зын равзарæн уыди. Аххосджын та æппæты фыццаг уыдтæн æз, уымæн æмæ куыст хæддзуйæ ауагътон, — афтæ дзырдта бюройы æмбырды обкомы секретарь Антонина Мельникова. Æмæ мыл цы нæ мысыдысты!

Мæ хъуыддаг сæ хæртæй кæй нæ уыдзæн, уый ма мын цы бамбарын хъуыд. Мæ куыстæй сисыныл мæ нæ бацауæрддзысты, партийæ мæ аппаратдысты, иу дзырдæй, зæххæй сисынмæ

нал бæздзынæн. Уыцы хъуыды кодтон, æмæ, мæ фарс чи рахæца, дунейыл иу ахæм адæймаг ссарын мæ бон нæ уыд. Æппынфæстаг мæ зæрдыл æрлæууыд хъалмыхъхъаг фысцæг Алексей Балакаев. Уымæ цалдæр азы размæ Хъырымы фысджыты сфæлдыстадон хæдзар «Коктебель»-ы базонгæ дæн.

Цæвиттон, уыдоны æрцæуыны размæ — Алексей Хъырымæ æрцыди йæ бинойнаг Цаганимæ — æз цардтæн, дыууæ уаты кæм уыд, ахæм иумæйаг фатеры хуызæн номыры. Цалдæр боны дзы иунæгæй фæдæн æмæ цинæй мардтæн, иу хыгдарæг дæр мæ кæй нæ уыди, уый тыххæй. Балакаевтæ куы 'рцыдысты, уæд мæхинымæр бакатай кодтон, кусыны фадат мын нал уыздæн, зæгъгæ, фæлæ фæрæдыдтæн.

Фæстæдæр куыд базыдтон, афтæмæй мæ ног сыхæгтæ Хуыцауы сконд адæм разындысты. Уыдон мæн нæ хыгдардтой, æз — уыдоны. Тæрсгæ та уыдон мæнæй к'яддæр нæ, фæлæ тынгдæр кодтой. Исты хъæргæнаг æмæ, дам, нозтæмхиц куы разынай, уымæй нæ уæнджы миг' бадти.

Алексимæ хæстæгдæр куы базонгæ дæн — ахæм фадæттæ та мын к'борд хатты фæцис: сфæлдыстадон хæдзæртты ма фембæлдтытæ кодтам — уæд базыдтон, царды гуыргъахъхъ фæндæгтыл кæй фæцыди, фæлæ бирæ хъызæмæрттæн фæтасын кæй нæ бакуымдта. Цæмæй уæм мæ ныхæсты рæстдзинад тынгдæр бахъара, уый тыххæй уын, цы писмотæ мæм æрвыста, уыдонæй иуæй чысыл скъуыддзаг æрхæсдзынæн: «Ныртæккæ дæн Переделкинойы. Мæ фæллад уадздзынæн æмæ кусдзынæн — ивгъуыд аз мын тынг зын аз уыд, бирæ хъызæмæрттæ бавзæрстон. Кугультинов æмæ мыл йе 'мхузæттæ сфарс сты. Хъавыдысты мæ партийæ аппарынмæ (растдæр зæгъгæйæ — аппæрстой мæ), фæлæ СЦКП-йы горком æмæ обком мæ фарс рахæцыдысты. Æнарæст æмæ æнæхатыр хъуыддаг æруадзын нæ бауагътой. Давиды зæрды мæ уыд, куыд мæм æртхъиран кодта, афтæ авд азы ахæстоны сбадын кæнын, фæлæ йын уымæй дæр ницы рауад.

Партийы обком, иуæй, мæ фарс рахæцыд, иннæмæй та, йæ бюройы ацы аз 27 январы дыккаг хатт уынаффæ рахаста мæ райгуырды 60 азы бонмæ мæ уацмысты æмбырдгонды æртæтомон нæ маделон æвзагыл (76 мыхуырон сыфы) мыхуыры рауадзыны тыххæй. Ахæм хабæрттæ, æфсымæр».

Алексей йæ адæмимæ хаст уыди Сыбырма. Хæрзæрыгонæй

куыста алы рæтты. Уыди моторист, хынцæг, хуызисæг, æфсæнвæндаджы хуымæтæг кусæг, станцæйы клубы нывгæнæг. Цыппæрдæс азы йеддæмæ йыл нæ цыд, йæ райгуырæн Хъалмыхъхы зæххæй йæ куы сыстын кодтой æмæ йæ рагон сыбираг хъæу Чернореченскоемæ куы ахастой, уæд Хъысмæты æгъатыр фæндагтыл фæцæуыны фæстæ сыздæхт йæ райгуырæн бæстæмæ. Æрлæууыд сфæлдыстадон фæндагыл æмæ уæхскуæзæй куыста, фæллад цы у, уый нæ зыдта. Æз мæхи цæстытæй фæдтон — мæ царды мидæг фыццаг хатт — фысгæйæ рахиз къухы кæстæр æнгуылдз стъолол хафгæйæ куыд скъуызыр, уый. Ахæм фæд ныууагъта Алексей æнгуылдзыл фыссыны куыст. Балакаев ныффыста дæсгай повесттæ æмæ романтиæ, æмдзæвгæтæ æмæ поэмæты бирæ чингуытæ, драмон уацмыстæ. Хъалмыхъхъаг литературæйы рæзты йе сгуыхтдзинæдты тыххæй йын лæвæрд æрцыд Хъалмыхъхы адæмон фыссæджы æмæ Уæрæсейы Федерацийы культурæйы сгуыхт кусæджы ном, сси Хъалмыхъхы республикæйы О.И. Горошовиковы номыл падзахадон премийы лауреат. Бирæ хъызæмæрттæ бавзарыны фæстæ уыйбæрц сфæлдыстадон æнтыстдзинæдтæ кæй къухы бафтыд, уымæ та ногæй фыдгултæ сæ гæрзтæ рабастой æмæ йæ царын æмæ кусын нал уагътой. Уый мын мæ уавæр кæй бамбардзæн æмæ, йæ бон куы уа, уæд мын кæй баххуыс кæндзæн, ууыл мæ зæрдæ дардтон æмæ сфæнд кодтон мæ хабæрттæ йын радзурын. Ноджы ма мæ зæрдæ цæуыл дардтон: Одинцов Хъалмыхъхы республикæйы дæр куыста æмæ, кæрæдзийы ма зыдтаиккой, уымæн уæвæн нæ уыд. Мæ хабæрттæ мын мæ писмойæ куы базыдта, уæд мын мæ уавæр æгæр дæр ма бамбæрста. Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц: «Йæ мад кæмæн амард, дæ мады мард уымæн радзур». Йæхæдæг фаг хъыцъыдæттæ чи банызта, царæнбонты йæ фæндаг цæлхдуртæй йе 'дзаг кæмæн уыд æмæ сæ иуварс æппарынай чи никуы фæтарст, уый мæ куыннæ хъуамæ бамбæрстаид æмæ мæм йе уæхск куыннæ фæбыцæу кодтаид! Куыннæ мæм æрбадардтаид йæ къух æмæ мын куыннæ баххуыс кодтаид, йæ бон цæмæй уыд, уымæй!

Уыцы бонты мæ удæй цас ахауд, уый мæхицæй хуыздæр ничи зоны. Уæд партийы обкомы пропаганда æмæ агитацийы хайады сæргълæууæгæй куыста, бирæ азты нæ кусæн уæттæ фæрсæй-фæрстæм кæимæ уыдысты, иу хъуыддаг кæимæ кодтам, ахæм адæймаг. Фæлæ, иуæй, уæлдæр бынатмæ схызти,

иннæмæй та, мæ хъуыддаг æвзарын уымæ хауди æмæ-иу мыл проспекты куы амбæлд — йæ сихоры улæфты рæстæг-иу мæн хуызæн уый дæр фылдæр уым æрвыста, — уæд-иу мæм дардæй йæ армыгъæпæн дыууæрдæм батылдта, дæ фарстамæ дын кæд кæсдзыстæм, уый бæрæг нæма у, зæгъгæ. Ныр-иу æй æз та фæрсынмæ дæр ницæмæй хъавыдтæн, уымæн æмæ йæ зыдтон, хæрзаудæн мыл кæй нæ бакæндзæн. Нæ мæ уырныдта, мæ ныхмæ æргом рацæудзæн, уый дæр, фæлæ бæлвырдæй зыдтон, хицауад цы зæгъа, ууыл дыууæ кæй нукуы зæгъдзæн æмæ мæ сæрсæфæны былæй куы 'ппæрстæуа, уæддæр мæ фарс иу сым скæнын дæр кæй нæ бауæнддзæн. Æмæ æз дæр йемæ фембæлынæй мæхи хизын райдыдтон. Дардмæ-иу æй куы ауыдтон, уæд-иу кæнæ æндæруылты азылдтæн, кæнæ та-иу, цыма йæ нæ уынын, афтæ йæ рæзты сивгъуыдтон. Æмæ, мæнмæ гæсгæ, мæхи дарын куыд райдыдтон, уый йæ зæрдæмæ фæцыди. Иу францаг эпиграммæйы куыд ис: лæг йæ усы ингæны цурмæ 'рбацыд æмæ афтæ зæгъы: «Дæу зæххы бын хъыгдарæг нæй, мæн та уæлзæхх». Уыйау, уый мæнæй фæрвæзт, æз — уымæй.

Кæй кой кæнын, уый æгас нал у, цы мæрдты ис, уыцы мæрдты хорзæх æй уæд, фæлæ партийы обкомы чи куыста æмæ мæн æгъатырæй чи акъабæзтæ кодтаид, стæй, мыл фæстæдæр ауæрдгæ дæр чи нæ бакодта, уыдонæй ныртæккæ чи хицауадмæ æввахсдæр лæгтæй иу у, чи профессоры ном хæссы, чи та дзыппыдзаг пенси исы. Диссаг цы уыд: мæн топпы дзыхмæ кæй тыххæй æрдардтой — цæмæн, дам, райхъуыст, йæ куыстæй стыр аиппытæ æруадзыны тыххæй ист чи 'рцыд, партийы обкомы уыцы фыццаг секретары хъæлæс эфиры? — уыцы лæгæн мæ зылынгæнджытæ йæ иу зул фæкастæй дæр зæрдæхъæрмттæ кодтой, йæ дзыхæй-иу дзырд нæма схауд, афтæмæй-иу æй æххæст кæнынмæ фæцæйтахтысты. Фæлæ, рæстæджытæ куы аивтой... Уæвгæ рæстæджытæ нæ ивынц, уыдон цæугæ кæнынц, кæд исчи ивы, уæд — адæм, уæлдайдæр, кæй кой кæнын, ахæм адæм, йæ намыс уæрмы æвæрд кæмæн у, йæ кад фыццаг уæладзыгмæ дæр чи нæ уадзы, йæ къæлæтджын æппæты бæрзонддæр цъуппыл чи сæвæрдта, йе стырдæр бæллиц та хицауæн лæггад кæнын — уыцы бынаты чифæнды ма бадæд — чи хоны, ахæм адæм. Биларæн йæ ауонæй дæр æмризæджы чи рызти, сахатдыууæ сахаты-иу цы доклад ахаста, уымæ хъусынæй чи не 'фсæсти, уыдон ын ныр, рæстæджытæ куы аивтой, уæд, йæ

цалдæр дзырды фехъусгæйæ, къæйыл кафæгау кодтой. Кæд сæ сæ иу дæр нæ фехъуыста, уæддæр сæ, чидæртæ кæй фехъуыста, уыцы хъуыддаг ныббарын сæ бон нæ баци. Дзæвгар рæстæг пропагандæ æмæ агитацийы хайады кусджытæ, сæ сæргъы обкомы секретарь, афтæмæй, æхсæв-бон нæ хынцгæйæ, иртæстой «фыдраконддзинады» бæлвырддзинæдтæ.

Тъе, æмæ Балакаевмæ дæр уыцы тыхст рæстæг фæдзырдтон æххуысмæ æмæ йæм мæ хъæр фехъуыст. Кæд не 'хсæн хæхтæ æмæ быдыртæ уыди, уæддæр мæ мидхъынцъым зæрдæйæ банкъардта æмæ йæ бирæ хъуыддæгтæ ныууагъта. Хъалмыхъхъæй Ирыстоны æхсæн кæд дзæвгар дæрддзæг ис, уæддæр æй ницæмæ 'рдардта, хæдтæхæджы абадт æмæ мæ уæлхъус æрбалæууыд. Цас ныфс мæ бауагъта, уый ныхæстæй зын зæгъæн у. Ахæм заман мæ фарсмæ кæй æрбалæууыд, æрмæст уый дæр бирæйы аргъ уыд. Нæхиуæттæ мæ уæхсты фындзыл кæнынаввонг куы уыдысты, уæд Алексей Дзæбугæй хъæсдарæджы æхсæн лæууынай нæ фæтарст. Цалдæрырдыгæй мæм сæ къæхтæ куы фæцарæзтой æмæ ме 'мбæрцæгæй размæ куы фæцæйхаудтæн, уæд мæм йæ къух æрбадардта æмæ мæ къæхтыл лæугæйæ баззадтæн. Æрмæст мæ тæхынай нæ банцадтæн. Хауынай нал тарстæн, уымæн æмæ, куыд фæзæгъынц, æвдæм — æви кæцыйæ фæзæгъынц, Хуыцау йæ зонæг — æнкъарæны фæрцы бамбæрстон, куы ахауон, уæд мæхи афтæ тынг кæй нал ныццæвдзынæн, куы ныццæвон, уæд та мын афтæ тынг кæй нал фæрисдзæн.

Кæрæдзиуыл куыннæ бацин кодтаиккам! О, хæдæгай, куыд мæ фæцæйрох кодта. Алексейы сфæлдыстадимæ базонгæ ирон чиныгкæсæг дæр. Йæ повесть «Æртæ хуызисты» йын нæ мадæлон æвзагмæ ратæлмац кодта Уырымты Ирæ æмæ мыхуыры рацыд чыныгуадзæн «Ир»-ы. Уый фехъусын дæр ын, кæй зæгъын æй хъæуы, æхсызгон уыди, фæлæ йын ууыл бацин кæныны фадат дæр нæ фæци. Мæ хабæртты бæлвырддзинæдтæй мæ фарста æмæ фарста. Хъуамæ дыккаг бон фембæлдаид Одинцовимæ æмæ йæ алцæмæ дæр цæттæ уæвын хъуыд.

Балакаев мын куыд радзырдта, афтæмæй Владимиримæ кæрæдзийы зыдтой. Стæй цыма æвзæр зонгæ дæр нæ уыдысты, афтæ мæм фæкаст, æндæр хъуыддаг фембæлды онг дæр не 'рхæццæ уыдаид. Иу-дуюуиссæдз минутæй фылдæр фæныхас кодтой Одинцовимæ. Алексей обкомæй куы рацыд, уæд, йæхи куыд дардта, уымæй зын раиртасæн уыд, фембæлд цæуыл

ахицән, уый, әрмәст мын загъта, зәрдә, дам, мын бавәрдта фарстамә әркәсынәй. Мәхи мәт мә уыйас нал уыд, хъуыддаг цауылфәнды куы ахицән уыдаид, уәддәр дзы нал тарстән, цәттә уыдтән цавәрфәнды тәрхонмә дәр. Мә сәйраг сагъәс уыд уазәджы сбуц кәнын. Балакаев уымәй размә, мә чингуытәй уырыссагау чи рацыд, уыдон бакаст әмә зыдта, цы фыссын, уый, кәм райгуырдтән әмә схьомыл дән, уыцы бынәттимә баст кәй у...

Немыц нә хъәу куы бацахстой, уәд адамәй бирәтә Джермецычы рәгъты бынты Әрджынарагыл Ставд Дуртәм лдзынмә фесты, афтәмәй уым дәр къаддәр хәстытә нә цыд. Әз әмә мә фыды хо Оля раздәр ацыдыстәм әмә әрфысым кодтам Хъантеты Микъалайы хәдзары. Микъала йәхәдәг хәсты уыд, мә фыды хо Маня та хәсты размә амард. Нә сияхс йе 'ртә сидзәр чызг әмә ләшпуйән дыккаг мадән әрхаста Цәгәраты Женяйы, әмә нә уыдон бауазәг кодтой. Веринкә, Дибәхан йә хъәбысы, Райә йә фәдджийыл хәцгә, афтәмәй нә сыхәгтимә рацыдысты цалдәр боны фәстәдәр. Хъәды кьохмә куы бахәццә сты, уәд сыл амбәлдысты бәхджын немыцәгтә. Барджытәй иу, Веринкәйы хъәбысы сывәллон куы фәдта, уәд йә бәхәй әрхызт әмә сывәллонимә хъазын йә зәрды уыди, фәлә Веринкә тарст, исты фыдбылыз ын куы сараза, уымәй. Уәд немыцаг йә риуы дзыпмә нывнәлдта әмә дзы цалдәр къамы систа. Веринкәимә кәд кәрәдзийы әвзаг нә зыдтой, уәддәр немыцаджы амындтытәй бамбәрста, уыдон йә ус әмә йә чызджыты къамтә кәй уыдысты. Ноджы дзы ләгән йәхи дәр цалдәр раны истәй куы фәдта, уәд ыл әцәгәйдәр баууәндыд, йә бинонтә кәй сты әмә йәм уәд Дибәханы раттыныл сразы. Иуцасдәр йемә фәхъазыд, стәй йә дзыппәй цалдәр къафетты систа әмә сә Веринкәмә радта, йәхәдәг бәхыл абадт әмә йе 'мбәлтты асырдта.

Әрджынарагыл цәугәйә Кәрдзынәй куы ахизай, уәд уым галиуырдыгәй ис бәрзонд дәргәй-дәргъмә къуыбыр — раздәр ма йә кой кодтон. Бәрәгъуыны йә Хъәууат хонынц. Йә цәгатырдыгәй хай та — Фәсхъәууат. Гъе, әмә уым цыди стыр хәстытә. Бирә дзы фәмард нәхиуәттәй дәр, немыцәй дәр. Знаджы куы асырдтой, уәд хъәусовәтән хәсгонд әрцыд, цәмәй, не 'фсәддонтәй чи фәмард, уыдонән сә гәххәттытә әмбырд кәной әмә сә әфсәддон комиссарадмә раттой.

Уыцы хабæртгæ ныффыстон мæ повесть «Уалдзыгон стъалты». Алексей йæ куы бакаст, уæд мын афтæ зæгъы, уæ хъæукаг лæшпутæ, дам, документгæ æмбырд кæнгæйæ мæрдты æхсæн, дæ хойæн къафеттæ чи радта, уыцы немыцаджы мардæй куы ссардтаиккой, уæд, дам, ыл чиныгкæсæг, иуæй, æууæндгæ бакодтаид, иннæмæй йын зын уыдаид, уымæн æмæ, дам, уыцы немыцаджы хæцын нæ фæндыд, афтæмæй хæцыд, йæ бинонты æнæбары ныууагъта.

Мæ зæрдæмæ фæцыди уыцы фиппаинаг. Искуы ма мæ повесть мыхуыры куы уадзон — уæвгæ иу чиныг дыккаг хатт ныронг куы никуы рауагътон, уæд ма ныр рауадздынæн! — уæд æм æнæмæнг уыцы ивдздинад бахæссин...

Алексей куы бафарстон, Ирыстоны дæ кæдæм ацæуын фæнды, зæгъгæ, уæд мын загъта: «Дæ райгуырæн бæстæмæ». Ахæм заман мæ ирвæзынгæнæг, мæ хуыздæр æрдхорд Лолаты Хадзыби ваййы. «Мæ хуыздæр æрдхорд» куы нæ загътаин, уæддæр, Ирыстоны, мæн хорз чи зоны, уыдонæй, Хадзыби мæнæн цы бавæййы, уый амонын никæмæн хъæуы. Фехъусын ын кодтон, райсом уазджытимæ фæцæуын, зæгъгæ, æмæ мæ зæрдæ ницæмæуал æхсайдта.

Дыккаг райсом абалц кодтам Бехъанмæ, цæссыджы хуызæн суадæтты балер кæсæгтæ сæ сырхдзæццытæ фæрстæй кæм хъазынц, Къобосты хъæды бæлæстæ арвмæ кæм фæцыдысты, Даргъ Хуымты гагадыргътæ цæст кæм рæвдауынц, Куыройыдоны уылæнтæ цæрæнбонты кæрæдзийы кæм сурынц, фæлæ дзы иу иннæты кæм не 'ййафы, уыцы дзæнæты бæстæмæ.

Хадзыби нæ ныццыдмæ алцыдæр æрцæттæ кодта. Цъæх нæуыл цы фынг æрæварай, уый цæсты уæлдай тынгдæр ахады. Бæрæцеты кад та балер кæсаджы физонæгæй цы хъуамæ фæфылдæр кæна! Æмæ та Хадзыбийæн амонын ницы бахъуыд. Уазджыты æрцыдмæ йæхиуыл нæ бацауæрста. Æрцахсын кодта кæсаг — æнæхъæн къæртайы дзаг. Уæлибæх, карчы фыд, бæрæгъуыйнаг зындгонд пъæмидортæ — Хадзыби йæхæдæг кæй æрзайын кодта — æмæ цы нæ хойраг æрæвардта фынгыл! Нозтыты кой нал кæнын. Алцыхуызон дæр дзы кæй уыд, уый тыххæй нæ. Балакаев æппындæр ницавæр нозт хаста йæ дзыхмæ. Йе 'гъдау Бехъаны дæр нæ фехæлдта æмæ уымæй Хадзыбийы зæрдæхудты бацыд, фæлæ, йе 'нæнуазын йе 'нæниздзидимæ баст кæй у, ууыл æй Алексей куы баууæндын кодта, уæд æм нал хатыдта.

Фæцыд йæ зæрдæмæ мæ райгуырæн бæстæ Балакаевæн. Фынджы уæлхъус бадгæйæ дæр йæ алыварс фæлгæсыд. Куыиу йæ цæстæнгас æрхаста Арыхъхъы рæгътыл, куы Æрджынарагыл, куы — Джермецыккыл...

Дыккаг бон æй аэропорты онг афæндараст кодтон. Æмæ та мæ сагъæстимæ баззадтæн. Цалдæр боны фæстæ уыди обкомы бюро. Кастысты мах фарстамæ. Æмбырд райдыдта. Одинцов дзы нæ уыдзæн, уый куы сбæрæг, уæд мæ зæрдæ фæкæпп кодта. Балакаев дзæгъæл цыд куы фæкæна, уымæй фæтарстæн, фæлæ мæ ныфс бынтон нæ асаст. Ныхас цы фарстайыл цæудзæн, уый фыццаг секретарь æнæмæнг зыдта æмæ, кæд бюройы нæ уыдзæн, уæддæр, йæ фæстæ кæй уагъта, уыдонимæ иу хъуыдымæ ма 'рцыдаиккой, уый мæ нæ уырныдта. Иннæмæй та кæд бюройы йæхæдæг уæвынмæ хъавыд, фæлæ йæм æмбырд райдайыны хæдразмæ Мæскуымæ кæнæ æндæр искуыдæм фæдзырдæуыд æмæ йын йæ хъуыды дыккаг секретарæн бамбарын кæныны фадат нал фæци, уымæй дæр тарстæн æмæ, чысыл фæстæдæр куыд рабæрæг, афтæмæй — хуымæтæджы нæ.

Æмбырды фыццаг ныхасгæнæгæй райдай, æмæ фæстагæй фæу — иууылдæр дзырдтой иу æвзагæй: гуымырыдæр уæвæн нæй, ахæм рæдыд æруагъдæуыд, аххосджынæн рахæссын хъæуы карз æфхæрд. Æмæ мын рахастой: партион хыгъды карточкæ кæй хуыдтой, уым мын ныффыссын кодтой тæккæ карздæр æфхæрд. Цæй тыххæй, уый та зонут...

Балакаев дæр нæ бамбæрста, хъуыддаг афтæ цæмæн рауад, уый. Хъыг ын уыд, кæй зæгъын æй хъæуы, мæн ахæм уавæры уынын, фæлæ цы йæ бон уыд! Цы йæ бон уыд, уый бакодта. Æмæ дзы цæрæнбонтæм бузныгæй баззадтæн. Нæ хæлардзинад, рæстæг куыд цыди, афтæ фидардæр кодта. Мæнæн карз тæрхон чи рахаста, уыдонæй иуы тæрхондонмæ раттынмæ дæр хъавыдтæн, стæй йын ныр дæр æрæджы нæу, уымæн æмæ йæ æз зылыны бынаты кæм æрцахстон — плагиат, уымæн закъонмæ гæсгæ æмгъуыд нæй, фæлæ мæ Алексей нæ бауагъта. Йæ писмойы мæм фыста: «Уый чъизи хъуыддаг бакодта, æмæ дзы дæхи куы нæ сахорис, уæд, мæнмæ гæсгæ, хуыздæр бакæнис. Дæ рæстæг æмæ æнæниздзинад ницытæ æмæ мацытыл сафынæн æвгъау сты. Фæлтау сбад æмæ исты ныффысс».

Байхъуыстон мæ хистæрмæ. Уæд дæр æмæ уый фæстæ дæр архайдтон æмæ архайын — кæд мын æдзух нæ бантысы, уæддæр

— рæстæгæн аргъ кæныныл. Æнхъæлдæн, Федор Достоевский загъта, уынджы цæугæйæ, дам, куйыты алы хæппæн дзуапп куы дæттай, уæд дæ нысанмæ нæ фæхæццæ уыдзынæ. Æцæгæйдæр, цæмæй æрдæгфæндагыл ма баззайай, уый тыххæй, цы куййтæ дæм лæбуры, уыдон мацæмæ дæр. Дæ цыды кой кæн. Æмæ мыл рæстæгæй-рæстæгмæ ахæм рæйджытæ куы фæвæййы — уæлдайдæр та мыл исты хорздзинад куы 'рцæуы, уæд — уæд сæ куйдызы хъуыды дæр не 'ркæнын, суанг ма сæ кæстæ дæр нæ бакæнын, æмæ мыл цы цыбыф фæкалынц, уый уæлхъæдæй бахус вæййы. Иуæй-иу хатт, куййтæ сæ рæйынаы куы банцайынц, мæ ныхмæ куы ницыуал фæфыссынц, сæ хахуыртæ кæмдæрты ныммыхуыр кодтой, зæгъгæ, мæм хабархæссæг куынауал вæййы, уæд сагъæсы бацæуын, ау, æппындæр ницуал архайын, чысыл хорздзинад дæр мыл не 'рцыд, мæ «хæлæрттæ» куйд хъусæй лæууынц, зæгъгæ.

Балакаев дæр, хæлæг кæнын кæмæ 'мбæлди, уыцы адæмæй уыди. Уый йæ адæмы афтæ бирæ уарзта, йæ райгуыраен бæстæ йын афтæ зынаргъ уыд, æмæ уыдонæн хорздзинад ракæныны сæраппонд ницæуыл ауæрста. Куыста æвæллайгæйæ. Йæ уацмысты архайджыты фæзминагдæр хъæбатыртæ уыдысты йæхи хуызæн сыгъдæгзæрдæ æмæ æнæхин адæймæгтæ, фæлæ уый афтæ нæ амоны, æмæ сæ цардвæндæгтæ лæгъз уыдысты, сæ размæ цы нысантæ æвæрдтой, уыдон сæ къухы æнцонæй æфтыдысты. Зындæр уавæртæ нæй, ахæм зилдухæнты-иу бахаудысты, фæлæ-иу сæм уыйбæрц хъарутæ разынд, æмæ-иу къуырцдзæвæнæй рацыдысты уæлахиздзауæй.

Балакаевы цард йæ райдайæнæй йæ кæронмæ уыдис тох. Тох кодта лæджы кад дæлджинагмæ тæрджытимæ, галиу фæндагыл цæугæйæ бæрзондмæ схизынмæ чи хъавыд, рæстдзинад къæхты бын чи кодта, уыдонимæ. Йæ гæртæ æрæвæрыны зонд æм никуы 'рцыд, цыфæнды тыхджын æмæ æгъатыр знагæн дæр нæ барста, йæ зæнг никуы фæтасыд, йæ ныфс никуы асаст, цалынмæ 1997 азы дæс æмæ æртиссæдзæдзыдæй йæ зæрдæ йæ кусынаы нæ банцад, уæдмæ.

Уыдзæн ма.

ЦИН АЕМÆ ЗАРÆГ

ЦАРДУАЛДЗÆДЖЫ АЙЗÆЛД

Федтон арвыл иунæг стъалы цардвæд рухсгæнгæ,
 Базади йæ хъопшæг цæстæй мердæм уый кæсгæ...
 Уалдзæг ацъд, аивгъуыдта дидинæгджын сæрд,
 Фæззæг мын æбæркад разынд, сагъæссаг — мæ сæр.

Цардуалдзæг куыд цæхæркалгæ згъордта уæд мæнмæ,
 Афтæ 'нхъæлдтон, иудадзыг дæр фæззæгмæ мæн дæ,
 Фæлæ мыл мæ цинты уылæн рагуылф кодта маст,
 Базадтæн мæ рухс фæндтимæ базырсастæй раст.

Искæд бон мæ сæнтты аргъау нал рæвдаудзæн мæн,
 Нал мæм хъардзæн норст цæхæрау цæстыты тæмæн.
 Цæй, уæддæр, мæ ивгъуыд амонд судз, кæмæндæр судз,
 Алкæд-иу лыстæг мæстытæ стыр цинтæй фæрсудз.

Иудадзыг мæ хъусты зæлы уалдзæджы уынæр,
 Нал байвдзынæн æндæрыл цæстыты цæхæр.
 Доны был ныр сагъæстимæ зилæнтæ кæнын,
 Исамондæй амондагур стъалымæ бæллын...
 Рог уддзæф мæ сонты бонтæ раздахы мæнæн,
 Ахсæв мыл, æгъуыссæг æхсæв, бафтауы кæлæн...

* * *

I

Æз уалдзæг дæн...
 Фæлмæн къæвдатæ,
 Суадæтты фæлмæн зард,
 Цæкуы-цæхæрау дидинджын бæлæстæ

Ыссыгътой уарэт æрыгæтты зæрдæты
 Æмæ йæ царды ивылд донау
 Хæссынц æд бæллицтæ,
 Хъæргæнгæ æмæ заргæ.

Æз уалдзæг дæн...
 Сыгъдæг зæрдæты суадон,
 Æвзонг удтæм паракатæй цæуын,
 Æрхæссын сын рæсугъд уарзты æнкъарæн,
 Сæ бæллицтæ сын цардимæ бæттын.

Уалдзæг дæн,
 Рагуалдзæг æз,
 Узал æмæ хъармæн сæ ауæдз...
 Рагæй дæр, тынг рагæй
 Ерыс кæнынц
 Иры нæртон куывдты цин æмæ зарæг.

II

Уалдзæг йæ фæлмæн изæртæй
 Сног кæны зæрдæйы цард.
 Фæндыры рухстауæг зæлтæй
 Райхъуысы минмырон цагъд.
 Чи скафа,
 Аивдæр, чи сиса зарæг,
 Уалдзæг кæй зæрдæйæ
 Райхъуыса арфдæр,
 Ууыл-иу архайдтой уарзæг лæшпутæ,
 Ууыл-иу архайдтой уарзæг чызджытæ.
 Сусæг æнкъарæнтæ гом кæнын чи уæндыд?
 Уарзты рухс монцтæ,
 Уалдзæджы 'нкъарæнтæ
 Зарæгæй ерысы 'вдисын æнцондæр уыд.
 Æрдзæн йæ рог фæлыст,
 Мæргъты цъыбар-цъыбур,
 Дæтты нæргæ хъæлæс
 Уалдзæг æрхæссы.

Семæ ысиу вэййыңц
 Ног рухс æнкъарæнтæ,
 Цинтæ 'мæ зарджытæ,
 Рухстауæг айзæлдтæ.
 Райгуыры зæрдæты
 Уарзт æмæ зарæг...
 Уалдзæг у, уалдзæг нæ дарæг.

ОЛИМПАГ ТАЛА

*Дунейы чемпион, Олимпаг хъæз-
 тыты призер штангæ исынæй
 КАСАТЫ Заремæйæн*

Мадæн — буц чызг, афтæмæй йын
 Сагсур фыртау раст
 Рухс ныфсытæ, амонд хæссы,
 Намысимæ — баст.
 Карз дымгæты зилдухæнтæн
 Сæ ныхмæ цæуы,
 'Взонг тала у, афтæмæй сын
 Фидарæй лæууы.

Рæзгæ уд у, афтæмæй дзы
 Дун-дунеты дæр
 Карз богæлттæ, ерысгæнгæ,
 Аззайыңц дæлдæр.
 Фидар чызг у, бумбулийау
 'Фсæн уæзæгтæ рог
 Фелвасы æнæфæцудгæ,
 Цингæнгæ бæрзонд.

Рæзгæ уды фидар къухты,
 Уыцы фæлмæнæй,
 Райхъуысынц фæндыры зæлтæ
 Арф зæрдæбынæй.
 Рæзгæ уд у, рæзгæ саби,
 Фидæнмæ кæсы,
 Иры бæстæ дун-дунейы
 Бæрзæндтæм хæссы.

Базард:

Цардбæллон, олимпиаг тала,
 Бантысæд дын ног.
 Хорзæх дыл рæдау куыд кæла,
 Де уæнгтæ уæнт рог.
 Цардбæллон, уæлахиздзау,
 Иры ныфс — дæ ном.
 Нæ арфæ дын æххуыс куыд кæна,
 Стыр ерысты бон.

* * *

Сабыр фæлмæн изæр
 Арвыл цы стъалы сыгъд,
 Иннæтæй ирддæр мæнæн
 Цардвæндаг рухсгæнгæ, —
 Уарзты тыннывæндæг
 Кодта мæ удæн кæлæн!

Уыцы фæлмæн изæр
 Арвæй цы стъалы зынд
 Иннæтæй ирддæр мæнмæ!
 Хурау куыд рухс кодта
 Зæрдæйы тар къуымтæ,
 Хъæр цыма кодта: «Мæн дæ!»

Арвыл цы стъалы сыгъд
 Уалдзæгау цинхæсгæ, —
 Цардвæззæг айсæфт кæмдæр.
 Сагъæстæ рухсгæнæг,
 Уарзты тыннывæндæг
 Иунæг ныууагъта мæн дæр.

Базард:

Чи зоны, м' амонд уыд,
 Чи зоны, ме 'намонд.
 Гъеуæддæр судзын
 Йæ цинтæй æрмæст.

ХÆСТ — ЦАРДХАЛ

Новеллæ

Р аздæр уал иу уацхъуыды фæдыл хæрз цыбырæй... «Мах дуджы» фыццаг номыры бакастæн ирон хъæбатырты зарджытæ. Бацæттæ сæ кодта Къозонты Шамил. Æмæ мын тынг æхсызгон уыдис. Фæлæ Шамилы иу ныхасимæ разы нæ дæн, ома, дам, Калоты Дотæ райгуырди æмæ царди Захъайы. Куырм лæг, дам, уыдис.

Фæлæ Калоты Дотæ райгуырдис æмæ цардис Куырттаты комы, Хилачъы Калоты хъæуы. Зарæджы дæр Хилачъы кой дзæгъæлы нæй. Стæй-иу куырм дæр нæ уыдис æмæ-иу сохъхъыр дæр. Уæдæ афтæ дæр куыд рауадаид, Захъайы дæр Дотæ æмæ йæ лæшпу Сослæнбег, стæй Хилачъы дæр Дотæ æмæ йæ фырт Сослæнбег! Иу зарæджы ахæм ныхæстæ дæр ис:

Калоты Дотæ дон-дон рацыд,

Надя афтæ бадзурь:

Маңыл мæ сохъхъыр мад комдзог рацыд

Æрæджыты амбæлдтæн, Захъайы чи райгуырди, ахæм лæг — Ногираг Калоты Зауырбегыл. Куы базонгæ стæм æмæ куы аныхæстæ кодтам, уæд æй бафарстон, Зауырбег, зæгъын, Захъайы дæр уæм Дотæ, зæгъгæ, лæг уыдис? Уæд Зауырбег афтæ зæгъы, æз, дам, нæ мыггаджы хистæртæй хъуыстон, Хилачъы Дотæ, зæгъгæ. Бирæ сывæллæттæ, дам, ын уыдис, æндæр Захъайы никуы фехъуыстон, Дотæ, зæгъгæ, нæм лæг уыдис, уый.

Хилачы цæргæйæ, дардтой бирæ фос, æмæ уыдоны фæрцы цардысты. Ам хуымгæнд зæхх гæзæмæ у, æндæр Хилакъæй хуыздæр фос дарынмæ бæстæй нæй. Хилакъæг цыхт уæлдай сойджындæр у, стæй йæ дзидза дæр уæлдай хæрзаддæр у. Хилачы цæрджытæ-иу фæззæг быдырæй баластой нартхор, мæнæу, ссад, сæкæр, цæхх æмæ-иу зымæг-зымæджы дæргы æнцад сæ фосмæ зылдысты. Хæххон адæмæн быдырмæ лидзыны бар куы фæци, уæд Калотæ дæр ралыгъдысты Хилакъæй æмæ æрцардысты Нартыхъæуы æмæ Хурыхъæуы. Хурыхъæуы фылдæр (ныртæккæйы Мичурины). Хилачы ма Калотæй цæргæйæ баззæд йæ бинонтимæ æрмæстдæр Дотæ. Йæ бинойнагимæ сын уыдис æртындæс сывæллоны. Цоты хистæр уыдис Сослæнбег. Сослæнбег цоты хистæр уæвгæйæ, кусынхъом куы фæци, уæд йæ фыдæн æххуыс кодта фос хизынмæ, суг ласынмæ, хос кæрдынмæ. Ацы куыстытæ уæлдай зындæр уыдысты Калоты хъæуы, иууылдæр сæ хохмæ хæрдмæ ласын хъуыдис.

Уалынмæ райдыдта фыццаг дунеон хæст 1914 азы. Уыцы заманы хæстмæ цæуынхъом чи уыдис, уыдоны-иу хæлттæ æппæрстой. Æмæ комы лæппутæй фыццаг хал схаудта Калоты Сослæнбег æмæ Гуыриаты Гаттейы хал (Хъантемыры). Гаттейы æз хорз æрайæфтон, кусæг лæг уыдис. Колхозы галтæй куыста, бæхтæй куыста, хъомгæс цыдис, фыййау уыдис. Бинонтæ йын, йæ лæппу ныр дæр Куырттаты хъæуы цæры. Гатте куыд дзырдта, афтæмæй Сослæнбегимæ хæстмæ иумæ куыд ацыдысты, афтæ хæцгæ дæр иумæ кодтой, æмæ иуахæмы Сослæнбег хъæбатырæй фæмард. Гатте ма фæхæцыди, фæтох кодта, фæлæ уый йæ хæдзарыл дзæбæхæй сæмбæлди.

Комы фæсивæд Сослæнбегæн йæ хъæбатырдзинады тыххæй зарæг скæнын фæнд скодтой. Уыцы рæстæджы комы уыдис хицæн зарæггæнджыты къорд, сæ хистæр Мырзаганты Ахмæт. Зарæг аразджыты къордæй зарæджы ныхæстæ чи куыд хъуыды кодта, афтæ сæ Ахмæтмæ хаста, æмæ сæ уый, куыд æмбæлы, афтæ кæрæдзиуыл баста. Ныр Гатте йæ хъус дары Ахмæтмæ цы ныхæстæ бахæссынц, уыдонмæ. Æмæ, Гатте зарæгмæ бахауа, уый кой дзы нæй. Гатте та хъуыды кæны, ау, Сослæнбегимæ нæ иумæ хæстмæ акодтой, иумæ куы хæцыдыстæм, уæд зарæджы мæ кой куыд хъуамæ ма уа?!

Уалынмæ зарæг сцæттæ. Адæмæн æй азарын хъæуы, адæмы раз æй æрæварын хъæуы. Æмæ арвыстой коммæ, уыцы бон, æмæ уыцы бон, Уыры фæзмæ куыд æрæмбырд уат, афтæ. Уыцы рæстæг ма комы бирæ адæм цардис, æмæ-иу комы исты стыр æмбырд куы

уыдис, уæд-иу æрцыдысты Уыры фæзмæ. Адæм æрæмбырд сты. Быдырæй дæр сæмбæлдысты Калотæ, сæ хæстæджытæ. Дотæ дыууæ галы аргæвста Сослæнбеджы номыл. Комы адæм дæр, кæмæн куыд йæ амал уыдис, афтæ хуынтæ фæхастой. Зарæг азарыдысты, адамы зæрдæмæ фæцыдыс йæ аив мотив.

Зарæг куы азарыдысты, уæд уый фæстæ Гатте ныхасы бар ракуырдатæ æмæ загъта, мах, дам, Сослæнбегимæ иумæ хæстмæ ацыдыстæм, иумæ знаджы ныхмæ хæцыдыстæм, хæсты быдыры Сослæнбег хъæбатырæй фæмард, зарæг ыл скодтат, фæлæ зарæджы мæ кой нæй... Уый уæм куыд раст кæсы?..

Уæд ын комы хистæр Елхъанаты Дзæрæх бамбарын кодта, Гатте, ды, дам, нæм хæсты быдырæй дзæбæхæй сыздæхтæ æмæ нын дзæбæхæй, æнæнизæй фæцæр.

Нæ! Уæддæр, Гатте ныллæууыди, зарæджы хъуамæ мæ кой дæр уа, зæгъгæ. Мæнæ иу ныхас зæгъдзынæн, æмæ кæд уæ зæрдæмæ нæ фæцæуа, уæд-иу æй зарæджы ма рауадзут. Уæд ын бар радтой йæ ныхас зæгъынмæ. Гаттейæн йæхи ныхæстæй, йæ зæрдæйы тыхстæй, йæ цæсгом сырх хъулаæтæ афæлдæхт, йæ ныхыл фæзындысты хиды фæрдгуытæ. Æмæ райдыдта, йæ ныхас Гатте:

*Калоты Сослæнбег, зæгъы, германы хæсты касаварæй амарди, гъей!
Гуыриаты Хъантемыр та дзы сырх майданимæ сфæрдæг и.*

Адæм схор-хор кодтой, уыцы ныхасæн зарæгмæ уадзæн нæй, зæгъгæ, æмæ йæ нæ бауагътой. Сослæнбеджы зарæг та комы фæсивæд тынг арæх зарыдысты, комы-иу уæрдæттæй Сослæнбеджы зарæг заргæ рацæйцыдысты.

Фæлæ, хъыгагæн, Фыдыбæстæйы Стыр хæст райдыдта, фæсивæд хæстмæ ацыдысты, æмæ зарæг рохуаты аздади. Стæй адæм зарыныл дæр нал уыдысты. Уымæн æмæ хæстæй саугæххæтт сау гæххæтты фæстæ цыдыс... Уæддæр адæм хæсты размæ домбайдæр уыдысты, стæй фидар дæр. Джеоргуыбайы бон-иу лæгтæ Дзывгъуисы дзуары бынмæ куы æрæмбырд сты, уæд-иу кæрæдзийы мидæг баныхас кодтой, нæ фæсивæд хæсты быдыры сты, æмæ Уастырджийы кувæндонны бын Уастырджийы зарæг акæнæм.

Кæд-иу бирæты зæрдæ нæ куымдта зарын, уæддæр-иу хистæрты комæ бакастысты. Æмæ-иу хæстонты тыххæй Уастырджийы зарæг ныккодтой. Бирæтæн-иу заргæ-зарын сæ рус-тыл цæссыджы æртæхтæ æртылди.

Дотæ быдырмæ куына æмæ куына лыгъди, уæд паддзахады уынаффæмæ гæсгæ Дотæйы сывæллæттæн ахуыргæнæг барвыстой

Хилакъмæ. Кæй зæгъын æй хъæуы, се 'ппæт сывæллæттæ нал уыдысты. Уыцы ахуыргæнæг уыдис Джелыты Валодя. Падзахад ын бæх радтын кодта, æмæ-иу, райсомæй бацыди Хилакъмæ, бонизæрмæ-иу сывæллæттæн фæамыдта кæсын, фыссын, изæр та-иу йæ хæдзармæ рацыдис, Барзыхъæумæ. Афтæ цалдæр азы Валодя фæцыдис Хилакъмæ Дотæйы сывæллæттæ ахуыр кæнынмæ. Стæй Валодяйы дæр хæстмæ акодтой, æмæ абон дæр æбæрæгæй фесæфти. Иу фæззыгон райсом Дотæ йæ галтæ сифтыгъта, йæ уæрдон цыхтытæй байдзаг кодта æмæ ацыди Хурыхъæумæ йе 'рвадæлтæм, уæдæ зымæгмæ нартхор æрбаласон, зæгъгæ. Йе 'рвадæлтæн цыхтытæ байуæрста. Уыдон дæр ын йæ уæрдон нартхорæй байдзаг кодтой, ноджы ма йын иу уæрдон нартхорæй байдзаг кодтой, æмæ йæ афтæмæй рарвыстой. Дыккаг уæрдонимæ йын йемæ рарвыстой се 'рвадæлты лæппуы, Валодя, зæгъгæ, йæ ном. Йæ тæккæ амонд агургæйæ.

Райсомæй раджы параст сты Хурыхъæуæй æмæ, Дзывгъуисмæ куы æрбахæццæ сты, уæд сыл баизæр, æмæ Елхъанатæм бафысым кодтой. Габи, зæгъгæ, уыдонмæ. Габи уыд кадджын, уæздан, дзыхарæхст, алы ирон æгъдаумæ дæр дæсны. Дотæ æмæ Габи рагæй дæр кæрæдзийы зыдтой, æмæ сын сæ кæрæдзийы фенд æхсызгон уыдис. Дотæ йæ фæндаджы хабæрттæ Габийæн фæдзырдта. Уалынмæ фынг æрæвæрдтой, хæрд-нозт. Габийы бинойнаг æмæ йæ чызг Бæцек, арты хуызæн сæрæн чызг. Дотæ йын йæ алы фæзылдмæ дæр йæ хъус дары.

Валодя графин райста, уырдыг алаæуон, зæгъгæ. Габимæ рауагъта. Габи йæ æгънæджытæ суæгъд кодта, стыр Хуыцауы тыххæй ракуывта, æмæ ма йæ ныхасмæ бафтыдта, уæдæ, дам, нæм ахсæв ацы уазджыты цы Хуыцау æрбауагъта, уымæн сызгъæрин тæбæгъты фæкуывдæуæд. Стæй Дотæимæ бакъуырцц кодта æмæ йæ анызта. Габи æмæ Дотæ стыр Хуыцауы тыххæй куы анызтой, уæд Габи Валодяйы сбадын кодта, фæллад дæ æмæ исты ахæр, зæгъгæ. Уæддæр-иу Валодя сыстад, æмæ-иу сын лæугæйæ рауагъта нозт. Валодя, куыд кæстæр йе дзурын нæ уæнды, йе хæрын хуызæнæн нæ уæнды, сæргуыбырæй арахъхъ рауадзы æмæ та йæ бандоныл æрбады. Иу рæстæг æм Дотæ дзуры, дæ сæрыл, дам, ма уæлаемæ схæц æмæ дæ алы фарсмæ акæс, зæгъгæ. Фæлæ, Дотæйæн цы йæ зæрды уыдис, уый Валодяйæн йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыд.

Фæбадтысты, стæй Габи загъта, нæ уазджытæ фæллад сты æмæ сæ фæллад суадзой...

Бæцек сын хицæн уаты хуыссæнтæ бакодта, сæ фæсмын цъын-
датæ сын цæхсадта, сæ æрчыиаг дзабырты фæсал сын акалдта, æмæ
сын райсомæй дзабырты раз ног фæсал, ног æхсад цъындатимæ
авæрдта. Райсомы Габи йæ уазджыты афæндараст кодта, кæрæдзийæн
арфæтæгæнгæ ацыдысты. Бахæццæ сты Хилакъмæ, сæ уæрдæттæ
равдæлон кодтой. Дыккаг бон Валодя сæхимæ цæуыныл ныллæуы-
ди, фæлæ йæ Дотæ фæкъуылымпы кодта, мæнæ дæхи аирхæфс, цуа-
ны дæр ауайæм, дзæбидырты дзугтæ дын фенын кæнон. Валодя цуа-
ны коймæ уæлдай ницуал загъта. Ныр, Дотæйæн йæ зæрды цы ис,
уый Валодя æмбаргæ дæр нæ кæны. Цуаны дæр ацыдысты, дзæби-
дыртæ дæр амардтой, уæдæ дзæбидыры фыдæй физонджытæ дæр
куыд нæ фæкодтаиккой. Уый фæстæ Валодямæ цæуыны кой дæр
нал уыдис. Уалынмæ сабат æрхæццæ, Дотæ æртæ бæхы æрцахста,
уисойæ сæ хорз ныссæрфта, сæргътæ съл сæвæрдта æмæ Валодяйæн
зæгъы, кæцы бæхыл, дам, дæ фæнды, ууыл сбад. Уæд Валодя афтæ,
æмæ, дам, галтæ та — уымæй афтæ быдырмæ цæуынд.

Галтæ уал ам уыдзысты нырма нæ быдырмæ цæуынмæ нæма æвдæлы,
зæгъгæ, йын дзуапп уыд. Сæ бæхтыл сбадтысты æмæ Хæрисджыны
Гуытъиаты Бегкайы дуармæ æрфистæг сты. Бегка уымæй размæ Хи-
лакъæй ралыгъд æмæ царди Хæрисджыны. Дотæ бахъæр кодта лæджы
номæй хæдзармæ. Бегка уайтагъд рауади Дотæйы хъæрмæ, ай Дотæ
куы дæ, цы хур цы къæвда, мидæмæ хæдзармæ, æртæ бæхы уæм куы
ис, æмæ дыууæ лæджы йеддæмæ куына стут, ацы дзæбæх лæппу та
дын кæй лæппу у, зæгъгæ, йæ дисты бын фæкодта.

Дотæ йын хабар бамбарын кодта, афтæ æмæ нæ афтæ Дзыв-
гъуисмæ цæуын хъæуы минæвар.

— Кæмæ?

— Елхъанатæм!

— Елхъанатæй кæмæ?

— Габитæм!

— О, Хуыцау дын хорз ракæна! Иу къуырийы размæ быдырæй
æрбацæйцыдтæн æмæ, зæгъын, мæ бæхы фæллад ауадзон, стæй
сæххормаг ис, æмæ йын, зæгъын, исты ахæрын кæнон. Æмæ сæм
суадтæн, æмæ нæ лæгæй — бæхæй хорз суазæг кодтой. Габиимæ
рагæй дæр зæрдæ хæларæй цæрæм, хорз бинонтæ сты.

— Марадз, уæдæ, дæхи арæвдз кæн!

— Мидæмæ уал, сымах та ам дуармæ лæууат?

— Мидæмæ нал, нæ хъуыддæгтæ рагацау ахицæн кæнæм.

— Сæ бæхтыл абадтысты æмæ уайтагъд Дзывгъуисы Габийы

дуармæ æрфистæг сты. Габи хурмæ бадти æмæ фæрæты хъæд амадта. Бегка йæм бадзырдта, уазджытæ, уазджытæ, Габи, зæгъгæ. Габи дæр Бегкайы ныхасмæ йæ бадæнæй сыстади, æмæ загъта:

— Уазæг — Хуыцауы уазæг!

Кæрæдзийы къухтæ райстой, Габи сын мидæмæ хæдзармæ амонь. Бегка дæр ын афтæ, æнæуи дæр, дам, мидæмæ цæугæ уазджытæ стæм.

Æмæ уæд иууылдæр сæ мидбылты хъæлдзæг худт бакодтой. Габийы зæрдæ уайтагъддæр фæкъæпп ласта йæ уазджыты цыдæй. Габийы бинойнаг æвæстиатæй фынгыл авæрдта, йæ къухы цы æййæфта хæрд-нозт, уый. Æртæ сидты фæстæ Бегка ныхасы бар ракуырдат Габийæ, æмæ бамбарын кодта, сæ цыды сæр цæй фæдыл у, уый. Габи иуцасдæр джихæй алæууыди, ницы сдзырдта, фæстæмæ йæ уазджытыл йæ цæст ахаста, йæ мидбылхудгæ.

Бегка дзуры:

— Габи, нæ фыдæлтæй баззадысты æгъдæуттæ, сылгоймаджы кад æмæ æгъдауыл агурæг куы уа, уæд ыл фæстæмæ хæцыд нæ хъæуы. Йæ амондыл æй ауадз, æмæ фарн æмæ амондима цæрой...

Цыбыр ныхасæй, хъуыддæгтæ срæвдз сты. Бæцеччы Калотæ ахастой Хурыхъæумæ. Валодя æмæ Бæцек иумæ цы цыбыр рæстæджы ацардысты, уым кæрæдзийы уарзгæйæ, кæрæдзийæн аргъ кæнгæйæ. Райгуырди сын лæппу, ном ыл сæвæрдтой Гæстæн. Гæстæны цæрайæ цардысты мад æмæ фыд, сæ былтыл æй радав-бадав кодтой, цард сæм йæ мидбылты худти. Фæлæ сын уыцы амондджын цард бирæ нæ ахаста. Райдыдта Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Валодяйы хæстмæ акодтой æмæ, куыд дзырдтой, афтæмæй Сталинграды бынмæ хæстыты фæмард. Хæст Ирыстонмæ куы схæццæ, уæд акъоппыты бадгæйæ Гæстæнæн йæ рæуджытæ фæсахъат сты, æмæ йæ сæрæн нал уыдис. Бæцек-иу æй сæрды майы Дзывгъуисмæ бакодта, сыгъдæг уæлдæф сулæфа, зæгъгæ. Уым-иу Гæстæн æрдзæбæх, йæ уадулты-иу туг бацыди, стæй та-иу быдырмæ куы рацыдысты, уæд фæстæмæ йæ гаччы сбадти. Афтæмæй тыхамæлттæй дыууæ æмæ ссæдз азы фæцарди, стæй йæ æцæг дунемæ ацыдис æдзардæй. Бæцек дæр, иуæй Валодямæ æнхъæлмæ кæсгæйæ, иннæмæй Гæстæны зианы æфхæрдæй, бирæ нал ахаста...

Хæсты бæллæхтæ ма суанг абон дæр нæ цардыл фыддæрырдæм зынынц.

КÆМДÆР, НÆ ИРЫ ХÆХТЫ

* * *

Ныууагътон ивгъуыды нæ хæхтæ,
 Мæ сабидуг ныууагътон Нары.
 Мæ рустыл ныр — цæссыджы 'ртæхтæ,
 Мæскуыйы рухс амонд нæ арын...

Цæры ам алчидæр йæхицæн,
 Сыхаг сыхаджы мæт нæ кæны.
 Кæй дæн мæ Ирыстонæй хицæн,
 Гъе, ууыл рох зæрдæ ныккæуы.

Кæмдæр, нæ Иры хæхтæ, хъæуы
 Нана мæныл мæтæй фæмæлы.
 Уый мулк, æмдзæвгæтæ нæ хъæуы, —
 Æрмæст мæн фенынмæ фæбæллы.

Циу цард, лæджы хъысмæт — нæ зонын,
 Цæмæн кæнæм уæхскуæзæй тухæн?
 Хатт цард æз ахæстон фæхонын, —
 Уый дары мах удтæн «ыздухæн»...

...Ныууагътон ивгъуыды нæ хæхтæ,
 Мæ сабидуг ныууагътон Нары..
 Мæ рустыл ныр — цæссыджы 'ртæхтæ,
 Мæскуыйы рухс амонд нæ арын...

* * *

Къуындæг ысты нæ гæнæнтæ, къуындæг,
 Кæны хъуырдухæн тутт хъуыддæгты лæг.

Уый фехсы хатгай арф коммæ йæ зонд,
 Куы та йæ сисы стъалыйау бæрзонд.

Фæкæны тухæн. Аразы гæнах,
Ыскъуыры уайтагъд стыр цæлхдуртыл къах.

Йæ фæндаг царды — гакъæттæ, цыбыр.
Дзæгъæлы дары тымыгъмæ йæ гуыр.

Нæ йæ уырны: лæджы хъысмæт у мур,
Кæны йæ зæрдæ сау сагъæсты дур...

Ысхæцы цырды йæ рухс бæллицтыл арт,
Ныууадзы йын ыстыр бæллæхтæ цард.

Уæддæр ын иу уысм баулафæн нæй,
Цыма ныссæтдзæн фидæртæ сæрæй.

Къуындæг ысты нæ гæнæнтæ, къуындæг,
Кæны хъуырдухæн тутт хъуыддæгты лæг.

* * *

Мæн мæ бæллицтæ сæфтмæ æртардтой,
Хастау нал фæнды ам цæрын мæн.
Мæн мæ хъуыдытæ с' ахæсты дардтой, —
Хæхтæй хауæггаг уымæн фæдæн.

Æз куы цыдтæн нæхицæй, — мæ фæндаг
Каст мæхимæ æнæдур, сыгъдæг.
Зæрдæ саг уыд! Нæ уыди нæуæндаг,
Ивылд риуы цыдæр цин сындæг.

Рацæй-рабон, æмæ дын мæ балцæй
Сойтæ не смарзтон никуы æшпын.
Мæт рæхуыста мæ рыст уды арцæй.
Цард мын фестад æнæ мæ Ир — рын.

Сагъæс, удхар мæн хурхæй фæмардтой,
Никуы банызтон хъæлдзæгæй сæн.
Мæн мæ хъуыдытæ с' ахæсты дардтой,
Хæхтæй хауæггаг уымæн фæдæн.

ХАХТЫ

Хох æрфынæй, йæ сау кæрц ыскодта,
 Мæйæн ахсæв йæ кой дæр нæма и.
 Арв фыййауæн — хынцинæгты скъола —
 Арвыл судзгæ цæхæртæ нымайы.

Хи æруагътон, мæ быны — мæ нымæт
 Æмæ гадзайы хъæвдынтæй хъазын.
 Æз дæн ахсæв бынтондæр æнæмæт, —
 Талынг дун-дуне айтынг мæ разы.

Уартæ — хистæртæ, æхсæвæр — аджы,
 Сдæры арты 'взаг цуайнаджы сау фарс.
 Хатдзысты та мæм: «Кувæггаг аназ...»
 Стæй та аргъæуттæ: «Раджы ма-раджы...»

Хох æрфынæй, йæ сау кæрц ыскодта,
 Мæйæн арвыл йæ кой дæр нæма и..

ДЗАБОЛАТЫ ХАЗБИЙÆН

Дзырдтай мын ды фæндарасты ныхæстæ,
 Æз демæ цадæг рухс уынгты цыдтæн.
 Куы-иу нын мит нæ уазал рустæ хоста,
 Куы та-иу æз дæ хъуыдыты зылдтæн.
 Дзырдтай æргом ды де 'мгарæн йæ азым,
 Дæуæй æз хъуыстон ног мырты зæланг.
 Зыдтай ды цардыл амонджынай зарын,
 Цæмæн мæм кастæ алцы 'ппæт уынаг?
 Фæхаттæн бирæ а зæххы фæтæныл,
 Фæлæ уыдтæ ды ме 'мбæлццон æдзух.
 Æфсымæрау дæ бадардтон мæ зæрдыл, —
 Кæй нæ уыдтæн дæ лæгдзинадæй цух,
 Дзырдтай мын ды хæрзгæнæджы зæрдæйæ:
 «Дæ фæндаг раст, фыдæлты кад дæ уæд».
 Мæ арт ыссыгъд дæ зæрдæйы цæхæрæй, —
 Фæндагсарау мæ хъысмæты — дæ фæд.

* * *

Мæ хъуыдытæ ныссуйтæ сты æндахау, —
Лæгæн йæ митыл никуы хуындæ махау...

Дзырдтон мæ хъуыды алкæддæр æргомай, —
Хæрын гъеныр мæ къæрис къæбæр хомай.

Ныффæллæдтæн уæ фидистæй... Мæ зæрдæ
Бæллы æрмæстдæр райгуырæн уæзæгмæ.

Æрвитин уым зæры бонтæ. Мæ кары
Рæдыд лæгæн фыдыбæстæ нæ бары.

Кæйдæр бæсты цæй амонд ис, цæй намыс, —
Дæ сызгъæрин æдзух дзæгъæлы калыс.

Хуыцау дыл уаргъæн сæвæры йæ бæллæх,
Мæлы дæ быны дард балцы тæлтæг бæх.

Нæхимæ хæхты аивдæр у зарæг,
Фырцинай фесты 'рхæндæг зæрдæ барæг.

...Мæ хъуыддæгтæ ныссуйтæ сты æндахау, —
Лæгæн йæ митыл никуы хуындæ махау...

* * *

Фæбыры зæхх мæ къæхты бын, фæцæуы,
Йæ къух мæм чи æрбадардзæни ныр?
Дунейы дзыллæ зæххыл уæз кæны,
Ныккæсы хур — зæххыл йæ рухс нæ цæуы.

Цæмæн радтай æнабонæй мæн цардмæ,
Мæ райгуырæн бон, бастгæлай, цæмæн?
Мæ уды рухс куы не скалдта тæмæн,
Мæ рæбыны куы ницы и бæркадæй!

Мæ кары дæр лæджы хъуыддæгтæй дард дæн,
Мæ адæмæн нæу балæггад мæ бон.
Кæд адæммæ иу цардæй нæ цардтæ,
Тыхстæй дæ уæд æрæййафдзæни сом...

ФÆЗЫГОН БÆЛАС

Мæ бæлас — чындздзон чызг. Цы фæци дæ къаба?
 Ызнон дæр ма дардмæ куы калдта цæхæр.
 Цы ныссабыр æрхы хæл-хæлгæнаг къада,
 Цы азарæй бафснайдта уый та йæ сæр?
 Цы стынг ис, цы сцырын ис, уагæры, дымгæ?
 Æви та кæд фæззæгмæ 'взиды мæлæт?
 Æрхæндæг сагъæстæй та зæрдæ ысуынгæг,
 Уый зымæг æрхæццæ мæ къæсмæ дæр кæд...
 Мæ бæлас — идæдз ус. Æрлæзæрд йæ къаба,
 Ныр хъæугæрон хастæй, бæгънæгæй лæууы,
 Нæ йын зары æрхæй хæл-хæлгæнаг къада,
 Фæззыгон æртæхæй йæхиуыл кæуы...

ДОНГУЫРÆНЫ

Донгуырæны, фæскуыройы сæмбæлдтæн дæуыл.
 Зæрдыл уый æнахуыр фынау абон дæр лæууы.

Даст нæ уыдтæн, хохæй цыдтæн, уым хызтон мæ фос.
 Загътон дын: «О доны буц чызг, де 'зæртæ мын хорз».

Мидбылты мæм ды фæхудтæ, авæрдтай мын дон.
 Доны къусы доны чызджы рухс сурæт уыдтон.

Уый æнхъæл æз — рох фæныкгуыз — никуы уыдтæн, нæ.
 Цыма уымæн æз мæ фыдмæ скъæйных дæн, куынна!

Сæдыдтæн ын: «Донычызджы курын æз, дада.
 Цæй-ма, мæ фыд, доны был чызг уым кæдмæ бада?»

Донгуырæны, фæскуыройы сæмбæлдтæн дæуыл,
 Зæрдыл уый æнахуыр фынау абон дæр лæууы.

ЧЫСЫЛ НЫВТÆ

МÆГУЫРÆГ...

Мæ фыд раджы амард, æмæ хæдзары хъуыддæгты уынаффæгæнæг йæ кæстæр æфсымæр уыд. Иу бон нæм фæдзырдта æмæ афтæ: — Тепсо æмæ ды, Хъамбол, хоскæрдынмæ ацæут Сопырыхъойы уыгæрдæнтæм. Ды та, Гæмид, хæрæгуæрдонæй хъæдмæ ацу æмæ кауæн æхсæруистæ æрлас. Ды та, Сауки, кæстæр дæ æмæ рады уæлыгæс ауай, — стæй ма, арф ныууæфгæйæ, йæ ныхæстæм бафтыдта — тæхудиаг не стут лæппутæ! Сымах уæхи аирхæфсдзыстут, сыгъдæг уæлдæфы уыдзыстут. Æз та, мæгуыр мæ бон, уæлæ Фæрниатæм ахъуытты уыдзынæн лæппуыи куывдмæ. Мæгуыры бон мыл скодта: фæнда дæ — нæ фæнда, уæддæр та ацы тæвды дæр арахъхъ нуазын кæй хъæуы! Фæлæ гæнæн нæй, нæ фыдæлты æгъдау мах куыд хъуамæ фехалæм?!

ХÆРЗИУÆГ

Уæд агропромышленнон комплексы кусджыты профцæдисы райкомы сæрдарæй куыстон. Уæлдæр хицауадæй нæм фехъусын кодтой: уæ районы хъугдуцджытæм хауы иу орден. Саккаг æй кæнут иронæн, фæскомцæдисонæн, æртын азæй къаддæр кæуыл цæуа, рæстæмбис нымадæй фондзаны дæргъы иу хъуджы хыгъдмæ æхсæз мин литрæй фылдæр чи æрдыгъта æхсыр, ахæм чызг-сылгоймагæн.

Фæлтæрдджын, дæсны хъазуатонтæ районы фермæты бирæ уыд. Фæлæ Ладимхан æдзухдæр социалистон ерысы фыццаг бынат ахста — рæстæмбис нымадæй иу хъуджы хыгъдмæ афæдз æхсыр дыгъта авд мин литры бæрц. Æнæмæнг хъæугæ гæххаттытæ сцæттæ кодтам æмæ сæ арвыстам. Фæлæ сæ уæле нæ райстой. Цæуылнæ? Фаронимæ абаргæйæ, дам, дыууадæс литры къаддæр æрдыгъта.

Цы чындауа? Хæрзæгъдау, куыстуарзаг, коммунистон фæллоы хъазуатон уал литры тыххæй куы баззайа æнæ орден, уæд тæригъæд у. Уæлдæр хицауадæн лæгъстæйæ ницы райдзæн...

— Уæдæмæ фæстаг дыууæ азы бæрæггæнæнтæ сæ бынæттæй баивæм, — фæндон бахастон æз. — Кæд рахъæр уа, уæд æй машинисткæйы æфсон скæндзыстæм. Уый фæрæдыд, мах та сæм бæлвырд нал æркастыстæм, зæгъгæ.

— Куыд уæ фæнды, афтæ кæнут, — загъта партийы райкомы фыццаг секретарь. — Æз ницы фехъуыстон. Æцæг уæ куы базоной, уæд додой уæ къона.

Дыккаг бон æнæмæнг хъæугæ документтæ аластон. Дыууæртæ къуырийы фæстæ паддзахадон хæрзиуæг Ладимханы риюыл тæмæнтæ калдта.

ТРОЦКИСТТÆ

Уæд Беспленыхъæуы Максим Горькийы номыл колхозы быдырон стантæ, ныртæккæ аэропорт кæм ис, уым уыдысты. Механизатортæй чидæр мæнæуы голлаг арахъхъы балоныл баивта, æмæ йæ фæллад лæгтæ уайтагъд ацафтид кодтой æмæ изæрдалынгты заргæ сæ фæрныг хæдзæрттæм раараст сты.

— Чи стут, кæм уыдыстут? — хъæугæрон сæ цалдæр милиционеры æрурæдтой.

— Мах тр-трок-ст-стриттæ стæм, — расыг лæгтæй сдзырдта иу. — Æм-æм-быр-рды уы-уыдыстæм...

— Гъе, куыдзæйгуырдтæ! Раст уыд хабаргæнæг: сымах æцæг троцкисттæ куы стут! Æмæ нæ разæй — милицæмæ!

Хорз, æмæ сæ нæ фехстой, æрмæст сæ Сыбырмæ ахастой...

СТУДЕНТ АЕМÆ ПРОФЕССОР...

МÆ МАРД МЫН ХУРМÆ МА НЫУУАДЗ...

Астæуккаг Азийы иу университеты кустгæйæ сусæны мæй фæлварæн истон фæсауонмæ ахуыры студентæй — таджикагæй.

Цыдæртæ мын дзуры. Зæгъын, «дыууæ» дын æварын — ницы зонис...

Уæд дын зæронд студент, йæ хид сæрфы, ныссырх, афтæмæй дзуры:

— Уый раст у, æмбал профессор, фæлæ мæм байхъус: иу сæфт лæджы курдиат мын сæххæст кæ, кæд гæнæн ис, уæд!

— Зæгъ дæ курдиат.

— Раст кæныс, марыс мæ, уымæй. Фæлæ мын мæ мард хурмæ ма ныууадз, ауонмæ мæ бахæссын кæндзынæ, цæмæй ма стæф кæнон...

Фæхудтæн, уæдæ цы уыдаид. Аемæ йын «æртæ» сæвардтон.

РОХ НÆ УЫДЗЫНÆ!..

Иу ахæмы дын мæм нæ сыхы лæгтæй иу бахатыди:

— Тазрет, уæндгæ дæр дæм нæ кæнын ахæм курдиатимæ, фæлæ йын цы кæнон, мæ хойы хъæбул у. Сымахмæ ахуыр кæны. Иу ахуыргæнагæй тынг тæрсы, нæ, дам, мын æвары бæрæггæнæн. Кæд гæнæн ис, уæд ма йæм фæкæс...

— Серго, æндæр низ дæ ма уæд, фæкæсдзынæн дын дæ хæрæфыртмæ.

Дыккаг бон мæм куыстмæ фæзынд замманай гуыппырсар лæшпу:

— Аз Митъус дæн, Сергойы хæрæфырт...

— Дæ царæнбон бирæ!

Куыд сбæрæг, афтæмæй Митъусы ахуыргæнаджы æппындæр нæ зыдтон. Фæлæ ма мын цы гæнæн уыд, иугæр зæрдæ бавæрдтай — сæххæст кæн дæ дзырд.

Хуыцау хорз, æмæ мæ стыхсын нæ бауагъта — тынг уæздан лæг разынд уыцы ахуыргæнаг. Алкæд афтæ нæ вæййы.

Цыбыр ныхасæй, сахатырдæджы фæстæ мæм Митъус тынг хъæлдзæгæй фæзынд:

— Сæвæрдта мын, сæвæрдта!

Иу чысыл мæ афæрстытæ кодта. Цæй, ныр æз азгъорон, кæннод, мыййаг, байрæджы кæндзынæн, ме 'рдхорд къинтотæм бадзырдтон «æрæхсæм» мæ бæрæггæнæнтæ, зæгъгæ.

Уыйадыл фæзылд æмæ дæлæ фæуайы.

Стæй дын æвиппайды фæлæууыд æмæ мæм дзуры:

— Тазрет, рох нæ уыззынæ, рох!

Уый æндæр бон мæм Серго æрбацыд:

— Хуыцау дын раарфæ кæнæд, Тазрет!

— Цытæ дзурыс, Серго! Мæ бынаты ды афтæ нæ бакодтаис?

— Бæгуыдæр, Тазрет.

— Æмæ ма уæдæ дæ хæрæфыртæн уый цы загъд уыдис: «Рох нæ уыззынæ!»? Мæн, зæгъ, ницы хъæуы.

— Дæуæн дæр та афтæ загъта? Мæнæ цы къулбадæг байгуыр!

Йæ къулбадæг ныхас афтæ амонь: «Рох нæ уыззынæ, куы та мæ бахъæуай, уæд!»

— Йæ царæнбон бирæ уæд дæ хæрæфыртæн, Серго! Фæлæ йын зæгъ, ды дæр, зæгъ, рох нæ уыззынæ, цы дæ, уымæй!

Ахудтыстæм Сергоимæ, уæдæ цы уыдаид.

ДÆУ ТА МА ЦЫ ТЫХСЫН КОДТОНР..

Нæ фæсайдта йæ дзырд Митъус: иуцасдæр рæстæджы фæстæ та мæм йæхæдæг фæзынд:

— Хатыр дæ курын, Тазрет, фæлæ мын Цола историйæ «дыууæ» æвæрдзæн, æнхæлдæн. Кæд гæнæн ис, уæд-ма йын зæгъ...

— Фæдзур-æм ардæм. Тазрет, исты йын кæндзыстæм, — зæгъгæ, мын бакодта Цола.

Мæ рацыды фæстæ Митъус скуыси Цоламæ.

Æз нæ кафедрæмæ нæма бахæццæ дæн, афтæ мæ раййæфта Сергойы хæрæфырт. Мæ разы алæууыд æмæ дын афтæ:

— Диссаг нæу, Тазрет: иу чысыл цыдæртæ мæ афарста, æмæ мын уайтагъддæр мæ бæрæггæнæн авæрдта. Афтæ дæм нæ кæсы, цыма мын æнæ дæу æххуысæй, ома мæхи загъдæй дæр кæй сæвæрдтаид мæ бæрæггæнæн? Дæу та ма цы тыхсын кодтон! Цæй, æз та азгъорон, мæ къинто-ардхæрдтæ та мæм æнхæлмæ кæсынц кафеы.

Рох нæ уыззынæ!

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

НАРТЫ КАДДЖЫТÆ

Кадджыты иугонд текст сарæзта
Гуытгыаты Хъазыбег

Цыппæрæм чиныг¹

ХÆМЫЦ ÆМÆ СЫРДОН

Хæмыц балцы цæуын ысфæндкодта 'мæ барвыста Сырдонмæ:
«Къуырибалц кæнын, æмæ мемæ рацу».

Сырдон æм æрбарвыста: «Мæ бон нæу, æнæсарæн дæн».

Хæмыц ысмæсты и Сырдонмæ æмæ йæм йæхæдæг бацыди,
бадзырдта йæм:

— Ам дæ цы, Сырдон?

Сырдон йæхи 'рбатыхта барæй æмæ хъæрзгæ рацыди. Хæмыц
æй фæрсы:

— Цы фыд дыл æрцыди? Цы кодтай?

— Ахæм фыд дæ хæдзарыл дæр куы 'рцæуид, мæныл цы
фыд æрцыд.

— Цы мæ кæныс?

— Къуырибалцы цæуын æмæ мемæ рацу.

— Æмæ æнæсарæн дæн дын куы загътон.

— Кæдмæ афтæ уыдзынæ? — фæрсы Хæмыц.

Сырдон зæгъы:

— Уæддæр иу къуыри.

Мард дæ рабырæд, уæдмæ æз фæстамаæ дæр цæудзынæн.

— Æрцу! Куынæ мын æрхæсдзынæ!

— О, æнæсарæн кæд нæ дæ, уæд та цы 'срынчын дæ,
æвзæрдзинад иуыл дæхи цы бакодтай, искæмæн дæр дзы авæр.

— Дæуæн дзы дæдтын.

— Мæн ницæмæн хъæуы.

— Уæдæ дæ æз дæр ницæмæн хъæуын дæ къуырибалцы, фæлæ
ацу дæхæдæг.

— Ницы та агурдзынæ?

— Ницы.

¹ Дарддæр. Райдайæн кæс «Мах дуджы» ацы азы 1-аг — 6-æм номырты.

— Аппындæр?
 — Алыбон цы фенай, уый-иу мын зæгъ.
 — Цæмæн?
 — Базонон æй, кæддæра раст дзурдзынæ.
 — Æмæ рынчын куы дæ?
 — Уымæн рынчын дæн æз дæр, къуырийы мидæг фыдæбон кæй кæндзынæ.

Хæмыц ниццуал загъта, фæлæ йæхи 'сцæттæкодта' мæ арас-ти иунæгæй балцы. Цæуы.

Сырдонæн иу ран уыдис хæлар æмбал. Хæмыц æм ысфæндкодта цæуын æмæ йæм æнæхъæн къуырийы дæргъы уыд æввонгæй фæбадыны зæрдæ.

Сырдон дæр хин æмæ кæлæн уыди. Кæуылдæрты базыдта Хæмыцы фæнд æмæ йæхи фæраздæркодта йæ хорз æмбал Хъалимæ æмæ йын дзуры:

— Хъусыс, Хъæли?

Хъæли зæгъы:

— Хъусын, Сырдон.

— Хæмыц дæумæ цæудзæни æмæ иу къуыри дæумæ цæрыны фæнд кæны, ды йæ алæбон кæн цуаны. Æз иу ахъуыздзынæн уæ фæдыл. Цы сырд амара Хæмыц, уымæн-иу йæ цармыл хæсгарддзæф фæкæ сажил æвæрдæй раззаг галиу къахы цур, стæй йæ къуырийы фæстæ мæхи бар уадз, ды-иу мацы зæгъ, ам дæн уый тыххæй.

Сырдонæн Хъæли ныфс бавæрдта. Сырдон йæхи æрымбæхста.

Уæд Хæмыц æрхæддзæ ис æмæ бадзырдта:

— Хъæли! Æддæмæ мæм ракæс!

Хъæли ракасти 'мæ Хæмыцы ку' ауыдта, уæд зæгъы:

— О, уый Хæмыц куы дæ, цы хур, цы къæвда дæ 'рхаста?

Хæмыц зæгъы:

— Афтæ фæзындтæн. Удыгас лæджы сæр цынæ бавзардзæни!

— Раст зæгъыс, Хæмыц, рахиз нæм мидæмæ.

Хæмыц хæдзармæ бахызти 'мæ хъуыдыкæны, цæмæй фыдми скæна Сырдонæн, уыуыл. Стæй ысфæндкодта хинæй рацæуын фысымыл æмæ Сырдоны асайын.

Хъæли фынг æривæрдта, æмæ Хæмыц фæрсы:

— Æрæджы, æнхæлдæн æмæ, Сырдон дæр ам уыди.

Хъæли зæгъы:

— О, уыди ам.

— Магуырæг, хъуамæ мемæ рацыдаид æмæ тынг æнæфæ-разгæ у.

Хъæли хъуыддаг æмбæрста, йæхи мæтгæнæг ыскодта, фæрсы Хæмыцы:

— Куыд у мæ хæлар, цæмæй мæллæг у, Нарт æй æдзух æфхæргæ фæкæнынц.

Хæмыц зæгъы:

— Мæнæй уый æхсæн ницы хæрамдзинад ис, мæ Хуыцау ме 'вдисæн. Кæнгæ дæр æй кодтон мемæ, фæлæ уæззау куы уыди, уæд æм уæлдай ныхас ницыуал ыскодтон.

— Æмбарын дæ, Хæмыц, мæнæн дæр Сырдоны хуызæн хæлар æнцонарæн кæм у.

— Æз дæр æй зонын, æфсымæртау цæрут уый, мемæ дæр æй уымæн кодтон, цæмæй нæ дæхæдæг федтаис иумæ цæугæ.

— Афтæ дæр дыл æууæндын, Хæмыц, фæлæ дын æппын ницы фæдзæхста?

Хæмыц зæгъы:

— Фæдзæхсгæ кодта.

— Цы уæддæр?

— Цы куы зæгъай, уæд мын загъта, зæгъгæ дам цуаны цæугæйæ, алыбон цы уынай, уый-иу мын зæгъ. Æз æй фарс-тон, цæмæн æй хъæуы, уымæй. Уый загъта, кæддæра раст дзур-дзынæ, æви нæ, уый базонын дам мæ фæнды.

Хъæли зæгъы:

— Гъемæ раст загъта, Сырдон гæды ныхасæй йæ удхæссæг уыны.

— Уа дзæбæх йæ бон, кæд иуыл гæды ныхас фæкæны, æнæхъæн æртæ Нартæ дзы сау уынгæджы куы фесты.

— Уымæн æмæ уæ уый дæр афтæ уынгæджы у, йæхæдæг.

— Сайгæ нæ кæны.

— Уомæ уæ уый дæр сайы. Фæлæ уый уадзæм. Мæнæ исты ахæр.

Хæмыц йæхи хорз федта 'мæ фæрсы Хъæлийы:

— Кæд цуан кæнæм?

— Райсомæй раджы.

Æхсæвы 'схуыссыди. Райсомæй раджы festaдысты Хъæли 'мæ Хæмыц, сивтыгътой сæ бæхты 'мæ Хъæли зæгъы:

— Уæллагкоммæ уал фæцæуæм.

— Кæдæм зæгъыс, уырдам цом, — зæгъы Хæмыц дæр.

Араст ысты Уәллагкоммә. Фәңыдысты комы мидәг арф. Амардтой иу саг. Акъартт әй кодтой әмә йә уәңәффых скодтой.* Чысыл фәстәдәр кәсынц әмә зәххы бынәй сау фәздәг кәлы, хәрдмә дзы Дәләдзинтә** хылыңц.

Цәуынц әмә хылкәныңц:

— Цәуыл нын нә хәдзәрттыл арт бафтыдтат?

Хәмыц зәггы:

— Мах мәнә саджы фыд фыцәм, әндәр цәй арт бафтыдтам?

Дәләдзинтә загътой:

— Уә зыңгәй нә хәдзәрттыл арт сирвәзти, әмә йә ахуыссынкәнут.

Хъәли 'мә Хәмыц арт ахуыссынкодтой. Сә саджы фыд бахордтой, стәй Хъәли зәггы:

— Цәй, Сырдонән уал нә фыддзаг бонь рацыд зәгъдзынә.

Хъәли саджы цармы раззаг галиукъахы цур хәсгарддзәф фәкодта 'мә царм бафснайдта, стәй әрцыдысты. Бауләфыдысты 'хсәвәры фәстә мә 'схуыссыдысты.

Дыггаг бон дәр та араст ысты цуаны Хъәли 'мә Хәмыц. Хъәли зәггы:

— Ныр та Дәллагкоммә фәңәуәм.

— Бар дәу, кәдәм зәгъай, уырдам цәуын.

Араст ысты Дәллагкоммә. Комы арф куы бацыдысты, уәд цәм иу къаннәг хъәу әрбазынди. Хъәуы алыфарс хъәмп амад. Амардтой та иу саг әмә йә уәңәффых кодтой. А ныр әрывналой хәрынмә, афтә хъәуы алыфарс цы цынаы хъәмп амад уыди, уый ыссыгъди, хъәу рафәдискодтой әмә хылкәныңц Хъәли 'мә Хәмыцимә:

— У' арт ахуыссынкәнут, кәннод нә хъәу судзы.

Хәмыцитә арт ахуыссынкодтой, әмә цына дәр ахуыссыди.

Дис кәны Хәмыц: «Ай н' арт сә цынамаә кәңәй бахәддзә?» Хъәлийы бафәрсын нә бауәндыди. Бахордтой та саджы фыд, цармы раззаг галиукъахы та Хъәли хәсгардәй фәсәджил кодта, стәй йә бафснайдта 'мә рацыдысты изәры.

Әхсәвәры фәстә та ныххуыссыдысты. Әртыггаг бон дәр сыстадысты 'мә ацыдысты цуаны. Хъәли зәггы:

* Уома уәңәффы нывәрдтой мард сырды, уәрмгонд ын рақяхтой әмә йыл уәлейә арт скодтой.

** Чысыл адәмы мыггаг, зәххы быны цәрджытә.

— Саукоммæ ацæуæм.

— Цæуæм, кæдæм зæгъай, уырдаем.

Ацыдысты Саукоммæ. Арф бацыдысты йæ мидæг. Саг та амардтой æмæ йæ уæцъæффых кæнынц. Доны был цы чысыл хъæу царди, уыдоны хæдзæрттæй фæздæг ыскалди. Адæм хъæркæнынц Хæмыц æмæ Хъæлийыл:

— Нæ хъæуыл нын арт бандзæрстат æмæ йæ ахуыссынкæнут.

Ахуыссынкодтой с' арт, æмæ уæд хъæуы дæр ахуыссыди зынг. Стæй бахордтой саджы фыд. Цармы раззаг галиукъахы цур та Хъæли скодта хæсгардæй саджил, æмæ 'рцыдысты сæхимæ. Æхсæвæры фæстæ та ныххуыссыдысты.

Ралæууыди цыппæрæм бон. Цæуынц та ногæй цуаны. Хъæли зæгъы:

— Урсхохы дæр бабæрæгкæнæм.

— Бар дæу! — зæгъы Хæмыц.

Араст ысты Урсхохæ. Бирæ фæцыдысты комы мидæг. Амардтой та саг æмæ йæ уæцъæффых кæнынц иу æндæр хъæуы кæрон.

Уæд адæм иу куыдзы расурынц. Куыдз Хæмыц æмæ Хъæлийы арты сæрты рагæпкодта, йæ къуди 'ссыгъд, æмæ кæй хæдзары смидæг ваййы, уыуыл арт сирвæзы. Адæм хылкæнынц Хæмыц æмæ Хъæлиимæ:

— У' арт ахуыссынкæнут, фесæфта нæ.

Хæмыц æмæ Хъæли арт ахуыссынкодтой, уæд куыдзы къуди дæр нал сыгъд, æмæ хъæу фервæзти.

Бахордтой та саджы фыд. Сагдзармы раззаг галиукъахы цур та Хъæли хæсгардæй фæсadjил кодта, æмæ рацыдысты сæхимæ. Æхсæвæр та скодтой æмæ 'схуыссыдысты.

Райсомы та фæндзæм бон фестæдысты раджы, æмæ Хъæли зæгъы:

— Ныр та Хохыкоммæ фæцæуæм.

— Ды — кæдæм, æз дæр — уырдаем.

Араст ысты Хохыкоммæ. Арф та бацыдысты. Амардтой саг ноджы 'мæ иу чысыл хъæуы дæллаг фарс саджы уæцъæффых кæнынц. Уæд иу ус сæрра и, йæ кæлмæрзæн сиса 'мæ йæ раскъæфы. Адæм æй ахсынц, фæлæ ахсын дæр нæ комы. Хæмыц æмæ Хъæлийы арты цурты 'рбазгъордта.

Кæлмæрзæныл арт сирвæзти, ус уынгты азгъоры æмæ та хъæуыл арт сындзæрста. Хъæуы адæм хъæркæнынц Хæмыц æмæ Хъæлийыл:

— У' арт ахуыссынканут!

Уыдон дæр арт ахуыссынкодтой, æмæ хъæуы дæр арт ахуыссыди.

Хæмыц æмæ Хъæли саджы фыд бахордтой. Сагдзармыл та Хъæли угард ыскодта раззаг галиукъахы цур æмæ рацыдысты изæры. Æхсæвæры фæстæ та ныххуыссыдысты 'мæ бафынæй ысты.

Æхсæзæм бон ралæууыди. Фестадысты та дыууæ лæджы — Хæмыц æмæ Хъæли. Ацыдысты та сæ балцы. Хъæли зæгъы:

— Ныр та Быдырыкоммæ фæцæуæм.

— Кæдæмдæриддæр дæ фæнды, ацæуæм уырдаем.

Араст ысты Быдырыкоммæ. Йæ мидæг бирæ фæцыдысты. Саг та амардтой ноджы. Иу хъæдрабын иучысыл хъæу æрынцади. Уый кæрон саджы уæцъæффых кодтой. Уæд дымгæ 'рбадымдта, судзгæ сыфтæртæ систа 'мæ цæ хæдзæрттыл калы. Хъæу ыссыгъди. Адæм рафæдискодтой, хъæркæнынц Хæмыц æмæ Хъæлима:

— Ахуыссын канут у' арт!

Уыдон дæр та арт ахуыссынкодтой, æмæ хъæу фервæзти. Уым саджы фыд фæхордтой. Хъæли та цармыл, раззаг галиукъахы цур, хæсгардлыг фæкодта, æмæ 'рцыдысты сæхимæ. Æхсæвæры фæстæ 'схуыссыдысты 'мæ бафынæй ысты.

Ралæууыди æвдæм бон, Хæмыцы фæстаг бон. Сыстадысты 'мæ та цуаны цæуынц. Хъæли зæгъы:

— Ныр та Фæзтыкоммæ фæцæуæм.

— Фæцæуæм, кæдæм зæгъыс, уырдаем дæр.

Араст ысты Фæзтыкоммæ. Бирæ дзы фæцыдысты. Федтой та саг, амардтой йæ 'мæ доны былмæ 'рцыдысты. Ауыдтой æндæр хъæу. Сæ саг та уæцъæффых кодтой. Уæд иу лæг бæласы сæрыл бадти. Бæлас уыди хус, æмæ йыл арт сирвæзти. Лæг хъæркæны:

— Басыгътæн!

Адæм æрбамбырд ысты, фæлæ йын баххуыскæной, уый сæ бон нæ уыди 'мæ дзурынц Хæмыц æмæ Хъæлима:

— У' арт ахуыссынканут!

Уыдон дæр арт ахуыссынкодтой, æмæ бæлас дæр нал сыгъди. Лæг æрдæгарыдтытæй аирвæзти. Хæмыц æмæ Хъæли саджы бахордтой æмæ та 'рцыдысты сæхимæ. Сагдзармыл та раззаг галиукъахы цур Хъæли банысанкодта хæсгардæй. Нывæрдта уыцы сагдзарм дæр иннæты цур. Æхсæвæр бахордтой æмæ

'схуиссыдысты. Æхсæвы Хæмыц хъуыдыкæны, хуыссæг æй н' ахсы 'мæ фæрсы йæхи: «Ныр куыд цæудзынæн Нартæм? Авд боны иу къулыбадæгимæ фæлеккакодтон, саджы фыд æм фæхордтон æрвылбон, æрмæст дзы маст æмæ хъыг цас æййа-фын, æндæр дзы удыбæстæ ницы уынын ам. Æртыты бын иу фесты хъæутæ, æмæ мæ уыдон тæригъæдæй Нартæм ницыуал ныххæддзæ уызæни. Ай цавæр фысым у, авд боны дæргъы дзы авд ныхасы фехъуыстон, цы коммæ-иу цыдыстæм, уый ном загъта, æндæр ницы. Ныр мын кæд мемæ ницы радта, уæд мын сар йæ сæр кæны. Йæ сæр ын ралыгкæндзынæн æмæ йæ Сырдонæн ахæсдзынæн, æндæр мæ цы 'нхъæлы?»

Бирæ рафтбафт фæкодта Хæмыц йæ хуыссæнуаты, фæлæ хуыздæр ницы 'рхъуыдыкодта. Уæдмæ 'рбабон и. Фысым сыстади, Хæмыцы бæхы 'рбаласта. Авд сагдзармы йын йæ фæсар-цы саргъмæ бабаста, стæй дзуры Хæмыцмæ:

— Къæбæр бахæрæм.

Хæмыц та хъуыдыты ацыд æмæ 'рбадти фынджы раз. Æнæбары цыдæртæ ахордта, стæй дзуры Хъæлимæ:

— Æз цæуын.

— Фæндараст фæу, мæ хæлар. Сырдонæн иу хорз арфæтæ ракæн мæнæй.

— Мæ бар æй уадз, Сырдоныл цы 'рцæуа, уый фехъусдзынæ 'ппæт дæр.

Хæмыц рацыди. Сырдон йе 'мбæхсæнæй рахызти 'мæ зæгъы Хъæлийæн:

— Дæ уазæг æгæр мæсты у.

Хъæли зæгъы:

— Мæ Хуыцау ме 'вдисæн, кæд ын авд рæгъауы авд комæй нæ радтон. Фендзынæ сагдæрмттæ.

— Уæд хорз, æз æй аййафон æмæ йæ раздæр ракъахдзынæн.

Сырдон Хъæлийæн хæрзбон загъта 'мæ рацæуы. Иу ран, дыууæ фæндаджы цур, хуыссыд Хæмыц, Сырдон зæронд лæджы хуызы бацыди Хæмыцмæ 'мæ зæгъы:

— Дæ бон хорз уа, хорз лæг!

— Хорз дæ хай уæд, бæлццон.

— Хуыцауы тыххæй, нæртон лæджы каст куы кæныс, уæд цæуыл мæсты дæ?

Хæмыц зæгъы:

— Нæртон лæг бæргæ дæн, фæлæ мæстджын дæн.

— Уæд цæуыл? Зæгъ мын æй, чи зоны дын исты баххуыскæнын ма бон бауа.

— Де 'ххуыс ма нæ хъæуы, фæлæ мын сар йæ сæр кæны.

— Уый кæмæн?

— Сырдонæн. Йе 'мбалæй-иу æппæлыди, æз æм бæрæггæнæг фæцыдтæн æмæ дзы лæварæн хæссын, мæнæ авд сагдзармы, афтæмæй та авд хатты тæригъæдджын фæдæн æз уым, сæ хъæутæ цын-иу ма зынг басыгъта.

— Фенын ма мын кæн дæ сагдзæрмттæ.

— Дæ разы саргъы гоппыл ысты баст.

Зæронд лæг цæ федта 'мæ зæгъы:

— Адон иу комы мард нæ уыдаиккой.

Хæмыц зæгъы:

— Авд комæй ысты.

— Ацу уæдæ 'мæ Сырдонæн арфæтæ ракæн, хорз æмбал дын бацамыдта. Кæд дæ нæ уырны, уæд дын мæнæ ма худ, уый дæ цонгыл æрывæрдзынæ, æмæ æз кæм цæрон, уырдам дæ ласдзæни дæ цонгæй, стæй уым дзурдыстæм.

Хæмыц зæронд лæджы худ райста, йæ бæхыл ысбадти 'мæ дарддæр цæуы. Зæронд лæг та йæхи Сырдон фестынкотта 'мæ та рацæуы. Хæмыцы фæстæ Сырдон иу хъæдрæбын Хæмыцы йæ фæллад уадзгæ раййæфта. Сырдон та зæронд лæг фести. Дзуры Хæмыцмæ:

— Дæ бон хорз уа, зæронд лæг!

— Хорз дæ хай уæд дæуæн дæр.

— Нæртон лæджы каст куы кæныс, афтæмæй масты куы дæ. Цæмæн афта?

— Сырдоны тыххæй.

— Цы кодта Сырдон?

— Йе 'мбалæй-иу æппæлыди. Æз æм ацыдтæн бæрæггæнæг, æмæ мын авд сагдзармы радта, æндæр ницы. Ныр Сырдоны хъуамæ арты басудзон.

— Фенын ма мын кæн дæ сагдзæрттæ.

— Дæ разы саргъы гоппæ баст ысты.

Зæронд лæг цæ федта 'мæ стæй зæгъы:

— Цыма иу ран мард не сты.

— Авд комы мард ысты.

— Кæд афтæ у, уæд Сырдонæн арфæтæ ракæн, æвзæр æмбал дын нæ бацамыдта. Кæд дæ нæ уырны, уæд дын мæнæ ма рон.

Уый-иу дæ къухы дар. Кæм цæрон, уырдаем дæ кæндзæн. Æрбацу-иу мæнмæ, æмæ уæд фендзыстæм.

Фæйнæрдæм фæцыдысты Хæмыц æмæ зæронд лæг. Зæронд лæг та Сырдон фестади 'мæ зæгъы йæхицæн: «Иу хатт ма йæ бафæлварон».

Хæмыцы та расырдат, æрбайæфта йæ суадоны цур йæ фæллад уадзгæ. Сырдон та ногæй йæхи зæронд лæг фестынкодта. Зæгъы Хæмыцæн:

— Дæ фæндаг раст уа, хорз лæг!

— Амондджын у ды дæр æмæ 'гас æрцу!

— Нæртон лæджы хуызæн дæ 'мæ уæд мæсты та цæуыл дæ?

— Нæртон бæргæ дæн, фæлæ мæсты та Сырдонмæ дæн.

— Цы дын кодта уагæр?

— Йе 'мбалæй мын æппæлыди. Æз æй бабæрæгкодтон, æмæ мын радта авд сагдзармы, æндæр ницы. Ныр Нарты 'хсæн фæхудинаг уыдзынæн æмæ Сырдоны хъуамæ тугæргæвст акæнон.

— Дæ сагдæрттæ мын фенынкæн.

— Дæлæ саргъы гопмæ баст ысты.

Зæронд лæг цæ федта 'мæ зæгъы:

— Цыма иу комы мард не сты.

— Авд комы мард ысты.

— Гъеуæдæ рабылдтай. Сырдонæн арфæтæ ракæн. Кæд дæ нæ уырны, уæд дын мæнæ мæ хъама. Уый дæ къухы дардзынæ. Кæдæм дæ иваза, уым цæрын, æмæ-иу мæм æрбацу. Стæй фендзыстæм. Дæ масты фæдыл ма ацу, уый нæртон лæгæн хуинаг у.

Уыйадыл фæхицæн ысты дыууæ лæджы. Хæмыц сæхимæ рацæуы. Зæронд лæг та фестади Сырдон æмæ Хæмыцы разæй сæхимæ бафардæг и. Йæхи та 'схъæрзæгкодта мæ 'нхъæлмæ кæсы Хæмыцы фæзындмæ. Хæмыц æрцыди сæхимæ. Йæ сагдæрттæ райста 'мæ цæ иу къуымы равæрдта, стæй мæстæй æрфынæй и. Райсомы йæхи нæ равдыста Хæмыц Нартаем. Хæдзары бады. Изæрмæ фæбадти, стæй райста зæронд лæджы худ æмæ талынггæрæтты рацæуы. Худ Хæмыцы Сырдоны хæдзармæ 'рбакодта. Хæмыц худ уæлкъæсæр æрцауыгъта 'мæ раздæхти мæстæй мæлгæ.

Дыггаг бон дæр та нæ равдыста йæхи. Уæд та райста зæронд лæджы рон, уый дæр æй æркодта Сырдоны хæдзармæ. Смæсты Хæмыц, рон дæр худы цур сауыгъта 'мæ раздæхти сæхимæ. Мæстæй йæ хуыссæнуаты ныффæлдæхти.

Æртыггаг бон дæр та не 'вдисы Хæмыц йæхи Нартаем. Фæбад-
ти суанг изæрмæ, стæй райста хъама 'мæ цауы йæ фæдыл. Хъама
дæр Хæмыцы 'ркодта Сырдоны хæдзармæ. Хæмыц тынг ысмæ-
сты и. Райста худ æмæ рон дæр йæхимæ, стæй бахъæркодта:

— Сырдон, æддæмæ мæм ракæс!

Хæмыцы мæсты хъæр Сырдон фехъуыста, йæхи 'рбатыхта,
æмæ цыма ницы зоны, уыйау рацыди. Хæмыцы ауыдта 'мæ
зæгъы:

— Æрцыдтæ, Хæмыц, истытæ дзур.

Хæмыц зæгъы:

— Ай кæй худ у?

— Худ мæн у, фæлæ дæм цы ми кæны?

— Уæдæ рон та кæй у?

— Уый дæр мæн, кæцæй йæ ахастай?

— Хъама та кæй у?

— Хъама дæр мæн, цæмæн цæ адавттай?

— Чи цæ адавта? — фæхъæркодта Хæмыц.

Сырдон дзуры:

— Кæд ды нæ уыдтæ, уæд дæм цы ми кæнынц?

Хæмыц амæсты ис. Сырдоны йæ боцъойæ ацахста, æмæ Сыр-
дон сырдиагкодта:

— И-и-и! Марыс мæ! Суадз мæ!..

Хæмыц æм дзуры:

— Цæмæн мæ фæсайдтай, тагъд æй зæгъ!

— Ау, лæг куы дæ, æрбахиз æмæ баныхаскæнæм.

— Ноджы ма мæ хынджылæгкæнынмæ кæныс?

— Нæ, нæ дыууæйы мæрдтыстæн дæр, лæгтау бадзурæм.

Хæмыц ысуагъта Сырдоны, æмæ бахызтысты мидæмæ.
Æрбадтысты. Сырдон фæрсы:

— Цал боны цауы де 'рцыдыл?

— Æртæ боны!

— Уæдæ дын ме 'мбал ницы фæдзæхста?

— Уæлæ дын цæйдæр сагдзæрттæ рарвыста.

— Кæм ысты?

— Хæдзары.

— Уæдæ мын цæ 'рхæсс, æз цæ фенон.

— Æххæст ма дын уыдон дæр радтон?..

Сырдон зæгъы:

— Нæ, кæд сагдзæрттæ авд ысты, кæд сæ раззаг галиукъæхты

цур хæсгарддзæфтæ сты, уæд дын мæ номæй лæвар ысты.

Хæмыц сагдзæрттæ 'рхаста 'мæ æцæгдæр афтæ разындысты. Уæд Хæмыцæн Сырдон афтæ зæгъы:

— Хъус, Хæмыц,

— Цы дæм хъусон, мæлæты зонджын ныхас мын куынаæ ракæндзынæ.

— Хъус! Хатт зонджын ныхасæй æдылы ныхас хуыздæр ваййы.

— Ваййы, ваййы, зонджын ныхасыл ды худыс æмæ бæрæг у, де 'дылы ныхасты тыххæй ныртæккæ дæ сæр дæ гуыраей куы фæхицæн уа, уæд æй бамбардынæ.

Сырдон та зæгъы:

— Дæ сагдзæрттæ авд комы мард ысты.

— Уый æз хуыздæр зонын.

— Ныр дæм авд комæй рацæуынц.

— Чи? Дæ хуызæн сайджытæ? — зæгъы Хæмыц.

— Бауадз мæ, — дзуры Сырдон, — авд рæгъауы дæм æрцæуы, æмæ дзы мæнæн цы хай кæныс?

— Нырма ницы уынын æртæ боны дæргъы, мæхи Нартæм æвдисинаг дæр нал дæн, дæу аххосæй.

— Нартæм ацæудзынæ, фæлæ рæгъаутты разæй цы цæутæ цæуы, уыцы авд цæуы мын радт.

Хæмыц зæгъы:

— Ноджы мæ хынджылæгкæныс?

— Цæмæй дæ кæнын?

— Уæдæ цæй цæуты кой кæныс, д' авд сагдзармы цæутæ фестæдысты?

— Нæ, сагдзæрттæ рæгъаутæрджытæ курдзысты, науæд дын цæй рæгъауттæ раддзысты, уыдон дæу цæмæй зонынц, æрмæст дæ сагдзæрмтты тыххæй базондзысты. Цом ахæссæм сагдзæрмттæ, афонмæ 'ввахс хъуамæ уой.

Акодта Сырдон Хæмыцы Нартыкъуылдымы фæстæмæ. Акастысты æмæ дунейы рæгъауттæ 'рбацæуы. Хæмыц мид-зæрдæ цин бакодта. Сырдон æм дзуры:

— Уыныс, дæ рæгъауттæ 'рбацæуынц авдæрдыгæй, æрмæст цæутæ мæн.

— Дæу уæнт уыдон.

Рæгъаугæстæ авдæй æрбацыдысты 'мæ цæ алчи дæр зæгъы:

— Мæ сагдзарм!

Хæмыц сагдæртæ авд рæгъаугæсæн райуæрста. Рæгъаугæстæ фосы Хæмыцæн радтой æмæ фæцыдысты. Хæмыц авд рæгъауы йæ кæртмæ 'рбатардта. Сырдонæн авд цæуы радта.

Сырдон й' авд цæуы ратæры. Нартæ йæ фæрсынц:

— Цы скъæрыс, Сырдон?

— Мæ рæгъау.

— Авд цæуы дæр рæгъауыл нымайыс?

— Сæ кæстæрты та Хæмыцæн радтон.

Хæмыц Нартæн ыстыр куывд ыскодта, йæ рæгъаутæ цыл байуæрста, æмæ ма дзы Сырдоны дæр хай фæци. Уæдæй фæстæмæ Хæмыц æмæ Сырдон дæр нал быцæу кодтой. Сырдонмæ дæр фæзынди къахылдзæуæг авд цæуы æмæ ма уæрсты хай дæр. Сырдоны цæутæ Сырдоны фосы семæ кодтой æмæ та цæ-иу изæры фæстæмæ 'ркодтой.

Нартæ йæм мæстæй мардысты бæргæ, фæлæ Сырдон Сырдон уыди.

БУРÆФÆРНЫГ ÆМÆ СЫРДОН

Бурæфæрныг хъæздыгцæрæг уыди. Иу бон æй бафæндыди балцы фæцæуын æмæ Сырдонмæ барвыста. Сырдон æрбацыди 'мæ зæгъы:

— Цы мæ кæныс, Бурæфæрныг?

— Хъæуыс мæ.

— Зæгъ, æз цæттæ дæн.

— Балцы цæуынвæнд кæнын æмæ дæу мемæ кæнын. Фæлæ Нартæй макæмæн мацы зæгъ, уæд ды мæнæй пайда нал фендзынæ.

— Хорз, нæ зæгъдзынæн. Фæлæ мын пайда цы фæуыдзынæ?

— Зæгъдзынæн дын æй. Дæдтын дын дæс фысы 'мæ иу сæгъ, æмæ мæ æртæ хатты фæхондзынæ, нæ балцæй куы 'рцæуæм, уæд.

— Мæ быгъдуан! — зæгъы Сырдон.

Сырдон дæс фысы 'мæ сæгъы сæхимæ бафснайдта. Араст ысты Бурæфæрныг æмæ Сырдон сæ дард балцы.

Цæуынц дыууæ лæджы сæ фæндагыл ныхасгæнгæ.

Æппынфæстаг æрхаудтой иу æлдармæ. Æлдар уыди Бурæфæрныджы хæлар. Æхсæвы уонг цæ æлдар хорз федта. Сау расыг фесты 'мæ рацæуынц. Æлдар цæ рафæндарастласта.

Иу ран доны был æрынцадысты, æмæ Бурæфæрныг зæгъы:

— Оф-ф! Ныр дæхи анай!

— Æмæ цы кæны, — зæгъы Сырдон.

Сæ дарæс раластой æмæ сæхи найынц. Сырдон хин æмæ кæлæн уыди. Федта ’ввахсмæ хъæу æмæ йæ нæ фæндыди ахæм хуызæй цæуын. Скодта Бурæфæрныджы дарæс. Йæхи дарæс та расыг Бурæфæрныгыл ыскодта. Бæхтыл ысбадтысты ’мæ цæуынц. Сæ дыууæйыл дæр пæлæзтæ, афтæмæй. Æрхæддзæ сты хъæумæ. Уым мæликмæ ’рфысымкодтой. Сæ бæхты ’рбастой, хæдзармæ бахызтысты, сæ пæлæзтæ раппæрстой, æмæ мæликк Сырдоныл хуыздæр узæлы, арæздæр кæй уыди, уый тыххæй. Мæликк фæрсы Бурæфæрныджы:

— Ай та дын чи у?

Бурæфæрныг зæгъы:

— Мемæ йæ ракодтон кæстæрæн.

Мæликк зæгъы:

— Куыд хъуамæ уа, дæ дарæсы кондмæ ма бакæс æмæ уый дарæсы кондмæ дæр. Æз афтæ ’нхъæлын, де ’мбал дæу ракодта кæстæрæн.

Сырдон фæцырд æмæ зæгъы:

— Раст зæгъыс, мæликк. Ацы Нартæ афтæ кæнынц, Исчи уыдонæй куы фæцæрæгдæр вæййы, уæддæр сæхи дæлæмæ нæ уадзынц. Стæй куы басæттынц, уæд та искæй фæллой сæхи фæхоннынц.

Бурæфæрныг зæгъы:

— Раст у, фæлæ ма зæгъ, мæ дарæс дыл цæмæн ис конд?

Сырдон фæрсы:

— Мæныл мæхи дарæс и, дæуыл — дæхи. Цæй дарæсы кой кæныс?

— Мæ куырæт дæуыл ис конд мæнæ.

— Стæй та хæлафæй зæгъдзынæ?

— Раст у, хæлаф дæр мæн у.

— Мæ худ дæр дæу уыдзæни.

— Гъеуый дæр мæн у, хæрæг цыдæр! Кæм мæ бастыгътай, зæгъ æй!

Сырдон фæрсы:

— Иумæ рацыдыстæм?

— О, рацыдыстæм.

— Æлдармæ иумæ уыдыстæм?

— Афтæ уыд.

— Ардæм иумæ 'рцыдыстæм?
 — Æрцыдыстæм.
 — Уæдæ кæд ды æцæг хæрæг нæ дæ, уæд ма зæгъ, искуы мæнæн дарæс радтай?

— Нæ радтон, фæлæ мæ дарæс дæуыл уынын.
 — Ау, кæд нæ радтай, уæд ма исчи йæ хистæрыл дау кæны. Абон мæныл, райсом æлдарыл истæмæй æрдаукæндзынæ, ин-нæбон та мæнæ нæ фысым мæликкыл.

Мæликк зæгъы:

— О, Бурæфæрныг, ды раст нæ дæ. Де 'мбал дæу ницæмæй бахыгдардта, дау дзæгъæлы кæныс.

Сырдон зæгъы:

— Ахæм ысты ацы Нарты адæм. Сæхицæй цæрæгдæрыл куы фембæлынц, уæд ын йæ фæллоу сæхи хонынц.

Бурæфæрныг мæстæй тъæппытæ хаудта. Мæликк дæр цæ хорз федта.

Фæлæ Бурæфæрныг йæ маст нæ уагъта 'мæ 'лхыскъкодта Сырдоны.

Райсомы рааствæййынц. Сырдон зæгъы:

— Цæй, нæхи ныннайæм.

— Нал найын.

— Ныннай, дæ дарæс дын радтон.

Сырдон радта Бурæфæрныгæн йæ дарæс. Йæхи дарæс та йæхиуыл ыскодта. Уæд æй Сырдон фæрсы:

— Зæгъ ма, Бурæфæрныг, цæуыл мæм мæсты кодтай?

— Уæдæ мæ номæй дæхи куыд уæзданкодтай?

— Цы диссаг уыди, ды алыбон уæздан дæ, æмæ æз та иу бон уæздан куы уон, уæд?

— Искæй ном хынджылаеггаг нæ вæййы, Сырдон.

— О, фæлæ, искæуыл дæр цард сахуыркæнын фæхъæуы, Бурæфæрныг.

— Æз дарддæр демæ балцы нал цæуын, — зæгъы Бурæфæрныг. — Фæлæ аздæхæм фæстæмæ.

— Бар дæу, — зæгъы Сырдон, — дæ балцы ацыд мæнæн зианы йæддæмæ пайда дæр нæу.

Раздæхтысты фæстæмæ Нартмæ. Бурæфæрныг бацыди сæхимæ. Сырдон дæр йæ хæдзары сбадти.

Бурæфæрныг æнхъæлмæ кæсы 'мæ дзуры: «Кæд мæ фæхондзæни уыцы хæрæджы фырт?»

Кæсы бон, дыккаг, æртыккаг дæр... Нæй хонæг Бурæфæрныджы. Иу бон йæхи изæрырдæм февдæлонкодта Бурæфæрныг æмæ Сырдонмæ ныццыди, бахъæр æм кодта:

— Ам дæ, Сырдон?

Сырдон æм рауади:

— Ам дæн, Бурæфæрныг.

— Ау, æмæ нæ ныхас куыд уыди, æви дæ зæрдыл нал лæууы?

— Мæ фыдыстæн æмæ дæ фыдыстæн, Бурæфæрныг, ныхас лæууы мæ зæрдыл.

— Уæдæ мæ цæуылнæ фæхоныс?

— Нæ мæм зындтæ, æмæ м' аххос нæу, Бурæфæрныг. Рахиз мидæмæ, фаг уыдзæн алцыдæр.

Бурæфæрныг бахызти. Сырдон сæгъ æрбаргæвста. Бурæфæрныджы хорз федта, бафсæста йæ. Стæй Бурæфæрныг зæгъы:

— Сырдон, ай у фыддзаг хуынд.

— Раст у, — зæгъы Сырдон, — райсом дæр дæ хонын, æрцу-иу.

— Æрцæудзынæн.

Бурæфæрныг ацыд. Хъуыдытæкæны 'мæ зæгъы йæхицæн: «Сæгъы æз иунæгæй хæрд нæ фæуыдзынæн æмæ 'мбылдыкæндзынæн, фæлтау ма мемæ искæй акæнон».

Дыггаг бон акодта йемæ æртæ лæджы. Ныццыдысты Сырдонтæм, æмæ Бурæфæрныг бахъæркодта:

— Сырдон, ам дæ цы!

Сырдон ракасти. Бурæфæрныджы уазджытæй йæ зæрдæ ныккæрзыдта, фæлæ цæ бакодта мидæмæ. Æривæрдта фынг фыддзаг бонæй магуырдаг.

Цыппар лæгæй ма фæлхæрттæ фæуагътой, иннæ хæрд фæци.

Сыстадысты Сырдоны уазджытæ, æмæ Бурæфæрныг Сырдонмæ дзуры:

— Нæ ныхас хъуыдыкæндзынæ?

— Кæнын, кæнын, Бурæфæрныг.

— Уæдæ ма дæм иу хатт ме 'рхуынд æмбæлы.

— Æмбæлы, æмбæлы, Бурæфæрныг. Райсом-иу æрцу.

— Æрцæудзынæн, Сырдон.

Ацыдысты уазджытæ. Сырдон дæр та йæхицæн ысбадти 'мæ бафынæй æхсæвы.

Сбони. Бурæфæрныг та зæгъы йæхицæн: «Кæд Сырдонмæ фылдæр æмбæлттимæ хъæуы цæуын?» Æрбакодта ма авд æмбæлы 'мæ Сырдонмæ ацыдысты æртыггаг бон. Бахъæр та кодта

Бурæфæрныг:

— Сырдон, ам дæ?!

Сырдон сæ размæ рауади 'мæ зæггы:

— Ам дæн, Бурæфæрныг.

Авд лæджы та Бурæфæрныгимæ федта 'мæ загъта Сырдон йæхицæн: «Багъæцут, хæрд æнхъæл чи 'рцæуы, уый доны къус дæр нæ фæвæйы».

Дзуры 'рбацæуджытæм:

— Мидæмæ рахизут!

Бацыдысты 'мæ рабадтысты. Сырдон цын сæ размæ цыдæр баззайæггаг фæлхæрттæ 'рхаста, стæй цын къусты бас ныккодта 'мæ цын зæггы:

— Хæргæут, мæ уазджытæ.

Бурæфæрныг фæрсы Сырдоны:

— Ай нын цы 'рхастай?

— Дæ фæлхæрттæ басимæ. Хуыцау бахизæд, Бурæфæрныг, дæ номыл цы кусарт уыди, уымæн йæ бас дæр н' акалдтон.

— Æмæ нæ дзырд басыл уыди?

— Нæ дзырд кусартыл уыди, æмæ кусарт æнæ дон ничи фыцы. Цы доны йæ 'сфыхтон, уый дæр кусартыл нымад у.

— Раст нæ дæ, Сырдон! — зæггы Бурæфæрныг.

— Раст зæгъын, Бурæфæрныг! — дзуры Сырдон дæр.

— Цæмай раст дæ?

Сырдон зæггы:

— Байхъусæнт уазджытæ, æмæ кæд рæдийон, уæд æй зæгъæнт. Мах цыдыстæм балцы, æмæ мæликк мæн хуыздæр федта Бурæфæрныгæй. Æз фæтæригъæдкодтон Бурæфæрныгæн æмæ йæ фыддзаг æхсæв ахъаззаг хорз федтон, сæггы фыдæй. Уыди афтæ, Бурæфæрныг?

— Уыди, Сырдон. Дæ фыддзаг æрхуындæй ницы хъасткæнын.

Сырдон та зæггы:

— Æлдармæ уыдыстæм хуынды. Æлдар мæнмæ ницæйы цæстæй ракасти. Хорз федта 'рмæст Бурæфæрныджы, æмæ мæ цы фæцух и, уый йын æз дыггаг хуындæй баххæсткодтон. Мæхæдæг та мæхи хуыздæр федтон. Афтæ уыди, Бурæфæрныг?

— Уыди, фæлæ ды дæр уæд хорз федтай дæхи.

— Раст у, фæлæ зноны хуынды мæгуыраудæр æвæрд уыди дæуæн.

— О, уыди, уæддæр абоны фынгæй де ’зноны фынг хуыздæр уыди.

Сырдон зæгъы ноджы:

— Æртыггаг бон нæ фæлхæрттæй цы бахордтам, уымæй уæ абон хынцын.

— Уый та куыд? — фæрсы Бурæфæрныг.

— Куыд куы! Нæ балцы заман рауади афтæ: иу бон ды æфсæст — æз æрдæг æфсæст, иннæ бон æз æфсæст — ды æрдæг æфсæст. Æртыггаг бон н’ ацыд куыд уыди балцы, афтæ нæ хæлц дæр. Ды дзы цы федтай, æз дæр уый. Афтæмæй æз дæу д’ аггаг хуынд фæкодтон. Зæгъут мын, уазджытæ, раст дæн æз гъеныр, æви нæ?

Уазджытæ зæгъынц:

— Раст дæ, Сырдон, дæ ныхæстæм гæсгæ ды.

Бурæфæрныг фæмæсты ’мæ зæгъы:

— Дæ фыстæй нын цæуылнæ ’ргæвдыс?

Сырдон зæгъы:

— Æмæ цæуылнæ ацыдтæ æртыггаг бон балцы?

— Уымæн æмæ мæ дарæсы уыдтæ.

Нартæ ныххудтысты, Сырдон — фыддæр. Уæд Нартæ фæрсынц Бурæфæрныджы:

— Дæ дарæсы Сырдон куыд цыди?

Сырдон зæгъы:

— Мæнæн дæлдæрæй куы уыди, уæд!

Бурæфæрныг амæсты ’мæ дзуры:

— Кæд фехъуыстай, æз дæуæн дæлдæрæй уыдтæн, уый?

Сырдон зæгъы:

— Æз дын цума куы кодтон, уæд. Уæд кæм фехъуыстай Сырдон дæ дарæсы уыди?

Бурæфæрныг фестæдæй ’мæ зæгъы:

— Фендзыстæм, Сырдон, ацы ’фхæрд дæ сæрæй фиддзынæ.

Æмæ фæдде ис. Сырдон ма йæ фæстæ адзырдта:

— Ницы кæны, Бурæфæрныг, фæлæ æртæ хатты йæ сæт ничи хæры, æртæ хатты басы фæстæ бас ды бацымдтай, Нартæ дæу уымæй зондзысты.

Нартæ дæр худæгæй мардысты.

ЧЕЛӘХСӘРТӘДЖЫ ФЫРТ

Челәхсәртәгән фырт райгуырди ‘мә раст арвы гәрахау айхъуысти әртә Нартыл. Йә фырт фәци Челәхсәртәгән тәккә зазхәссәны гуыр.

— Ләппуйы куывд, ләппуйы куывд! — дзырдтой адәм Челәхсәртәгән.

— Мә фыдыстән, уызәни ләппуйы куывд дәр, — дзырдта Челәхсәртәг әмә әцәгәй дәр ысцәттәкодта ләппуйы куывд.

Әрымбырд әм ысты адәм, әрцыдысты Нартә дәр. Равәрдтой фынгтә, рахастой карз нозт. Әрбадтысты куывды ‘ппәт адәм, әмә рәгытә цәуынц, кәм уәлейә дәләмә, кәм дәлейә уәләмә.

Фәстаг хатт уәд сыстади Челәхсәртәг, систа нузән, сгуй, әртә мыдамәсты ‘мә зәгы:

— Мәнә адәм, арфә уын кәнын әмә уә курын. Абон мәнмә чи ‘рәмбырди, мә цәхх, мә кәрдынай ацы фынгыл чи ацахуыста, уыдонәй йә ныфс чи хәссы, уый айсәд мә фырты хьанән әмә ацы нузән мә кьухәй айсәд.

Адәмәй хьәләкк ничи стади. Нартә дәр кәрәдзимә кас-тысты. Уәд Аләгатай иу сыстади ‘мә зәгы:

— Фарн дәм дзурәд, Челәхсәртәг! Бәргә райсин дә нузән, фәлә тәрсын: әртә Нарты астәу мах цьусдәр ыстәм әмә, мыййаг, н’ азарәй сымах дәр дард мыггаг куынә рацәуат. Уәд азым мах фәуызәни.

Челәхсәртәг зәгы:

— Фәрнәйдзаг у, фәлә уый дәр ныхасән бәззы.

Уәд Әхсәртәггатай дәр иу сыстади ‘мә зәгы:

— Фәрнәй хон адәмы дә хәдзармә ‘мә дә Хуыцауы хорзәх дәр уәд.

Әз райсин дә сидт, фәлә тәрсын, әнәныббарон мыггаг ыстәм, әмә дын фыдбылыз куы хәсса дә гуыр.

Челәхсәртәг зәгы:

— Нә фәндаджды номән мәнг «о» дәр хорз у.

Уәд та сыстади Борәтәй иу әмә уый дәр зәгы:

— Дә сидт дын әмбарын, фәлә нә мыггагәй дыууә кәм не сразы, уым Борәтә дәр уәлдай ницы зәгынаг ысты. Мыййаг Нарты кәстәртимә дә райгуыргә кәстәр куынә сарәхса, әмә йын фыдмитә, фыдцәлтә йә искуы, сомбон куы фәкәной,

æмæ дæм цæнкуылтæй куы 'рцæуа, уæд зæгъдзынæ Нарты сыхæй: Борæты цæст нын хорз нæ бафæндыди, æмæ нæм маст хæсдзынæ.

Челæхсæртæг дарддæр кæсы 'нхæлмæ, æмæ йын йæ сидт райсæг куынаæ уыди, уæд Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзау зæгъы:

— Дæ сидт дын æз исын. Дæ фырты дын æз сыгъдæг æхсыр тугимæ хæтцæйæ схъомылкæндзынæн.

Æмæ райста Челæхсæртæджы къухæй нуазæн, æд ыстуы 'мæ æртæ мыдамæсты.

Челæхсæртæг зæгъы:

— Хуыздæр фæу, Сохъыр гуымиры фырт, хъæбатыр Хъæрæдзæу! Æз æй афтæ дæр зыдтон, дæуы йæддæмæ кæй ничи басгуыхдзæни.

Нартæ ныссабыр ысты, сæ маст тыххæй ныууырдтой. Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзæуы номыл рацыди гаджидау. Иугæндзон йæ номыл куывтой, ныуæзтой.

Нартæм хардзау æркасти, æмæ йæм Сослан дзурь:

— Хатыр бакæн, Челæхсæртæг, фæлæ ам мах ноггуырдыл цинкæнæм, ды та цавæрдæр иу сохъыры смаггæнаг Хъæрæдзæуы куывдтытæ уадзис.

Хъæрæдзæумæ Сосланы ныхæстæ хъыг фæкастысты 'мæ мæстыдзырд бакодта:

— Фендзыстæм, фæлæ-иу дæ ныхæстæ дæ зæрдыл дар! Ацы бон мæ маст ыскæнын нæ фæнды, ноггуырды цины тыххæй.

Нартæ сыстадысты 'мæ зæгъынц Челæхсæртæгæн:

— Ды мах уымæн æрхуыдтай, æмæ нын цæмæй маст ыскæнай. Фæлæ зон, мах ацы цины фынг дæуæн мастæй раивдзыстæм. Абон дæ фыртæн фынг æрывæрдтай цины тыххæй, сомбон та йæ масты тыххæй æрывæрдзынæ.

Сыстадысты æртæ Нарты 'мæ рацыдысты. Челæхсæртæг ма цæм ысдзырдта:

— Аггаг не стут, Нартæ, хонынæн, æмæ кæй фæрæдыдтæн, уый мын Хуыцау ныббарæд!

Челæхсæртæджы фырты хъанæн фæкодта Хъæрæдзæу. Нартæ зæгъынц:

— Челæхсæртæгæн абон куывд цы гуырæн уыди, уымæн йæ дзых дзоныгъфаст ыскæнын хъæуы, æмæ йæм æй афтæмæй барвитдзыстæм.

Челæхсæртæджы фырт хъомылкодта Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзæуы хæдзары. Хъæрæдзæу æхсыр тугимæ хæддзæкодта 'мæ Челæхсæртæджы фырты афтæмæй хаста. Сырæзыд лæппу. Стуры хурхыл иу кард авæрдта, фæхуынкъ-иу æй кодта, афтæмæй ацъырдаид æнæхъæн стуры туг.

Челæхсæртæджы фырт ысси тугцъыр æмæ лæгхор. Н' ауæрста никауыл. Хъæрæдзæу æмæ Челæхсæртæджы фырт цæуын райдыдтой иумæ.

Иу хатт Хъæрæдзæу Челæхсæртæджы 'рхуыдта сæхимæ 'мæ йын зæгъы:

— Кæс ма-иу дæ фырты хъæзтытæм.

Челæхсæртæг Сохъыр гуымирæн аласта авд хатты авд галы. Аргæвстой цæ 'мæ уæд фынгтыл рабадтысты. Хъæрæдзæу дзуры Челæхсæртæджы фыртмæ:

— Дæ фыды раз нын равдис д' арæхстдзинæдтæ.

Челæхсæртæджы фырт бауади рæгъаумæ. Куыры смæстыкодта 'мæ йемæ сыкъбайæ хæцын байдыдта. Афтæмæй йæ лæппу хохраньмæ балхъывта йæ сæрæй. Челæхсæртæгæн æхсызгон куынна уыдаид, йæ фыртмæ ахæм тых ис, уый. Челæхсæртæджы фырт уыйфæстæ куыры бын йæ сæр фæтъыста æмæ йæ сфæртласта. Куыр атаhti 'мæ быдыры уæцъæфскъуыд фæци — амарди.

Йæ фæстæ авд тæрæнгæнæг фыры ракодта Челæхсæртæджы фырт. Йæ ныхмæ цæ 'рлæууынккодта 'мæ йæ сæрæй семæ хæцын райдыдта сыкъбайæ. Челæхсæртæджы фырт тæрæнгæнæг фырыты йæ сæрæй кæй ныкъупласы, уый — æнæхъæн фыр, йæхи сæрыл къæлыуайау батъæпæн ваййы.

Уырдыгæй атаhti 'мæ уырс-бæхимæ йæ сæрæй хæцын байдыдта. Уырсыл æфсæн цæфхæдтæ, ныззæвæтласы фæстамæ. Челæхсæртæджы фырт æм йæ ныхы фæйнæг бадары, æмæ болат цæфхæдтæй цæхæр акæлы, уæддæр Челæхсæртæджы фыртæн ницы ваййы. Челæхсæртæджы Сохъыр гуымир фæрсы:

— Цæй, куыд дæм кæсынц дæ фырты хъæзтытæ? Мæ фырт Хъæрæдзæу æй сыгъдæг æхсыр тугимæ хæтцæйæ схаста.

— Хуыздæрæн зæгъæн нæй, — зæгъы Челæхсæртæг. — Кæд ныр æнаггаг Нартаей мæ мæстытæ сисин. Рагæй мын тых кæнынц. Нæ мæ кадыл уадзынц, нæ мæ радыл нымайынц. Сæхи алыран дæр уæлдæр кæнынц.

— Райс цæ дæ мæстытæ, — зæгъы Сохъыр гуымир, — мæнæн

дәр мә иу цәст уыдон сыпәрстой, әмә цәм дәндаг хәссын.*

Мәхи тугәй фәхьомылкодтон Хьәрәдзәуы, әмә ныр дыууә уәйә сә бон исты бауыздән. Мәнг н' акәныңц — дыууә әфсад у.

Челәхсәртәдҗы зәрә скафыди фырциңәй.

Уәд Сохьыр гуымир әмә Челәхсәртәдҗы цурмә дыууә ләшпуйы дәр әрбацыдысты. Фәцин цыл кодтой әмә цә сә цуры 'рбадынкодтой. Челәхсәртәг зәггы:

— Гьеныр мә ныфс ис, исты уә бон бауыздәни 'нәмәнгәй. Әрмәст нын хьуамә Нартәй нә маст сисат.

Ләшпутә ныфс радтой. Челәхсәртәг зәггы:

— Майрәмбон әрбаләудзәни. Уәд Нартән кәнә балцы цәуыны бон вәййы, кәнә исты боны фәбадыңц. Раст уә гьеуәд хьәудзән Нартәм бырсын.

Челәхсәртәг ма йәхимә фәкасти цалдәр сыкьайә, стәй арасти сәхимә. Әрцыди 'мә йә усән дзуры:

— Гье, усай, цинкән, цин!

— Цәуыл цинкәнон?

— Ахәм фырт нын бахьомыл и, ахәм, әмә айнәг дәндагәй дәр бахәрдзәни.

— О, ма кән, фәлә махән ахәм фырт уа, уый мә нә бауырндзәни.

— Ис, ис, усай! Абондәрггы йә хьәзтытәм кәсын, әмә Гуымир, кәнә йә фырт та цы сты йә цуры! Нә фырт куыримә сыкьайә хәцыди, бахаста йә хохрәбынмә, стәй йә йә сәрәй фехста куыры, әмә быдыры тьәппытә фәхаудта. Уырдыгәй рацыди 'мә та диссаг: авд тәрәнгәнәг фыры йә ныхмә 'рләууынкодта, семә сыкьайә хәцыди 'мә иу сә кәй ныффәртласта, уый нә ләшпуйы ныхыл кьәлыуайау батәпән. Уырдыгәй рацыди уырс бәхмә. Уырс әй разәвәтласта йә болат цәфхәдтәй, уый йәм йә сәр бадардта. Дзәхст зәггыгә, фәлә, марадз, мур нуәс нә фәзыны нә фырты ныхыл. Уый тых у, тых, не фсин!

— О, макә, нә бындарәй әнә бындар аззайдзынән, тәрсын ын.

— Ау, цәмәй? Нартәм әз ахәм куы никәй зоньң, әмә йә ныхмә фәләууа.

— Нартән уәларв Хуыцау әмә зәдтимә әмвынгәй чи бады, уый нә фыртәй тыхдҗындәр уыздән.

* Дәндаг хәссын — ома цәм мә дәндәггы хьыс-хьыс цәуы, ома цәм мәсты дән.

Челæхсæртæг зæгъы:

— Хуыцауы фыртæй зæгъыс? Батырадзæй? Ха-ха-ха! Батырадз мæ фырты цур рыг дæр н' акалдзæни, рыг!

— Æз ницыуал зæгъын, фæлæ Хуыцауы бафæндæд, ахæм цы рацæуа!

— Хуыцауы 'мдых чи у тыхæй, уымæ та Хуыцауы фæндондзинад циу? Мур дæр ницы! Фæлæ майрæмбоны размæ 'хсæвы Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзæу æмæ нæ фырт ам уыдзысты. Тыхкæндзысты Нартæн, æмæ цын кæсдзынæ сæ митæм.

Æрбалæууыди майрæмбоны размæ изæр. Челæхсæртæджы фырт æмæ Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзæу Челæхсæртæгмæ 'рбацыдысты. Куыннæ фæцинкодтаид Челæхсæртæг! Æхсæв бонмæ цæ хуыссын дæр не 'руагъта.

Райсомы Нартæ цыдысты хæтæны.

Челæхсæртæг зæгъы:

— Æххæст Нарты ацæуын хорз у, æмæ фæлæуут.

Байхъуыстой Челæхсæртæгмæ лæппутæ. Нартæ ацыдысты, уæд Хъæрæдзæу æмæ Челæхсæртæджы фырт Нартæм бацыдысты 'мæ зæгъынц:

— Нартæ, ракæсут махмæ 'ддæмæ!

Нартæй ма бынаты чи уыди, уыдон рацыдысты. Хъæрæдзæу цын зæгъы:

— Мæ фыды тыххæй хæс кæд фидут?

— Чи уыди дæ фыд, уый мах зонгæ дæр куынæ кæнæм, куынæ дæр дын дæхи зонæм.

— Сохъыр æй куы кодтат, уæд æй зыдтат æмæ йæ ныр нал зонут?

Нартæ хъуыдыкодтой, фæлæ ницы 'рымысыдысты. Уæд Сатанамæ бацыдысты 'мæ йæ фæрсынц:

— Нартæ сохъыр кæй фæкодтой, ахæмæй кæй зоныс?

— Ахæмæй зонын Сохъыр гуымиры. Уый Нарты фæллоу тæргæйæ нæ лæгтимæ хæрхæмбæлд фæци, æмæ схæцыдысты йемæ. Фос бæргæ байстой, фæлæ цын аирвæзти. Æрмæст ма йын йæ иу цæсты Сосланы фат сымбæлди. Уымæй бакуырма и 'мæ йæм абон дæр дæндаг дары. Æндæр никæй хъуыдыкæнын.

— Уæдæ кæд Сохъыр гуымиры фырт у, уæд ма иннæ та чи уыдзæн?

Сатана зæгъы:

— Кæд уа, уæд Нарты сусæг ызнаджы фырт, Челæхсæртæджы фырт. Уый хъанæй хаст цыди Сохъыр гуымыры фыртмæ.

Нартæ бамбæрстой хъуыддаг æмæ зæгъынц æрбацауæг тыхгæнджитæн:

— Уæ тæрхон цию, уый нын уæхæдæг бамбарынкæнут.

Хъæрæдзæу дзуры:

— Мæ фыды мын фæсохъыркодтат, æмæ уын зæгъын — уæдæй абонмæ рацыдис æртæфондзыссæдз боны 'мæ 'хсæвы. Уымæ гæсгæ хъуамæ бафидат æртæфондзыссæдзы галтæ 'мæ иу ахæм та хъудзытæ.

— Уый та куыд? — фæрсынц Нартæ.

— Æртæфондзыссæдз боны 'мæ æхсæвы мæ фыд йæ иу цæстæй нал кæсы, æмæ алы бонæн дæр курын гал фидтон; иу ахæм та 'хсæвтæ рацыди, æмæ алы 'хсæвæн та хъуг агурын.

Уæд Челæхсæртæджы фырт дæр зæгъы:

— Мæ райгуырдай абонмæ рацыди дæс æмæ ссæдз азы. Алы азæн уæ агурын бонæн дæс галы — æртæфондзыссæдз галы — æмæ цæ радтут мæнæн дæр.

— Дæуæн ма та цæй тыххæй?

— Мæ фыды мын бафхæрдтат æмæ уымæн.

Нартæ катыйкодтой. Цы бакæной уый, нал зыдтой. Уæд цæ иу рацыди 'мæ зæгъы:

— Ронбæгъдæй нæ 'рбайæфтат, фæлæ уын тайгæ нæ бакæндзæни. Цы уæ фæнды, уый бакæнут.

Уæд Сохъыр гуымыры фырт æмæ Челæхсæртæджы фырт Нарты сылгоймæгты ахсын байдыдтой. Сæ къæхтæй цæ ауыгътой, стæй цын кæрдты фындзтæй сæ дæллагхъуыртæ хуынкъкодтой æмæ цын куы сæ туг сцъырынц, куы цын сæ дзидзиты 'хсыр адæйынц. Нарты устытæ 'мæ чындзытæй æрдиаджы йæддæмæ ницыуал хъуысти. Уæд Сатана сæ даргъ мæсыджы сæрмæ æртæ мыдамæстимæ 'мæ ронджы дурынимæ суади, скуывта Хуыцаумæ:

— Хуыцаутты Хуыцау! О, ме 'сфæлдисæг Хуыцау, курын дæ, кæд искуы дæ цæст ме 'нæныйаргæ фыртыл хæцы, уæд йæ кæстæр æнгуылдзыл мæ сæры 'рду цы 'рбатыхса.

Сатана сæры 'рду ауагъта 'мæ йæ дымгæ ахаста. Батырадз цуаны хатти иу тархъæды 'мæ саг амардта. Физонджытæ кодта суадоны цур. Хæрынмæ куыд æривнæлдта, афтæ йæ кæстæр æнгуылдзыл Сатанайы сæры 'рду атыхсти 'мæ йæ нылхъывта.

Батырадз æрдумæ 'ркасти 'мæ зæгъы:

— Кæд менæныййарæг мад тынг тыхсты ис, уæд, ацы æрду, урс дæ æмæ де 'рдæг асау уæд.

Æрду æнгуылдзæй йæхи райхæлдта, йæхи арасткодта, æмæ йе 'рдæг сауæй разынди. Стæй та Батырадзы 'нгуылдзыл ыс-тыхсти 'мæ йæ нылхъывта. Батырадз фæкатай ис æмæ зæгъы: «Ох-хай, цы хабар уыздæни, афтæ тыхст цæмай фæкодтаид Сатана?» Йæ хæринаг хæргæ рацыди, иннæ та 'ккой бакодта 'мæ фæрасти. Цæуы, тагъдкæны, æмæ йыл рабæлди иу чысыл саби, йæ мады риуыл кæугæ.

Батырадз фæрсы сабийы мады:

— Цæуылнæ сыстыс, лæг уæддæр дæн.

— Цы ма стон, мард æмæ мæлæтдзаг уд иу уавæрæн ысты, æндæра дæ бæргæ 'мбарын.

— Æмæ цæуыл дæхи марыс?

— Куыиннæ марон! Æз цæрын искæйонæй Сохъыр гуымирмæ. Фехъуыстон, Нартæм йæ фырт Хъæрæдзæу тыхкæнынмæ цæуы, уый. Фезгъордтон ардæм, фæлæ байстадтæн. Нал фæразын цæуын æмæ Нарты устытæ 'мæ чызытæ сæфдзысты, сæ туг цын сæ риуты 'хсыримæ сцъирдзысты Челæхсæртæджы фыртимæ.

— Уый та йемæ цы ми кæны?

— Хъаны номыл цæм хæссынмæ уыд.

— Ау, Челæхсæртæг Нартимæ 'мвынг куы ваййы, уæд хинæй цæуы?

— Челæхсæртæгыл æууæнк нæй йæ райгуырдай нырмæ.

— Уæдæ дын мæнæ физонæггаг. Æз мæхæдæг дæр Нартæй дæн æмæ цæуын, тыхмæ нæм чи 'рцыди, уыдонмæ.

— Æз дæ мад, дæ фыды уазæг, — зæгъы ус. — Челæхсæртæг æмæ йæ фыртæн мацы кæн, ме 'фсымæр у.

Батырадз йæ саджы мард фæуагъта усæн æмæ хъуыдытæгæнгæ уайтагъд ратындзыдта. Фæрсы йæхæдæг йæхи: «Ай циу? Челæхсæртæгæн йæ хо — хæрзгæнæг, йæ фырт — тыхгæнæг, йæхæдæг — фæливæг. Кæцыйы коммæ кæсон? Цæй, хæрзгæнæг æппæтæй дæр хуыздæр, уый коммæ бакæсон». Стæй ратагъддæркодта.

Батырадз æрбахæддзæ ис Нартæм. Кæсы 'мæ уыны: Сохъыр гуымиры фырт Хъæрæдзæу æмæ Челæхсæртæджы фырт тыхмикæнынц. Нарты устытæн сæ къæхтæ хæрдмæ баст, сæ сæртæ

уырдыгмæ. Дыууæйæ цын сæ дæллагхъуыртæ хуынкъкæнынц сæ кæрдты фындзтæй æмæ туг æхсыримæ цъырынц. Батырадз цыл ныббогъкодта: йæ хъæрæй зæхх æмæ кæмттæ ныррызтысты.

Уæд Сатана рахызти 'мæ зæгъы:

— Цы фæдæ, Батырадз, дыууæ хъæддаг сырды нæ ныххудинагкодтой!

Райдыдта Батырадз хæцынтæ. Рæдывынц æртæйæ дæр æд уидаг бæлæстæ 'мæ цæ кæрæдзийыл ныххуырсынц, стæй лыстæг исхъис ныввæйыынц. Дуртæ кæрæдзийыл цæвынц æмæ лыстæй, уырæй сæ къæхты бынмæ згъæлынц. Уæд Батырадз тæвд байдыдта 'мæ стыхсти. Нарты адæм доныбыл ныллæууыдысты. Кæрæдзимæ донгæрзтæ дæдтынц, æмæ цæ Батырадз ахсы, иу йæ уæлæ уадзы, иннæ нуазгæ акæны. Батырадз чысыл æруазал и. Хохы сæрмæ йæхи фехста, уырдыгæй иу æхст ракодта йæхи 'мæ йæ уæзæй Хъæрæдзæуыл сымбæлди. Уæд бавнæлдта Челæхсæртæджы фыртмæ. Йæ дзыхы йын йæ болат къухтæ атыста, стæй йын йæ 'фсærтыл æрхæцыди 'мæ æрыскъуыдта. Йе 'взаг фæдде ис æмæ йæ хъæлæсæй калди, Нарты устытæй цы туг фæцъырдат се 'хсыримæ, уый. Уыйфæстæ Челæхсæртæджы фыртæн Батырадз зæгъы:

— Дæ фыды хойы хатыр дын кæнын, фæдзæхсын дæ бафæрæзта. Фæлæ ныр цу. Нарты зæххыл цард-цæрæнбонты дæ къæх дæр куыд никуыуал æрæвæрай!

Уыйфæстæ Батырадз Хъæрæдзæуы сæр ралыгкодта, Нарты устыты суæгъдкодта 'мæ зæгъы Челæхсæртæджы фыртæн:

— Цæугæ мæ разæй. Ацы хæрæджы сæры радт йæ хицауæн æмæ мын бацамон, кæм цæры Сохъыр гуымир, уый.

Челæхсæртæджы фырт Батырадзы разæй лидзгæ цыди. Сохъыр гуымиры цæрæнбынат æрбазынди, æмæ Челæхсæртæджы фырт зæгъы:

— Уæртæ йæ цæрæнбынат, ды кæй агурыс, уымæн, æмæ йæм цу. Æз æм нæ бацæудзынæн.

— Уæд цæуылнæ?

— Аныхъуырздæни мæ.

— Цæугæ мæ разæй, ды ам хъомылкодтай, ам рæзтæ 'мæ цæуæнтæ хуыздæр зонис.

Челæхсæртæджы фыртæн дæр гæнæн нал уыди. Ацыди разæй. Сохъыр гуымирмæ дзуры:

— Де сафæг æмæ ме сафæг дæр нæ цуры.

Сохъыр гуымир ралиуырда, æмæ йæм Челæхсæртæджы фырт йæ лæппу Хъæрæдзæуы сæр баппæрста. Сохъыр гуымир афтæ фенхъæлдта, Челæхсæртæджы фырт амардта Хъæрæдзæуы. Февнæлдта Челæхсæртæджы фыртмæ, йæ роцъо йын йæ дзабыры фындзæй ыскъуырда, æмæ сæр йæ гуырæй атахти. Уæд æм Батырадз дзуры:

— Хæрæджы фырт цыдæр! Уый маринаг куы уыдаид, уæд æй Батырадз дæр зыдта, фæлæ мын ныр додой дæ сæр кæны!

Хæцынтæ систой. Кæрæдзийы аууæрстой. Сæ хыл тæккæ былмæ ацыди. Уым фæхъæбысæй-хъæбысмæ сты, æмæ сæ дыууæ дæр донмæ ныххаудтой. Сохъыр гуымир нæ састы. Уæд Батырадз Сохъыр уæйыджы мæсыджы бындзарæй саста æмæ йын йæ мидæг Сохъыр гуымиры атыста, стæй йæ фурдмæ фехста. Фурд æй йæ бынмæ нылласта, æмæ Гуымир-уæйыг фесæфти. Уыцы рæстæджы Челæхсæртæджы хо уым февзæрд, æмæ йæм Батырадз дзуры:

— Хуыцау ме 'вдисæн, дæ дзырд дын сыххæсткодтон. Фæлæ йæ хъомылгæнæг мæнæй фыдæхдæр разынди 'мæ йын йæ сæр аскъуыдта. Гуымиры-уæйыгæн йæхи та æз фурды ныррæцыгътон. Дæ маст æмæ Нарты маст дзы райстон.

— Бузныг, Батырадз. Дæ лæгдзинад ноджыдæр фылдæр кæнæд!

— Бузныг дæуæн дæр. Æфхæрд кæй дæ, уый тыххæй дын мæнæ Сохъыр гуымиры бæстæ, æмæ дзы цæр фæрнæйдзагæй.

Батырадз Нартæм æрцыди. Фæцин ыл кодтой Нартæ дæр.

Челæхсæртæджы хо дæр йе 'фсымæры лæппуйы марды Челæхсæртæгмæ фæхæддзæкодта, æмæ уый дæр мæстджынай баззади. Хæрам хаста Нартæм, фæлæ æргом йæ бон цы уыди!

Уыдзæн ма

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты — Хæдарцаты Зæлинæйы куыстытæ

Æгас дуне — мæ кувæндон.

Ван-Гогы бандон.

Хурбон.

Лэцыхъæу.

Мактæ.

Натюрморт цывзыимæ.

Цьиу.

Кæрг.

Бонрафты.

Бастырасугд.

Сәрд.

Хидыл.

Сабырдынады проспект.

Царды философи.

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТЭ

МАРЗОЙТЫ Сергей

АМЫРАНЫ БАЙЗЭДДАГ

Ирон адæмы лæгау лæг агурыны сæр никуы бахъуыд. 1906 азы Къостайы зынг куы ахуыссид, уæд ын йæ тохы тырыса бæрзонд систа Брытѳиаты Елбыздыхъо. Уыцы аз бацыд Уæрæсейы кусджыты Социал-демократон партийы рæнхъытæм. Уыцы аз ныффыста йæ тохмæсидæг трагеди «Хазби».

Туалгом æмæ Куырттаты комы æхсæн зæйнад æфцæг йеддæмæ ницы уыд. Нар æмæ Дæллагхъæу тугдадзинтау баст уыдысты зæйхост къахвæндæгтæй. Уынгæджы бон-иу мæсгуыты æртытæ кæрæдзимæ тахтысты фæдисонтау. Фыдæй-фыртмæ туаллагтæ дæр æмæ куырттатæгтæ дæр табу кодтой æгъдау, æфсарм, дзыллæйы фарнæн.

Елбыздыхъо йæхи Къостайы фæдонæй равдыста йæ зондахаст, йæ æхсæнадон архайд, йе 'сфæлдыстады. Уый дæр равзæрста сæрибары сæраппонд тохы фæндаг. Уый дæр фидар бындуртæ æвæрдта литературæйы ног хуызтæн. Уый дæр бирæ хъызæмæрттæ бавзæрста паддзахы заман — куы-иу талынг ахæстони амæддаг баци, куы та-иу æй дард бæстæтæм ахастой.

Уæддæр æнцой нæ зыдта, бæсты сæрвæлтау йæ удæй хъæсдарæг сарæзта, фæдисхъæрæй хъал кодта фынæй дзылæты, фарны ныхас хаста хохæгты зæрдæтæм, фидæнмæ сын амыдта фæндæгтæ.

Йæ уды хæрзтæ рахаста йæ ныййарджытæ, йæ фыдыуæзæгæй. Дæллагхъæуы æвæджиауы рæсугъд æрдзы хъæбысы федта дунейы рухс. Ам фехъуыста хистæртæй хъæуы хурварс Ныхасы фыдæлтыккон таурæгътæ, зарджытæ, хъисфæндыры аив зæлтæ, æмæ сæ цæргæцæрæнбонты йæ зæрдæйы фæхаста хæзнауы.

Йе стыр курдиат, йæ æнæрынцой фæллой, йæ хъæздыг миддунейы фæрцы хуымæтæг хæххон лæппу схызт литературæйы бæрзонддæр æфцæгмæ, йæ бон баци ирон драматурги æмæ театралон аивадæн бындур сæвæрын, йæ адæмы истори æмæ мифологийы

ахсджиаг цаутæ сценæмæ рахæссын, хохæгты удыхъæд æмæ цардыуаджы ссардта æмæ хæрз аив фæлгонцты снывæста ахæм миниуджытæ, сагъæстæ, æнкъарæнтæ æмæ бæллицтæ, æмæ сæ алчи дæр — æнахуыргонд уа, æви зонады фыддæсны — айсы зондæй, зæрдæйæ, цыма сыл тар æхсæв цырагъдар хæрхæмбæлд фæци, уыйау сæ развæд ныррухс ваййы.

Афтæ зæгъæн ис, æмæ Елбыздыхъо Октябры революцийы агъоммæ сарæзта культурон революцийы программа. Аивад æмæ литературæйы нысаниуæг куыд æмбæрста, фыссæджы хæстæм цы цæстæй каст, мадæлон æвзаджы хъысмæтыл куыд тыхстис, цæвиттон, нæ адæмы фыдæлтыккон культурæ — нæ традицитæ, нæ рæсугъд æгъдæуттæ бахъахъхъæнын, нырыккон цивилизацийы тæвагæй чи фæхъæстæ, уыцы аивад рæствæндагыл бафтауын — гъе уыдæттæ систы фыссæгæн йæ сагъæс, йæ мæт, йæ фыдæбоны сæр æмæ рахæцæн, йе стырдар бæллиц царды дæр, аивад æмæ литературæйы дæр.

Къостайæн йæ фыццаг юбилей дæр арæзт æрцыд Бетъырбухы Елбыздыхъойы зондæй, уый хъæппæрисæй. Нæ генион поэты амæлæтыл дæс азы куы сæххæст, уæд фыссæг æрæмбырд кодта ирон фæсивæды кадджын æмбырдмæ. Йæ раныхасы драматург афтæ загъта: махæн Къоста у, уырыссаг æвзагæн Пушкин, гуырздиаг культурæйæн та Шота Руставели цы бавæййы, уый. Фыццаг хатт загъдæуыд ахæм ныхæстæ Къостайы тыххæй, æмæ сæ загъта поэты фыццаг юбилей саразæг йæхæдæг.

Уый размæ та Елбыздыхъо Бетъырбухы рауагъта ирон журнал «Хуры тын». Аивад хъуамæ адæмæн амона ног фæндæгтæ, ног зонд — афтæ хъуыды кодта фыссæг æмæ йæ журналы размæ дæр ахæм ахсджиаг хæстæ æвæрдта. Адæм æмæ, фысгæ чи кæны, уыдон æхсæн фидар бастдзинæдтæ аразын нæхи ирон мадæлон æвзагыл, гъе уый у сæйрагдæр, — амыдта Елбыздыхъо йе 'мбæлттæ æмæ æмтохгæнджытæн.

— Æз бæллын хъæздыг ирон литературæйы фæзындмæ, — фыста драматург, — цæмæй уа хъомысджын, цæмæй уæнгмард фæсивæды тæлфаг уд бауадза, æмæ йыл базыртæ ныссадза, уый нæ къухы куы бафта, уæд литературæ дæр райрæздзæн, æмæ нæ бон бауыздæн нæ адæмæн лæггад кæнын.

— Цæмæн хъуамæ аппаратæн нæ хорз æгъдæуттæ — фарста драматург. — Кæд æмæ сæм цавæрфæнды адæм дæр куы бахæлæг кæнынц, Иннæ ахæм — нæ мадæлон æвзаг. Не 'взаг —

нæ хæзна. Мах хъуамæ нæ адæмимæ дзурæм нæхи æвзагыл, æрмæстдæр нæ уæд бамбардзæн æфхæрд хохаг лæг, цардбæллон ног фæлтæр нын уæд фехъусдзæн нæ сидт æмæ тохы нысаныл уæд суыдзæн иузæрдтон æмæ æнувыд.

«Маймули — рухсаг, æгас цæуæд ирон театр» — Елбыздыхъойы дунæмбарынад ахæм бæрзонд æмвæзадмæ схызт, йæ эстетикон цæстæнгас æмæ сфæлдыстад афтæ сиу сты йæ рæстæджы социалон æмæ æхсæнадон змæлд æмæ ахастдзинæдтимæ, æмæ сын нал уыд кæрæдзийæ фæиртасæн.

Елбыздыхъо æхсæнадон цард æмæ нæ литературæйы фæзынд революцион тохы цырены. Чи зоны, фыссæг, йæ царды мидис чи сси, уыцы политикон хъуыдытæ дæр равдыстаид йæ уацмысты. Фæлæ комкоммæ йæ иу пьесæйы дæр уыцы сфæлдыстадон уаг нæ фæзынд. Цыма цæмæн рауад афтæ? Уый та уымæн, æмæ йæ фæндыд, кæмæн фыста, уый йæ арфдæр, æххæстдæр куы бамбæрстаид. Æнахуыргонд магуыр лæгимæ дзурын хъуыдис ахæм æвзагыл, ахæм цаутыл, йæ зæрдæмæ кæй айстаид, дызæрдыггагæй йæм куыд ницы фæкастаид — иу дзырдæй сценæ æмæ театрдау хъуамæ уыдаиккой æмзонд-æмуд.

Фæлæ Елбыздыхъо цыдæриддæр фыста, ууыл, æнæмæнг, кæддæриддæр бæрæг дардтой йæ политикон зондахаст, йæ революцион архайд, йæ цард, йæ фыццаг пьесæ «Уæрæседзау» йæ рæстæджы цаутæм цыма ницы бар дары йæ мидисмæ гæсгæ, афтæ зыны. Уый бынтон афтæ нæу. Ныхас цæуы, магусайæ цæлуарзаг, фæсдзæуины «диныл» чи бафтыд, ахæм ницæйагыл. Муссæ йæ фыдæлты фарныл йæ къух систа, йе 'дылы митæй йæ хъæуккæгтæн смаст кодта, æмæ йæ сæнттæ цæгъдгæ ныуагътой. Йæ мадæлон æвзагæй хъазæнхъул кæй сарæзта, тынгдæр та сæ уый бафхæрдта, уый сын байдзаг кодта сæ масты дзæкбултæ.

Ирон æвзаджы хъысмæт рæгъмæ рахæссын, мадæлон æвзаджы сыгъдæгдзинадыл сдзурын арфæйаг хъуыддаг уыди. Сæрибары сæраппонд тохы заман уымæн сырæзыд йæ ахадындзинад. Æвзаг дæр сæрибар царды нысан у, æмæ фыссæг йæ сæрыл барджынаы систа йæ хъæлæс.

Сæдзæм æнусы райдианы Елбыздыхъойы æмдугонтæ фыстой комедитæ — Гуырдыбеты Блашка, Кочысаты Розæ, Хъороты Дауыт. Цæсты ахадьдтой, фæлæ цард хицæн худæг хабæрттæй вазыгджындæр хæссы, кæд сын арф социалон уидæгтæ разыны, уæддæр.

Елбыздыхъо рахызт драматургийы зындæр, ахсджиагдæр жанртæм — драмæ æмæ трагедимæ. Æрмæстдæр уыцы жанрты ис равдисæн æххæстæй, бирæвæрсыгæй цардыуаджы, удварны хæрзтæ æмæ карз быцæутæ, мæлæтдзаг тох сæрибары сæрвæлтау, историйы æмæ мифологийы хъайтарты утæхсæн æмæ бæллицтæ. Ахæм цæстæнгас, ахæм æмбарынад сси Елбыздыхъойы эстетикайы æрдзон миниуджыты сæйрагдæр.

Драматургæн йæ дыккаг пьесæ «Худинаджы бæсты — мæлæт» социалон мотивтæй бирæ хъæздыгдæр разынд. Цæвиттон, бæллæхтæ расайдтой пьырыстыфы æгæнон митæ, æмæ Хъырымы цард ныссуйтæ, фыдгæнæг дзы сарæзтой йæ æфхæрд царды æууæлтæ. Фыдæлты фарнæй цыдæртæ ныддардта дымгæмæ, куырыхон зондыл хæст Ахмæты мæрдтæм барвыста. Кад æмæ номыл мæлынц сæ дыууæ дæр, фæлæ ныхасы фæтк, æфсармы уæз æмæ домæнтæ фæйнахуызон æмбарынц.

Пьесæ арæзт у патриархалон царды нывтæй, æрмæст сæйрагдæр уый у, æмæ фыдбылызты амидингæнæг паддзахы хицауады минæвар кæй у. Уый аххосæй ауадысты мæгуыр хохæгтæ æддæг-мидæг. Иу туг, иу стæг сты, фæлæ сын бафидæуæн нæй, алчидæр сæ йæхирдыгонау æмбары рæстад, ныхасы фарн, æгъдауы домæнтæ, æмæ худинаджы бæсты мæлæт саккаг кодтой сæхицæн.

Уыцы трагеди дæр драматург нымайы æлгъыстаг цагъайраджы царды фæстиуæгыл, æмæ йæ ныхмæ сыстад, Уæрæсейы революцион тымыгъ куы сабухта, уый хæдразмæ. Куырмаелхынцъ сты рæстæг æмæ фыссæджы сфæлдыстад.

Нæ драматургийы сæрæвæрæн трагеди «Хазби» Елбыздыхъойы сфæлдыстады дæр, стæй нæ литературæйы историйы дæр ахсы сæрмагонд бынат. Афтæ арф у йæ мидис, афтæ хæрзарæст, æнæаипп рауадысты хъайтарты фæлгонцтæ, афтæ ирд, нуарджын, нывæфтыд æвзагæй дзурынц, æмæ рагæй нырмæ ацы уацмыс нымайæм нæ литературæйы бæрзонддæр æнтыстытæй иуыл.

Фыссæг йе 'мдугонтимæ йæ рæстæджы дудаг сагъæстæ æмæ цаутыл дзуры историкы æвзагæй. Бантыст ын истори æмæ нырыккон цард, ома йæ заманы хъуыддæгтимæ сбæттын, быцæуты цыргъаг ног дуджы тохмæ саразын.

Историйы факттæ, цаутæ, хъуыддæгтæ фыссæг æвдисы, иртасы аивадон фæлгонцты, йæ зондахаст, революцион змæлды активон архайæджы дунææмбарынад куыд домы, куыд амоны, афтæ.

Елбыздыхьойы бынтæ чи иртæста, уыдон се 'ппæт дæр иу хъуыдымæ æрцыдысты: ницæмæн, дам, хъæуы пьесæйы мидисы бæлвырд-бæрæг историон цаутæ агурын, чи зоны, æмæ, дам, сæ фæд дæр нæй, драматурджы ахæм сфæлдыстадон хæс нæ бадомдта, йæ размæ дæр æй не 'вæрдта.

Драматургæн йе 'сфæлдыстадон нысан æндæр хъуыдытæ æмæ сагъæстæй сбæрæг ваййы. Тохгæнæг хъайтары хъысмæт, йæ миддуне æмæ йе 'мтохгæнæг сæрибар хохæгты фæлгонцтæ сты сæйрагдæр. Уыдон сыстадысты тыхгæнджыты ныхмæ, сæ бартæм сын чи ныхилы, уыцы лæбурджытæн нæ ныббарстой, се 'сæфт уынынц уæйгæнджытæй, сæ ном æмæ сын кад чи ницæмæ дары, цæхгæр ныхасæй сæ коммæгæс уæвын, дæлбарæй цæрын чи домы, уыцы æрдонджы ныхмæ рацыдысты хъамалвæстæй.

Бæрзонд нысантæ, æнæкъæм хъуыдытæ, рæсугъд æнкъарæнтæ... Се знæгтæ ирвæзынц мæнг фæдфæливантæй. Йæ удыхъæд сæ алкъæмæн дæр зыны йæ ныхасы, сæхи куыд дарынц, сæ зæрдæтæ цæуыл лæууынц, се 'хсæн цы быцæутæ рауайы, уыдæттæй.

Зынджы стъæлфæнæй сирвæзт пиллон арт. Хазби фæмард, басыгъд уыцы арты. Адæмон зарæг сси йæ цырт. Адæмы зæрдæты баззад æнæбасæттон хъайтарæй, паддзахы æфсæдты ныхмæ тохы дзыллæты сæрхъуызойæ.

Нудæсæм æнусы райдайæны цауты сæдæ азы фæстæ ахъардта революцион тохы улæфт, уымæн æмæ трагеди ныффыстæуыд революционеры кълухæй. Уыдис ахæм рæстæг, æмæ-иу трагедийы театры репертуарæй систой, фыссæджы та-иу буржуазон националист схуыдтой. Нациолизмæн уацмысты йæ кой, йæ хъæр дæр нæй. Сæрибары сæраппонд тох æндæр цыдæр хуыйны. Трагедийы æвдыст цæуы феодалон æхсæнад. Хазби дæр уæдæ Хъобаны дзыррдзæугæ лæгтæн сæ цауддæртæй нæ уыд.

Уый иу. Иннæмæй та драматург снывæста паддзахы æфсæдты ныхмæ тохы архайæджы. Йæ цæсгомыл цыма ног дуджы революцион тохы пиллон хъазы. Æмулæфт кæнынц истори æмæ ссæдзæм æнусы райдайæны цаутæ. Театрдаутæ æмæ чиныгкæсджытæ бауарзтой Хазбийы. Стырдæр амондмæ нæ бæллыд Елбыздыхъо. Æмæ йæ йæ рыст удæй бавзæрста.

Назраны фидары талынг къуымы йæ драмæ «Дыууæ хойы» куы фыста, уæд дæр ахæм амондмæ тæхуды кодта. Фыссæгæн

зынаргъ цы уыд æмæ кæй сомбоны хорзæхыл уагъта цъæх арт, уыдон иудзинадæй райрæзынц йæ эстетикайы бындурон принциптæ. Кæнæ ис, кæнæ нæй, æртыккаг истæмæн хъуамæ бынат ма уа царды мидæг. Уый уыд максималисты цæхгæр домæн, æмæ йыл йæ зæрдæ никуы сивта. Ахæм уаг зыны йæ уацмысты сæргæндты дæр: «Худинаджы бæсты — мæлæт», «Маймули — рухсаг, æгас цæуæд ирон театр!» Афтæ зæгъæн ис Хазбийы удыхъæд æмæ Хансиаты монологтæй дæр.

Драмæ амад у тыхджын быцæуы бындурыл. Мулкдзаст Тæтæрхъан æмæ йæ хуызæттæ, Хансиат æмæ йæ табугæнджытæн бафидауæн нæй. Патриархалон цардыуаджы гуыппырсарта фидар хæцынц, чи ныссæфтæг, ахæм малинаг æгъдæуттыл, сæ къæхты бын ссæндынц сидзæр чызджыты, рухсмæ кæй тырнынц, æрмæстдæр уый тыххæй. Уыдоныл дæр ис фæхæцæг, æмæ сцырын карз тох. Бæллæхтæн æнæрцæугæ нæ уыд æмæ æрцыдысты. Цардыуаджы бындуртæ æнцонæй нæ фехалдзынæ.

Худинаджы бæсты — мæлæт. Ахæм тæрхон рахастой сæхицæн Хъырым æмæ Ахмæт. Худинагæй стъæлфынц. Хазби æмæ Хансиат та загътаиккой: цагъайраджы царды бæсты — мæлæт. Удварны бæрзонддæр æмвæзадмæ схызтысты драмæ æмæ трагедийы хъайтаргæ. Цин цард цъуттавардæй? Циу амонд рæхысбастæй? Хазби дæр æмæ Хансиат дæр сæ сæрмæ нæ хæссынц ахæм хъысмæт. Фæлтау — мæлæт. Сæ цæхæркалгæ ныхæсты æмæ монологты ахъардта революцион цауты комулæфт. Кæрæф, мæнгард удхорты æхсæн ферттывтой хуры тынтау, æрфæны фæд ныууагътой се 'мзæххонты æмæ се 'мдугонты зæрдæты сæ цардбæллон удты тæмæнæй.

Куынна уыд нæ литературæйы уарзæгой, фæразон, æфсармджын хæххон сылгоймæгты сурæттæ! Секъа æмæ Арсены прозæ уымæн æвдисæн. Арæх-иу базадысты сæ састбазыр сагъæстæ æмæ мидхъынцъым, мидхъуырдухæнты æвджид. Уыцы уавæрыл никуы сразы уыдаиккой Хансиат æмæ йæ хæргæнджытæ. Æргомай сдзырдта йæ бартыл. Цард, амонд, бæллиц — арф хъуыдыты аныгъуылы, æмæ ссары аккаг дзуаппытæ йæ фарстытæн: адæймаг хъуамæ сæрибар уа, фосау æй ма уæй кæной, йæ зæрдæйы фæндиæгтæм ын цыргъ хъама ма дарой тыхгæнджытæ. «Æдзух мæт, сагъæс, фыдæбон... Уæлдай дзырд, уæлдай къæхдзæф ма акæн, ма фæхуд. Дæ фæндон баххæст кæнын нæ, фæлаæ йæ æрмæст радзурын дæр ма суæнд. Уый

цард у? Уымæн равзæрдтæн дунемæ? Уый цард нæу», — ахæм зондыл хæст у Хансиат. Цæрæццаг чызг басыгъди сафинаг æгъдæутты азарæй. Талынг æгъдæутты амæддагæй райгуыр, фæлæ сси тæрхонгæнæг хæрам, тыхми, мæнгарддзинадæн.

Тæрхонгæнæг æмæ тохгæнæг — ирон сылгоймаг йæ мæлæты бон царды бæрзæндтæй акаст, федта рухс фидæн, фæстагæттыл бафтыдта йе ’ууæнк, йæ ныфсæй сæ сбазырджын кодта.

Йæ арф зондахаст, йе стыр курдиат æмæ дæсныадæй Елбыздыхъо сарæзта æппæт фадæттæ дæр ирон драматурги æмæ театралон аивады рæзтæн. Йæ кой айхъуыст æнæхъæн Ирыстоныл. Йæ пьесæтæ йын æвæрдтой Ольгинскæ æмæ Арыдоны, Алагир æмæ Чырыстонхъæуы, Баку æмæ Тифлисы, стæй, кæй зæгъын æй хъæуы, Дзæуджыхъæу æмæ Цхинвалы.

Райгуыр ирон театр, æмæ йын æгасцуай зæгъын хъуыд. Драматург йæ загъта символикон хуызы: «Маймули — рухсаг, æгас цæуæд ирон театр!» Æгомьг хъазæнхъул маймули тырысайы бын фестаг рæсугъд лæппу. Куырыхон зæронд лæг ын фæдзæхсы: «Цу, ды сын бацамон фæндаг, ног зонд æмæ ног хъуыдытæ. Де ’взаг уæд мæлгъæвзаг. Фæринкæй цыргъдæр... топпы фатæй растдæр!.. Уый уыдзæн рæсугъд æвзаг! Дæ зæрдæйы цæрæд уарзондзинад, зонд та йын фæндагамонæг... Кæм хъæуа, уым та пакъуыйæ фæлмæндæр æмæ хъармдæр уæд дæ уарзон ныхас — йæ тавдæй хъæбæр зæрдæ фæлмæн куыд кæна! Цу адæммæ»...

Гъе ахæм ныстуанимæ равзæрд ирон театр, æмæ йæ уымæн бæттæм Елбыздыхъойы номимæ. Йæ ныстуан, йæ фæдзæхстытæ æвдадзы хос фестадысты нæ аивадæн. Йæ эстетикæ абон дæр æнцайы Елбыздыхъойы зондахаст æмæ сфæлдыстадон бынтыл.

Бирæ нæ ацард Елбыздыхъо, диууиссæдз азæй чысыл фылдæр. Бирæ фыдæбæттæ бавзæрста. Иу хатт ма йæ зæгъæм: бирæ. Æрмæст ирон адæмæн цы хæртзы бацыд, уыдон нымайгæйæ. Бирæ, тынг бирæ йын бантыст. Йæ фæстаг улæфты онг дæр йæ уацмыстыл куыста. Йæ царды фæстаг азты нывондæн æрхаста йæ ахсджиагдæр уацмыс «Амыран»-æн. Цыма хæххон цæргæсау арвы риумæ стахт, афтæмæй фæци йæ цардвæндаг йе сфæлдыстады бæрзонддæр цъуппыл.

Зынгскъæфæг, хуыцауттæй зæххон адæмæн зынгæрхæссæг Прометейы ныфс æмæ хъизæмæрттæ æнцой нæ уагътой дунеон классикæйы зæрингуырды. Эсхил, Гете, Шелли — нæ литературон

рагфыдэлтæ сæ хъарутæ æвзæрстой уымæн йæ сурæт куыдарфдæр, куыдæххæстдæрæй равдисыны охыл. Кавказы цæрæг адæмтæй дæр бирæтæм фыдæй-фыртмæ цыдысты йæ таурæгътæ. Нырыккон фысджытæй дæр рохуаты нæ баззад. Зындгонд башкираг поэт æмæ драматург Мустай Карим дæр йе 'ргом аздæхта Прометейы фæлгонцмæ. Тынг фесгуыхт, фæлæ-иу афтæ дзырдта: уый кавказг темæ у, æмæ йæ хъуамæ ныфффыстаид кавказг драматург.

Нæ зыдта Мустай Карим, йæхæдæг гуыргæ дæр куы нæма ракодта, уæд ирон дзырды дæсныдæр Брытъиаты Елбыздыхъо кæй сарæхст Прометейы ирон фаззон Амыраны трагеди равдисынмæ.

Искæй фæзмынæй стыр аивад нæ рæзы. Елбыздыхъойы «Амыран» у хæдбындур уацмыс. Йæ колорит, йæ сюжеты арæзт, йæ хъайтарты удыхъæды миниуджытæ — иууылдæр сты ирон традици, ирон дзыхæйдзургæ сфæлдыстадыл æнгом баст, ирон мифологи æмæ этнографи, стæй сын фæстæдæры цардарæзтæй фæиртасæн нæй. Уæдæ дзы автор йе 'мзæххонты удысконды æмæ цардыуаджы хицæндзинæдтæ кæй равдыста аивады фæрæзтæй, уымæй дæр нæ фæкъаддæр йæ ахадындзинад дунен драматургийы классикæйы тæрхæгыл.

Нарты тох хуыцæуттимæ — уый дæр уыцы традицийы халдих разынд, кæд, чи зоны, хæрзæнгæстæ не сты, уæддæр.

Трагедийыл кусгæйæ дæр, Елбыздыхъо йæ рæстæджы домæн æххæст кодта, цыма бæстæйы социалон-политикон уавæр сæрибары сæраппонд тохгæнджыты фæдисхъæрæн дзуапп лæвæрдта, уыйау. Амыраны туг æмæ цæссыг, йæ хъызæмæрттæ расайдтой цагъарты сыстад, канд Бесæйæн нæ, фæлæ сакъадахы кусджытæн дæр радтой ныфс, æууæнк, хъару. Фидæны фидиуджытау тындзынц Амыранмæ æххуысмæ.

Тугдзых маргъ ма йæ мондæгтæ уадзы хъайтары игæрæй, фæсайдауыд Бесæйы, фæлæ дардæй хъуысы сакъадахы кусджыты тохы уынæр, Бесæйы фырт Цопан та ард хæры, йæ фыды бæллиц кæй сæххæст кæндзæн, уый тыххæй. Ныфс нæ амард. Тох нæма фæци. Зынг нал ахуысдзæн. Артæй, ардзæстæй дæр, чи зоны, нæ фыдæлтæ уымæн сомы кодтой.

Мифологийы мотивты аууон нæ фесты ирон царды æцæг æууæлтæ. Уацмысы хъайтартæ кæд уæларвы бадджытæ æмæ дæлдзæхы царджытимæ самадтой тох, уæддæр ирæттæй базадысты,

баззадысты зæххон адæмæй, се 'гъдауттæ æмæ бæллицтимæ, сæ цардыуаг æмæ уырындынадтимæ. Нæ фæиппæрд фыссæг йæ рæстæг, йе 'мзæххонтæй.

Академик Всеволод Миллер тынг разы уыд ирон интеллигентцийы æрыгон минæвæрттæй. Номарæн къæйдурыл сын сæ нæмттæ ныффыссын æмбæлы, — ахæм хъуыды загъта номдзыд ахуыргонд, — уыдон сарæзтой æмæ адæмы æхсæн ахæлиу кодтой ирон фыссынад, уымæ ирон зонад æмæ скъола дæр. Ацы арфæйаг ныхæстæ, æнæмæнг, хауынц Брытъиаты Елбыздыхъомæ дæр.

Раст загъта нæ зындгонд критик Тыбылты Алыксандр дæр. Уый нымадмæ гæсгæ, ис арф бастдынад, ирон адæмы культурон цард ссæдзæм æнусы райдайæны нывыл, рæстæг уагыл кæй фæфæлдæхт, уымæн ис арф, æнæскъуынгæ бастдынад Брытъиаты Елбыздыхъойы сфæлдыстад, тох æмæ цардимæ.

Ирон театр — фыссæджы стыр дæр бæллиц — Елбыздыхъойы Хæдзар схонæн дæр ис. Æнæ уый сфæлдыстадæй театрæн фæзынæн дæр æмæ рæзæн дæр нæ уыд. Национ театрæн æнæ национ драматургийæ уæвæн нæй. Дунейы классикæйы хæрзтæ æгæрон сты — театр дзаутыл рæстмæ ауды сæдæгай азты. О, фæлæ театр хæдбындур куы нæ уа, йæ уидæгтæ йæхи адæмы цардыуагæй куы нæ суадзой сызгъæрин талатæ, мадæлон æвзаг æмæ адæмон сфæлдыстадæй куы фæиппæрд уой, уæд хус тыхалæгæй баззайдзæн.

Нæй театрæн цæрæн æнæ фыддæсны актертæй, йæ адæмы культурæ, традицитæ равдисынхъом чи уа, уыдонæй аразгæ уыд йе зноны бон, уыдоны æвдисæн — йæ нырыккон уавæр, уыдонимæ баст йæ фидæн.

Цæмæй ирон театр райгуырдаид, уымæн Елбыздыхъо алцыппæт дæр сарæзта йе сфæлдыстад, йæ цардæй. Бирæ рæстæг рацыд йæ мæлæты бонæй, æмæ йæ фæдонтæ кæрæдзийы фæстæ театры къæсæрыл хизын байдыдтой.

Ирон театр царди æмæ цæры Амыраны байзæддаджы фарнæй. Елбыздыхъо æмæ театр иумæ сты нæ театралон аивады истори. Сценæйы рафтыдта дидинæг Таутиаты Солæманы æрдхæрæны курдиат. Ам азæлыд Тæбæхсæуты Балойы нæргæ хъалæс. Никуы ферох уыдзæн театр дзаутæй Баймæтаты Маняйы ном. Уый уыд фыццаг трагик-сылгоймаг. Нæ зæрдæты баззад Икъаты Серафины ирд лирикон темперамент. Уæдæ

Хъæрджынты Варя æмæ Цæрукъаты Алыксандр цы адæмон характертæ æмæ фæлгонцтæ сарæзтой, уыдонæй абон дæр ма сæрыстыр у нæ театр, нæ культура.

Се 'ппæт дæр схъомыл сты Елбыздыхъойы фæрныг хæдзарты — ирон театры. Уый сæ базонгæ кодта национ характеры миниуджытæ, хæдбындур ахаст æмæ хицæндзинæдтимæ. Уый руаджы райдыдтой æнкъарын мадæлон æвзаджы ад, йæ бæркад, йæ рæсугъд арæзт, йæ хъæздыгдзинад. Лæгау лæг куыд æмæ цæй фæрцы свæййы зарæджы сæр, уый дæр Елбыздыхъойы сфæлдыстадон фæдзæхстæй базыдтой.

Æвидигæ сты драматурджы аивадон фæрæзтæ æмæ авналæнтæ, æмæ сæ йæ фæдонтыл байуæрста дзагармæй. Комеди, драмæ, трагеди — царды дæр æмæ аивады дæр æмдзу кæнынц, æмæ дыл цæмæй дзырды зæрингуырды ном сбада, уый тыххæй хъуамæ артау судзай сценæйы дæр æмæ дæ рæстæджы гуылфæнты дæр. Ахæм амонд къухы æнцонæй не 'фты, фæлæ Елбыздыхъойы фæдзæхст дæ зæрдыл куы дарай, уæд дæ зын фæндагыл никуы фæцуддзынæ.

Сфæлдыстадон кусæг цæхæр куы нæ кала, йæ удæй куы нæ цæуа, уæд йæ аивадæн рæзæн нæй, адæймаджы фæлгонц уырнинаг хуызы нæ равдисдзæн. Æмæ уæд цардыуаджы не 'ссардтай æнхъæлцау мидис, историйы цаутæн сæ арф уидæгтæ не сфæлдæхтай, æгъдау æмæ традицитæ æхсæнадæн цы хъомыс сты, уый нæ бамбæрстай, удварны хæзнатæй фенæхай дæ.

Цыбыр дзырдæй, кæд Елбыздыхъойы фарнæй нæ фæхъæстæ дæ, уæд байраджы фыдæбоныл бафтыдтæ.

Ирон культурæйы хæзнадонмæ стырдæр æвæрæн чи бахаста Къостайы фæстæ, уый — Брытъиаты Елбыздыхъо. Кад æмæ ном скодта йæ адæмæн, æмæ цалынмæ ирон дзыхæй ирон ныхас хъуыса, уæдмæ арфæйаг уызæн.

Йæ удæгасæй дæр æмæ амæлæты фæстæ дæр Елбыздыхъойы хъысмæт адæймаджы дисы æфтыдта. Сæрибары фидиуæг, дзырдаивады классик-иу рæстæгæй-рæстæгмæ цыфкалджыты амæддаг баци, буржуазон националисты гакк-иу ыл сæвæрдтой.

Хæсты размæ партийы обкомы бюро рахаста уынаффæ, ирон театран Елбыздыхъойы ном раттыны тыххæй. Хъуыддаг цæмæдæр гæсгæ нæ сырæзыд, уынаффæ гæххæттыл фыстæй баззад. Ныр театр хæссы Тæбæхсæуты Балойы ном. Балойы ныхмæ ничи ницы зæгъдзæн, фæлæ театрыл, æвæццæгæн, йæ

бындурæвæрджы ном хуыздæр фидауид. Уæд та йын театры цур йæ бюст сæвæрæм, Коцойты Арсенæн куыд бакодтам, афтæ.

Уынгæй дæр амонд нæ фæци Елбыздыхъойы. Хæсты фæстæ, Ростовская, зæгъгæ, уыцы уынгæн радтой фыссæджы ном. Уалынмæ та йæ æхсæнадон архайд æмæ сфæлдыстад дзырддаг систы, уынджы ном та аивтой, æмæ абон дæр хуыйны Ростовская. Елбыздыхъойæн та æрджы саккаг кодтой кæмдæр фæскъуымы цавæрдæр нарæг уынг — раздæр уыдис Колхозная. Бахъуаджы заман æй æнцонтæй не 'ссардзынæ. Черноглазы уынгæн Баллаты Валоджы ном куы лæвæрдтой, уæддæр Елбыздыхъойы иу æрхъуыдыгæнæг нæ фæци. Ацы уынджы цард фыссæг, ам хъомыл кодта йæ цоты, ам куыста уæззау рынчынай йæ уацмыстыл, æмæ-иу сæ Гулуты Андрей сыгъдæг рафыста. Уынг та!.. Хуыздæр ма йын кæй ном хъуамæ радтаиккой, фæлæ, Къостайы загъдау, нæй кад мæгуыр лæгæн йæ куыстæн.

1939 азы Къостайы райгуырдыл 80 азы куы сæххæст, уæд А. А. Фадеев ССРЦ-ы Фысджыты цæдисы Пленумы йæ раныхасы Елбыздыхъо, Арсен æмæ Нигеры схуыдта æцæг адæмон фысджытæ, се сфæлдыстадæй нæ литературæйы дыууæ дуджы чи сбаста, ахæм кадджын лæгтæ. Цитатæйæ арæх пайда кодтой, фæлæ-иу дзы Елбыздыхъойы ном рахауд — исчидæр ма буржуазон националисты (!) кой кæны.

Иу заман нал уыдтам Хуссар Ирыстоны драмон театры спектакльтæ. Алы сæрд дæр-иу гастрольты æвдыстой сæ аивад. Фæлæ театр йæ репертуармæ бахаста Елбыздыхъойы уацмыстæ, махмæ та сын æвдисæн нæ уыд.

Поэт-фронтвик Хъазбегты Хъазбеджы йæ куыстæй систой æмæ йæ ахæстоны бакодтой, Елбыздыхъойы сфæлдыстад нæфæтчиаг уыд хæсты дæр, уый та йæ рæгъмæ хаста йæ лекциты пединституты.

Ирыхъæуы заронд уæлмæрдмæ бахизæны сæвзæрд нæ æдзæрд фысджыты æмæ рухстауджыты пантеон. Ам баныгæдтой Брытъяты Елбыздыхъо æмæ йæ бинойнаджы, Гæдиаты Цомахъы, Хъамбердиаты Мысосты, Гуыриаты Гагуыдзы, фæстæдæр та — поэт Елехъоты Мураты. Уæлмæрд зауатмæ æрцыд, ингæнты уырытæ сфæйлыдтой, хæмпæл æмæ быроны бын фесты цыртытæ. Дзырдтам, фыстам хицауадмæ, аргъуаны картмæ сæ рахæссæм, зæгъгæ, фæлæ никуы æмæ ницы. Æмæ уæд Зариффæ æмæ йæ инæлар æфсымæр сæ ныййарджытæн

ссардтой бынат Куырттаты комы. Бирæ рæстæг ма рацыд, цалынмæ Цомахъ æмæ Мысосты дæр аргъуаны сисрæбын, номенклатурон кусджыты егъау цыртыты аууон куы бафснайдтой, уæдмæ.

1948 азы сæххæст 25 азы Елбыздыхъойы амæлæтыл. Фыссæджы фыдгойгæнæг нал уыд — рауагътой йын йæ чиныг, газетты фæзынд цалдæр уацы йæ цард æмæ йе сфæлдыстады фæдыл. Газет «Социалистическая Осетия» ныммыхуыр кодта мæ уац дæр «Основоположник осетинской драматургии». Уый уыд мæ фыццаг уац æмæ мæхицæй тынг бузныг уыдтæн. Уæвгæ, зноны студент уадиссагæй цы хъуамæ загътаид йæ цыбыр афæлгæсты, фæлæ уый дæр кæмæндæрты сæ тъæнгтæ ацагъта. Цæвиттон, уыцы аз фæдæн каст пединститут æмæ мæ философийы кафедрæйы сæргълаууæг Ф. С. Лизунов йæхимæ ассистентæй айсынвæнд скодта. Уалынмæ фæзынд мæ уац, æмæ мын мæ хæрзгæнæг æргомæй загъта: «А ты, Сергей, оказывается, националист». Ууыл ахицæн мæ «философон» карьерæ.

Уыдис ахæм рæстæг дæр. Уыдис ахæм хабæрттæ дæр.

«УД ИУНÆГÆЙ КУЫ ЦÆРА — РАФТÆД!..»

Гафезы лирикайы сæйраг мотивтæ

Гафез у Гаглойты Федыры литературон псевдоним. Суинаг фыссæг райгуырд 1913 азы, Бакуйы. Йæ фыд Захар (Зака) фæллой кодта уымы нефтгуырæны куыстуæттæй иуы. 1918 азы Гаглойты бинонтæ æрбалыгъдысты Хуссар Ирыстонмæ, Къусджыты хъæумæ. Ам арвыста Федыр йæ сабидуг, йæ этикон-эстетикон æнкъарынады, йæ зондахасты, йе сфæлдыстады гуырантæ уыдысты Ирыстоны æрдз æмæ ирон адæм. «Æвзонджы бонтæй фæстæмæ, — фыста йе 'мсис дзыррдæсны æмæ хорз æмгар Дзугаты Георги, — Гафез норст зынгау йæ зæрдæйы æмбырд кодта хæххон зардамонд, фæндырхъæлæс æрдзы цардæгас нывтæ ...хохаг адæмы цинтæ æмæ хъыгтæ, сæ куырыхон зонды хæзнатæ».

Йæ уды ацы хъæздыг æварæнтæ йæ æркодтой раздæр Цхинвалы педагогон техникуммæ, стæй та — Хуссар Ирыстоны педагогон институтмæ, ам фæсауонмæ сахуыр кодта ирон æвзаг æмæ литературæйы факультеты. Йæ фæллойдон фыццаг къахдзæфтæ райдыдта æрыгон фæсивæды хъомылгæнæгæй: 1936 – 1938 азты уыд Хуссар Ирыстоны Орчъосаны хъæуон скъолайы директор. Уый фæстæ сси областон газеты литературон хайады сæргъæууæг. Ардыгæй 1941 азы ацыд Фыдыбæстæйы Стыр хæстмæ, уыдис денджызонты фистæг бригады батальоны комиссар. Йæ хæстон лæджыхъæды тыххæй хорзæхджын æрцыд Сырх Стъалыйы орден æмæ майдантæй. 1943 азы уæззау цæф кæй фæци, уый тыххæй йæ æфсадæй суæгъд кодтой, æмæ уæд æрлæууыд ирон дзырдаивад æмæ культурæйы сæрашпонд зиуон куысты: уыдис газет «Коммунист»-ы (ныры «Хурзæрин»-ы) редакцийы уæнг, 1945 азæй — журнал «Фидиуæг»-ы бæрнон секретарь, фæстæдæр — йæ редактор. Æвддæс азы дæргъы разамынд лæвардта Хуссар Ирыстоны Фысджыты цæдисæн,

цæстуарзонæй йæ арм дардта курдиатджын фæсивæдыл, уыдис сын аудæг хистæр æмæ хæлар зондамонæг, æхсæны хъуыддæгты куырыхон уынаффæгæнæг. «Бæрзонд, къæсхуыр, рæхснæг урссæр лæг сæрыстыр цыд кæны йæ ныййарæг зæххыл ...йæ къуырфæвæрд, цардæгас цæстыты тыхджын, фæлæ сабыр цъæхарт — куы æнтъыснæгхуыз, куы циндзаст, куы фæдисхъæрау мæстæг» — ахæм ахорæнтæй ныв кæны Джусойты Нафи Гафезы сурæт, йæ миддуне æмæ æддаг бакасты иудзинадыл ын дзургæйæ. Гафезы кæстæр æмдугон, Булкъаты Михал дæр царæнбонтæм арфæйагæй баззад фыссæджы бæрзонд лæгуарзондзинадæй, йæ сыгъдæг уды æвдисæнтæй («æрвон рухсæй райдзаст цæсгом, ирд цæстыты сабион цымыдис»).

Таглойты Федыры æмдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд «Фæндыры зæлтæ» мыхуыры рацыд 1940 азы, фæлæ, иртасджыты хъуыдымæ гæстæ, йæ поэтикон хъæлæс фæфидар æмæ сфæлтæрдта хæсты азты. Уыцы рæстæджы фыст уацмыстæ 1948 азы хицæн чиныгæй рацыдысты, «Аджын у цард» — ахæм сæргондимæ.

Хæстон лирика. Аджын у цард, фæлæ Гафезы лирикон герой йæ сæр нывондæн хæссы Райгуырæн зæхх бахъахъхъæныны сæраппонд. Фыссæг нывæнды хæстон лæджы хъуыдытæ æмæ фæндтæ, йæ мидуавæр тохы быдыры. Сæ гуырæны ис дыууæ тыхджын æнкъарæны: Фыдыбæстæмæ æгæрон уарзт æмæ фыдгул-тыхгæнæгмæ æнæуынондзинад. Мæлæтхæссæг хæст æмæ салдаты цардбæллон уд — ацы ныхмæвæрдæй æвзæры Гафезы хæстон æмдзæвгæты тыхджын драматизм æмæ, иннæрдыгæй та — сæ лирикон ахаст, фæлмæн мидбылхудт сайæг юмор («Аджын у цард», «Мысы зардæ», «Æз уарзтон дæу...», «Цырыхъхъытæ», «Æхсæвы» æмæ ин.).

Гафезы лирикон герой уыны хæсты æбуалгъ цæсгом («Хæст цæуы хъæрзгæ 'мæ ниугæ, Сау мæлæт йæ фæдыл таугæ»), йæ хъусты зæлы сæ туджы мæцæг хæстонты хъæрзын, мæлæтхæссæг хотыхты æмбу. Æмæ кæд «Хæст туджы зæйтæй уары, Хæстон риумæ джебогъы фындз кæсы», кæд «нæ зоны иу дæр, Мад кæд ыскæндзæн йæ саутæ», уæддæр æвзонг салдатæн йæ ныфс нæ сæтты. «Знон дæр ма хъæл æмæ лæдзæгæй чи хъазыд, уыцы ирон лæппуйæн схицон куырыхон æмæ уæзгæ сагъæс. «Абон царды хæс фидын нæ рад» — хæсты мылазон æмæ хъылма фæздæджы 'хсæнты сæуæхсидау ирдæй фæдта йæ

тохы лозунг», — фыссы Хъодалаты Герсан, Гафезы лирикон геройы удыхъæд æвиппайды куыд фæивта æмæ зын уавæрты куыд бахсыст, ууыл дзургæйæ.

Æрыгон салдат-зæхкусæджы фырт тохы цаутæн аргъ кæны йæ зæрдæйæн хæстæг, зонгæ нывтæй:

*Цыргъ цæвæг хуым куыд радауы,
Уæззау куырис куыд рахауы, —
Раст афтæ сæ æрбакарста...*

Уый нæу нæртон бæгъатырау æндонæй сæрст: кард кæй нæ карды æмæ нæмыг кæм нæ хизы. Нæ сусæг кæны йæ тыхст уавæр æвирхъау цæгъдæны:

*Абон та тыхæвзарæн бон уыд,
Цъахтæ ныл сæ сау базыртæ цъагътой.
Нæмгуытæ куыдзау тыдтой нæ фыд,
Бомбæтæ нын арф ингæнтæ къахтой.*

Фæлæ Гафезы лирикон герой у удвидар, бахъуаджы сахарт йе 'нкъарæнты рохтыл хæцын зоны, йæ тарст тæппуддзинадмæ нæ рахизы. Хæсты карз тымыгъты цадæггай фæлтæры, къаддæр стъæлфы, сæ хъæлæстæй «зынджы лакъон» кæмæн кæлы, уыцы сармадзанытæ нæрынæй. Ныр йæхæдæг арæхстгай амоны, хæцæны, æвæццæгæн, фыццаг хатт чи бахауд, уыцы тохæмбалæн, цæмай йæ зæрдæ фидар уа, иу ныббырстæй иннæйы 'хсæн «æнцойы» уысмæн аргъ кæнын зона. Лирикон геройы æдыхстхуыз, æнæтындзгæ ныхасы уаг бæлвырдæй ныфсы хос у йе 'мбал, нырма æвæлтæрд, хæстонæн:

*Нырма уал, цæй, чысыл æрбад, —
Уадз сармадзанта 'хсæнт!
Ысдымдваг мын махоркæ ратт, —
Гъа, мæнæ дын гæххæтт.*

(«Нырма æрвнæрæгау нæры...»)

Ацы темæ (кæстæрыл аудын) арфдæр кæны æмдзæвгæ «Цыбыр цинел»-ы. Цæсты раз сысты фыдцъылыз, æрдзæй æфхæрдхуыз салдаты сурæт. Асæй ныллæг кæй рахаста, уымæ гæстæ йыл нæй йæхи аккаг æфсæддон фæлыст. Хистæры фæсидтмæ, йæ цинелы фæдджитыл фæкæл-фæкæлгæнгæ, фæцæйзгъоры — тæригъæд æмæ худæг у уыциу рæстæг!.. Æфсæддон хистæр ын атакæйы размæ йæ уæладарæс йæхæдæг банывыл кодта. Фæдзæхсы йæ: «райсом... фатау тæх, фыдгулты быр!» Гъе æрмæст лæшпуйыл уыцы хæрзаудæн цыма зыгъуыммæ

рахæтыд, уыйау, æхсты бон дæр æй нал фæци, афтæмæй размæбырсты хæрз райдианы «дæлгоммæ ахауди, ныммыр». Æмдзæвгæйы эмоцион хъару дывæр кæны кæронбæттæны рæнхъытæй. Йæ удæгасæй хæрз чысыл истæмæй дæр фесгуы-хын кæмæн нæ бантыст, уыцы сидæр æнæхин лæппу йæхицæй бамбæрзта зæххы къори: мæлæтæй йæ хъуамæ бахиза... Салдатæн йæ цинел ныр даргъ кæй нал у, уый адæргæй:

Цы сау зæхх хъахъхъæдта ызнæгтæй,

Куы нал æй 'рæмбæрза рæстмæ, —

Фæйнæрдæм айтыгъта йæ цæнгтæ, —

Тæрсы йын удсафæн хæстæй.

Фыссæг йе 'ргом аздахы фольклорон поэтикайы (ирон хъарæг æмæ æлгъысты) хъомысджын фæрæзтæм, тыхгæнæг-фыдызнаджы фæлгонц аразыны традицимæ. Сæйраг свæйыиң æфсарм æмæ намысы фарстытæ («Цæй зын у, о, цæй зын, Æгады ном дæ развæдыл куы тыхса»). Хæхты, комы доны, уаддымгæ æмæ арвы — райгуырæн æрдзы фыдæхы æмрæнхъ поэт æвæры мады æлгъыст:

Ку, комы дон! — судзынц нæ хъæутæ,

Нæ хæдзæрттæ хæлынц, кæлынц.

Уадз систæнт дæ кæуынмæ хæхтæ!

Æрдхæрæнтæ фестæд фыд уад!

Уадз сызмæлæнт арвы æврæгътæ,

Йæ фыдæлгъыст ракæнæд мад!

Ныййарæг мад у лирикон геройы æхсар æмæ намысы гуырæн. Йæ сурæт арæзт цæуы литературон-фольклорон традицийы фæлгæтты (Тотырадзы мад, Æфхæрдты Госæма, Хазбийы Нана). Уый у уарзæгой æмæ домаг, йæ сæйраг фæдзæхст хъæбулæн: худинаг ма 'рхæсс дæ сæрма! Æмæ йын тохы быдырæй фырт дæр ныфсытæ æвæры: «Мæ тызмæг гыцци, зулдзастæй мæм ма кæс... Æгады номæй а лæппуйæн ма тæрс» («Гыццимæ»). Мæлæт гæппæвонгæй лæууы æвзонг хæстонмæ, фæлæ уый нæу йæ мæты сæр, — йæ гыццийыл тыхсы («Мыййаг дæ, гыцци, сау дарын куы хъæуа...»). Цæйнæфæлтау ныййарæг фæрисса, уый бæсты разы у азым йæхимæ райсыныл. Уадз рахонæд æй дурзæрдæ, ферох нæ кодта æмæ йæхицæн дард кæмдæр æрцарди, зæгъгæ йæм маст хæссæд — кæд, сай-майты, мады зæрдæ хъæбулмæ фæхъæбæр уайд æмæ йын афтæмæй йæ

сæфты хабар æнцондæрæй бауромид... («Мыййаг, цына и...»).

Уæд фашист-тыхгæнæджы мад та? «Фыдгулы урссæр мад кæд кæудзæн?» — бæллы Гафезы лирикон герой, уымæн æмæ уый амонид уæлахизы æрцыд. Фæлæ мæнæ фены йе 'мцахъхъæн немьцаджы мардæй æмæ уайтагъд йæ цæстыл ауайы, йæ ный-йарæгыл цы дудгæ бон скæндзæн...

Ныр дæ, лæппу, дæ мад куы фенид хаудæй,

Йæ сæр ныххоид, богъ-богъæй кæуид.

Йæ боны фæлыст баивид хæнтсауæй,

Мæйдар æхсæвау саудзæстæй цæуид.

Уыцы уавæр ын нæ дæтты немьцаг салдаты сæфтыл æргомай фæрайыны бар. Рæстылтохгæнæг ирон лæппу тызмæг, фæлæ хиуылхæцгæйæ зæгъы, знаг цы агуырдат, уый кæй ссардат:

Дæ цъæх цæстытæ базадысты дзагъыр,

Мæ бæсты ныв сæ тар хуызæй кæсы.

Тыхгæнæджы мæлæтмæ суанг æрдз дæр у узалзæрдæ, æвæлмæст («Ды нал дæ 'гас. Арв — узал æмæ цъæх»), æмæ уый хуымæтæджы нæу. Салдат — райгуырæн зæххы сæрхуы-зой хæстмæ куы фæраст, уæд уымæ æндæр уыд йæ ахаст:

Æз куы цыдтæн — æфсиртæ куыдтой,

Дидинтæ сæ хъуымбыл сæртæ 'руагътой.

Мæргътæ мæм сæдæ 'взагъæй дзырдтой:

«Тагъд æрцу, кæй бæрны нæ ныууагътай!»

Гафезы салдат у рæстдзинад æмæ сæрибары ныфсхаст хотыхдар, знагмæ — æгъатыр, йæ тохы æмбæлттыл — иузæрдион æмæ аудæг. Тугкалæн хæсты дæр нæ фесæфта йæ адæймагон æууæлтæ. Мæнæ куыд уынгæг раны ис, йе 'мтохгæнæджы сау хабар ын йæ бинонтæн фехъусын кæнын кæй хъæуы, уый адæргæй:

Салдаты мадмæ сау гæххæтт фыссын:

«Дæ фырт...» — мæ сис мæ къухы ризы,

Цыма мæхи зынг ацы уысм хуыссы,

Мæ зæрдæ тоны, риссы.

(«Салдаты мадмæ сау гæххæтт фыссын...»)

Хуыздæр бон ыл нæй, зынгхуыст хæстоны фæндыр йе 'мбæлттæй кæйдæр къухы куыд дзыназы, уымæ хъусгæйæ. Лирикон геройы æндыгъд мидуавæр æвдыст цæуы антитезæйы бындурыл равæрд цыбыр хъуыдыйæдтæй («Пец ыссырх. Фæлæ нæ тавы. Судзы рухс. Фæлæ у талынг»). Афтæ зæрдæрисгæйæ

хъынцъым кæны, топпы фæздæг нырма рæстмæ чи не сымсты, уыцы йе 'мцахъхъæн салдаты сæфтыл дæр. Æмдзæвгæйы эмоцион хъару рæзы, адæймаджы стыр дисыл чи æфтауы, ахæм æнахуыр нывæй:

*Дауын дын дæ сау бецыккæн йе 'вæрд,
Бараст кодтон нæудзармыл дæ сæр...
Уадултыл дыууæ цæссыджы февзæрд
Æмæ мæймæ акалдтой цæхæр.
Зонын æз, æвзонг лæппу куыд кæуы,
Лæгты федтон маройæ цæугæ,
Фæлæ никæд, а зæххыл цы цæрын,
Никуы федтон мард уды кæугæ.*

(«Дыууæ цæссыджы»)

Хæсты фыдæх афтæ сцæнд ис æвзонг салдаты риуы, афтæ æбуалгъ æмæ зынуромæн у, æмæ цыхцырæгæй ныллæууыдысты мастисæн æртхъирæнтæ. Пушкины хъайтарау («Æрхуы барæг») æвзиды уый дæр цардхалæг уæлхъомыс тыхтæм, сабырдзинады сæраппонд нывондæн хæссы йæ цардбæллон уд:

*Рацу, чи дæ?! Хæсты бардуаг,
Нуаз мæ сау туг, бафсæд! —
Тъæпп фæхауис кæд мæ цардæй.*

Æмæ манæ сæрибарыл тохгæнджыты судзгæ азарæй, сæ зæрдæты рæстаг хæрамæй сыскъуыд фыдгулæн йæхи маргæйдзаг уд, хæст «ныххуыдуг и, ныммыр». Уысмæ иу стыф никацæйуал райхъуыст.

*Фæцис, ныссабыр хæст,
Фæгуыппæг бæстæ, зæхх.
Фæстаг гæрæхтæ аныхъуырдат арв,
Фæстаг нæмыг — зынджы цæхæр, фыдæх
Фæллад сыджыты аныгъуылдис арф.*

Салдат æвиппайды æгуыппæгдзинадæй фæсæццæйау, стæй йæ хъус цадаггай ахсын райдыдта сабырдзинады рох мыртæ; йæ зæрдæйыл сойау атадысты:

*Кæмдæр ысзарыд маргъ.
Куыд æхсызгон у, куыд!
Кæдæй нырма йæ нал æрцахста хъус?*

Поэт ныв кæны, дунейы раз йæ хæс чи бафыста, уыцы хæстны психологон уавæр:

*Фырцин, фырадæргæй
тыдта мæ зæрдæ, скъуыд.
Дзырдта,
хъæр кодта:
— Фарны стыр æнус
æрцыди зæхмæ,
сулæфдзæни бæстæ!*

Ныр нал уыдзæни тугкалд æмæ хæст.

Уый у, тæккæ ацы уысм йе стырдæр бæллиц кæмæн сæххæст, ахæм адæймаджы равг. Æмдзæвгæйы зæлон æмхуызон райдайæнтæ (фæ, фы, фа) — цыма салдат, йæ зæрдæйы цы æгæрон цин æсцæм, уый æддæмæ риуыдзагæй фæлтæргай раулафы... Уацымы пафос тыхджындæр кæны верлибры «скъуыдтæ», асинамад стих.

Уарзондзинад. Гафезы сфæлдыстады зынгæ бынат ахсы уарзондзинады лирикаæ. Уый у ныфс æмæ рухс æнкъарæнты гуырæн. Лирикон герой йæ «тымæг гыццийы» уайдзæфтæй куыд стъæлфы, уымæй къаддæр нæу уарзон чызджы зæрдæхудт райсыны тас:

*Амæлынай алы уысм дæр тарстæн,
Фæлаæ уымæй де 'фсарм уыд фыддæр:
Дардæй мæм æрвон цæстытæй кастæ,
Æмæ 'хсарджын уый тыххæй уыдтæн.*

Хæсты уадтымыгъты йæ хоны «мæ сусæг ныфсы хай» æмæ йæм тырны йæ бæллицты, йæ сæнтты. Фæци хæст, салдат æрыздæхт йæ райгуырæн хъæумæ, царды фæндтæ кæны. Йæ хæстæфхæрд зæрдæ къонайы фарнмæ кувы:

*Уад макуы систæд цардцыбæл къонайыл,
Æрдзысфæлдисæг, хуры цæст ын уæд!*

(«Цъиу»)

Ногхæдзаргæнæг арыгон дыууæ уды «лæджы дыууæ къухау» хъуамæ æххуыс кæной кæрæдзийæн, иу иннæмæн уа ныфсы мæсыг. Афтæ æмбары поэт интимон мидгармонийы æмæ æмткæй царды рæзты домæн. Уымæн дзуры æнæгуырысхойæ:

*Уд иунæгæй куы цæра — рафтæд!
Æнæ ныфс — иудзонгон у, хуыскъ.*

(«Æз хос кæрдын, ды та — ыссивгæ....»)

Гафезы интимон поэзийæн хицон у зæрдæбын лиризм, фæлмæн мидбылхудт. Юмору фæлгæтты фыст у æмдзæвгæ

«Сар фæуон...». Æвзонг чызг хъынцъым кæны, уайтагъд, дам, мыл дау ацыд, афтæмæй, æрæджы нæ хъæумæ цы лæппу фæзынд, уымæ — дæлæмæдæр-уæлæмæдæр:

Иу хатт иумæ ацыдыстæм хъазтæ,

Иу изæр та рæуæдтæ хызтам,

Иу хатт хуымæй асырдтам нæ хъазты,

Иу бон та æмдзæвгæтæ фыстам.

Ацы «иу хатт» æмæ «иу бон»-тæ æгæр куы бабирæ ваййынц, ноджы ма сæм æнæхин уарзты æндæр бæлвырдгæнæнтæ куы бафты («Æз æдзух йæ сау цæстытæм кастæн, Уый та мын мæ дзыккутæ быдта»), уæд чызджы хъæстытæ чиныгкæсæгмæ гæзæмæ иронион ахастæй дарддæр цы хъуамæ сæвзæрын кæной..

Фыссæджы интимон лирикайы сæрмагонд бынат ахсы намысон бæрны темæ. Дыууæ удæн сæ фæхицæнæй рацыд азтæ, æмæ мæнæ æнæнхъæлæджы фембæлдæй «Æнцой зæрдæ ныссæххæтт кодта 'васт». Кæрæдзимæ ныхас не сфæрæзтой, фæлæ сæ дыууæйæн дæр бæлвырд у, «Кæддæры арт нымæг кæй нæу ныр дæр». Гъе фæлæ «æвзонджы бартæн» фæстæмæ раздахæн нал ис. Бинонты, цоты фарн æмæ æфсарм сæ ахизын кодта кæрæдзийы иувæрсты («Æз цин кæнын, кæй та дæ федтон, ууыл...»).

«Мах хохы дагъы базадыстæм дысон...», зæгъгæ, ацы æмдзæвгæйы лирикон герой æдзух бæллыд уарзон чызгæн хибар ран йæ зæрдæйы бæллицтæ зæгъынмæ. Æмæ йын фæзынд æвæджиауы фадат: æхсæвыгон лæгæты дыууæйæ — æцæгæлон цæстæнгасæй хызт... Фæлæ ирон лæджы намыс æмæ æфсарм æрдомдтой сæ бартæ. Æмæ лæппу дзырдта, дзырдта æнæрæнцойæ — хæххон дымгæйы къуыззитт-зардыл, æхсæрдзæнты хъазтыл, йæ фидæны дæсныадыл... Æрмæст дзы не схауд уарзондзинады ныхас. Ацы уавæрыл куы равæлон уыдаид æмдзæвгæйы мидис, уæддæр иттæг аив рауадаид. Фæлæ ма йæ автор бафтыдта, лирикон геройы ирон хæдæфсарм, йæ сыгъдæг уарзты тых æмæ аудындынад æххæстæй кæм райхæлдысты, ахæм рæнхъытæ:

Мæхимид та Хуыцаумæ кодтон табу,

Кæйдæр чызгыл куыннæ ацæуа дам.

Куы сбон и, чызг уæд иу дзырд «бузныг» загъта,

Æмæ мыл хур йæ базыртæ æруагъта.

Гафезы лирикон герой зоны ивгъуыд уарзты æрхæндæг æмæ рис дæр. Уарзт та хуымæтæг уарзт нæ уыд, æрджæрæйнаг кæмæй фæзæгъынц, раст ахæм:

*Дæу мæ цæнгтыл хурау хастон, —
хуры тын уыдтæ.*

*М' астæуыл дæ цæнгтæ бастай, —
дæу уыдтæн.*

Фæлæ уарзты идилли æваст æрбайхæлд. Йæ аххосæгтыл нæ дзуры автор, æрмæст æндыгъд нывтæй (иууæнгон хъуыдыйæдты æххуысæй) бæлвырд кæны ивгъуыд амонды пырхæнтыл дыууæ уды кæуинаг уавæр:

Баззæдысты хастæй, састæй.

Уазал.

Хъызт.

Цæссыг.

Æндæр æмдзæвгæйы («Дæ 'нгуылдзтæ») поэт ног хуызы æрыздæхы æнгом бинонты темæмæ. Лирикон герой аргъуцгæнгæйæ мысы йе 'мкъайы уырзты рæвдаугæ баныдзæвд, æмæ ацы фæрæз авторы къухмæ радта æххæст сурæт сныв кæныны фадат.

*Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ
Мæ урс хилтæ иугай æвзарынц,*

Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ

Мæ царды хуыздæр бонтыл зарынц.

Уыцы уæздан къухты хицау у ирон сылгоймаг, хиуæттæ æмæ хъæубæстæн лæггадуарз, бинонты царды рæсугъддзинад æмæ цардамонд хæссæг. Ис ын тавиц, æнкъараг зæрдæ, фæлæ, æгъдаумæ гæсгæ, у хæдæфсарм, хиуылхæцгæ. Йæ мойы хæсты цæхæрмæ фæндараст кæнгæйæ цы уынгæг уавæры бахауд, уый базонæн ис æрмæст йæ къухты ризынай («Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ Дæ тарст æнгас хæстмæ æвдыстой»). Лирикон геройы æмкъай у ирон сылгоймаджы бæллиццаг æууæлтæй хайджын, къонайы тафс æмæ фарн хæссæг:

Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ

Нæ хæдзармæ талынг нæ уагътой.

Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ

Мæ цинæн ирон фæндыр цагътой.

Уацмысы рефренау цы иугæндзон райдайæн ис («Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ»), уый йын дæтты æнахуыр зæрдæбын æмæ æрхуым

интонаци, йæ мидис æххæстæй сæргом вæййы кæронбæттæн рæнхъыты:

*Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ
Дæ риуыл — дзуарæвæрд, хаудæй.
Дæ фæлмæн æнгуылдзтæ...
Ныхгæдтай дæ цæстыты хаутæ.*

Æмдзæвгæ æвзæрын кæны фарстытæ: лирикон герой, æвæццæгæн, йæ æмкъайы фæстаг сахат, цавæрдæр аххосæгтæм гæстæ, йæ разы нæ фæци, ардыгæй — рæнхъыты æхсæнты аивæй ивылгæ азымы æнкъарæн.

* * *

Фыссæджы курдиат йе 'цæг тыхы бацыд 50-æм азты дыккаг æмбисы, ног социалон-политикон уавæрты, литературæ æмæ аивады рæст къуылымпыгæнæг мадзæлттæ зианхæссæгыл нымад куы 'рцыдысты, уæд. Гафезы сфæлдыстады бындурон сси историзмы æнкъарæн. Рæстæг æмæ æхсæнады ивддзинæдтæм кæсы фæлгъауæг цæстæй, уымæ йæхи царды хабæрттæ дæр æвдисы адæмы историйы Азфысты хицæн сыфтау.

Поэты цардвæндаг («Цардвæндаг») суанг йæ райдианæй уыд тухиаг, хæстарыд. Рухс дунемæ фæзынд знæт æмæ змæст заманы, иу тугкалд ивта иннæйы («Кодта ал-ло-лай сармадзан а дугæн, Уæфта рæстæг йæ мæрдон хуызтæ»). Автор дæтты революцион ныхмæлауды динамикон нывтæ — йæ удцырæнгæнæг тых æмæ æгъатыр фæстиуджытимæ («Сæрибары зарджытæ, Риуæй риуы цæф, Арцы рæхуыст, Тохы ниуын, Ныййарæджы хъарджытæ...»). Маройгæнæгау дзуры, сæ кæддæры нæргæ хæдзарвæндагыл дæр дзы уæззау цæфтæ кæй æруад («Дуг нын не стыр нæргæ хæдзар 'рыссадта — Джедуан, Джедуан, Дæ бындур ныззылд!»). Æмæ кæд мидхæсты азтæ царæнбонтæм дугæ хъæдгомæй баззадысты поэты зæрдæйы («Æз гыццийæн йæ ингæн нæма ссардтон, Хо, æфсымæр та? — Бастъæлд сæ зынг»), уæддæр ныффæрæзта йæ сидзæры хъысмæтæн, йæ хъузджы нæ бампылд, йæхи загъдау, «бур, æнауд, тынд сыфтæр нæ разынди». Рæстæг алкæмæй дæр домдта ныфс, хъару æмæ хъомысджын архайд. Æрыгон лæппу дæр уал «тулдзы гуыркъойау» йæ агъуды рæзыд æмæ фидар кодта, «чингуыты зонддæттæг фæтæнтæй баста цардæн, йæхицæн æргъом». Лæгдзинады сæр куы бахъуыд, уæд растад знагимæ

тохмæ. Уый фæстæ дæр йæхи никуы бамбæхста. Афтæ «Азтæ азты ыскъæфтой фæдисонтау, Æз сæ мидæг нæмыгау цыдтæн».

Рæстæджы «буары» нæмыгау ахизын — æнæкыуылымпы, нысанмæтырнæг размæцыды æвæдждау фæлгонц!.. Уыцы нысан та у — æхсæнады адæймаджы аккаг бынат ссарын.

Царды нысан. Тыхст æмæ уырыд уыд поэты сидзæр сабидуг, фæлæ дзы уыд ирон нæртон æвзагыл дзурæг таурæгъты дуне, Къостайы æрдхæрæны «Ирон фæндыр». Уыдон «цины цырæгътæ» сыгътой суинаг лæппуйы зæрдæйы, срухс ын кодтой йæ зонды арæнтæ, æмæ дзы æрфидар раст лæгæй фæцæрыны хъуыды. Уæвгæ, уый царды æрдзон формулæ у, рæзгæ уды ахсджиаг миниуæг. Гъе æрмæст бирæтæн кæронмæ нæ ахæссы. Поэт дис кæны, хурдзых архайд æмæ мийæ бар куы ис алкæй, уæд иутæ, æхсæв саумарæй чи рахилы «Æмæ скъæры фыр цинай йæ нау», ахæм уаллонау царды тар фæзилæнтæм се 'ргом цæмæн аздахынц? Æмæ ма уаллон зæхкусæгæн пайда хæссы: мæр хырыз кæны, фæлæ адæймагæн та «цъыф, цъымара — йæ цин æмæ мæт» цы хуызы хъуамæ суой, уаллоны «науыскъæрд» æхсæвы тары йæхицæн царды фæткæн цæмæн райсы?

Адæймаг-уырынгонны «философийы» ныхмæ Гафез æвæры йæ æмбисонды аив «Хогаджы хъæстытæ». Æмдзæвгæ арæст у антитезæйы бындурыл. Йæ сæргондæй, стæй райдайæн хайы логикæмæ гæсгæ банхъæлæн ис, зæгъгæ, лирикон герой йæ цардæй æппын разы нæу. Æмæ, æцæг, æнæнцой, катаяг у йæ æрвылбонны уавæр. Ууыл нæ æууæндын кæнынц æмдзæвгæйы рефрен «Кæн мæт» («Кæд лæсæн хоры хуым фæласта, Йæ хицау баззад цыма хастау, — Кæн мæт! Кæд искæмæн йæ зад хуым басыд, Йæ галиу фарсмæ хиуа суасыд, — Кæн мæт! Кæйдæр æнафоны зынгхуыстыл, Бæлццонны тухитæ: »Æххуыс мын!» — Кæн мæт!») æмæ хогаджы тæхудытæ. « Дæ зæрдæ талынг риуы бамбæхс Æмæ йыл кулдуæрттæ ныхгæ!» — лирикон геройы ацы бæллиц у, уæлдæр цы «уаллоны цардвæткы» кой кодтам, уый халдих. Гъе æрмæст хогаджы дарддæры ныхас æмæ уаг («Йе 'нгæс æвдыста мидбылхудт, хин») æппæтдæр сæ бынаты сæвæрынц. Ай-гъай, йæ хъæстытæ къахæгау сты, æмæ сын йæхæдæг дæтты куырыхон дзуапп:

Лæгæн йæ райгуырд æмæ йе 'гас

Нæ вæййынц никæд бон йæхи.

Адæймаг йæхи иу удæн куы цæра, уæд цæмай хицæн

кæндзæн, зæххы бын тбыссæнтæ чи кæны, уыцы æлгъаг уыры кæнæ мыстæй? («Ныккæнæн нæй мыстæн йæ исæн — йæ авд æвæрæны цæры»). Лæгау лæг хъуамæ æмгар, хионæн уа адджын, лæггад кæна йæ фыдыбæстæ, йæ адæмæн, цæттæ уа уыдоны сæраппонд йæ цард нывондæн æрхæссынмæ. «Кæд сыста уад! Нæ кæстæртæн дзы ма уæд хай» — уый у, царды цин æмæ хъыг æххæстæй чи бавзæрста, йæ тымыгъты чи бахсыст, ахæм фенаг æмæ зоньнджын хистæры арфæ:

*Зæхх хус цармау, мыййаг, нæ баууад,
Кæмæйдæр рай,
Кæуылдæр тай!*

Æмдзæвгæйы кæронбæттæн рæнхъыты поэт зæронд лæджы дзыхæй фæдзæхсы адæмæн кæрæдзийыл аудын; йæ уайдзæфы хай хæссы, ацы домæн чи ницæмæ дары, суанг космосон цардуæвынады уыцы фæзындтæм дæр.

Æрдз æмæ рæстæджы аудæн адæймагы. Хуримæ ныхас — уый традицион амал у дунеон, уымæ ирон дзырдаивады. Гафезы салдат хæсты кæд стыр зынтæ æвзары, мæлæты цæстытæм кæсы, уæддæр быхсы алцæмæндæр — хæст хæст у! Æрмæст хъаст кæны хурæй («Хур дæр нал у хуры хуызæн ирддзæст, Тарæрфыг, мæстæлгъæдæй кæсы»). Тохы фæздæг мынæг кæны хуры рухс æмæ тафс, Гафезы лирикон герой та афтæ æнкъары, цыма сыл Хурзæрин йæхи атигъ кодта, туджы зæйтæ кæй цæуы зæххыл, уымæй сæ азымы дары. Салдат æм фæхъыг: тыхæй лæбурæг æмæ рæстдзинад хъахъхъæнæджы 'хсæн хъауджы-дзинад цæмæн нæ хаты! Гъе фæлæ йæ зæрдаив æнхъæлцтæ бирæ нæ ахастой: хуыздæр бон нæй хурыл дæр.

*Туджы зæйтæй райсомæй ысзыны,
Туджы 'ртæхтæй бон нывæнды тын.*

Æмæ йын уæд ныфс æвæрагау лæгъстæмæ фæци: «нæ хъыг æмæ нæ зыны Ма баком нæ фыдгултæн сæттын!» Æмдзæвгæйы идейæ — æрды тыхтæ дæр рæстаг тохы фарс сты — сбæлвырд ваййы номивæг «нæ»-йы иугæнæг мидисæй, йæ къорд фæлхатæй.

Вазыгджын нысаниуæг ис егъау æмдзæвгæ «Рæстæг»-æн дæр. Поэतिकон ныхасы аив фæзилæнтæ, фарстон-хъæрон хъуыдыйæдты экспресси, дырыс ритмикæ, метафорон уынынад — æппæт дæр арæст у уацмысы мидис ирддæрæй райхалынмæ. Фæлæ, хъыгагæн, уыцы фæндагыл æмбæлæм, аивадон «уæлдай

хæрдзтæ» кæй хонынц, ахæм фæзындыл. Фæлгонцты «фырбæзджын» равæрд, дызæрдыггаг типологон рæнхъ (уари, бардуаг, уад), рæстæджы «функциты» эффектон, фæлæ æгæр уæрæх æмбарынад («Калмæн радтай Хъæстæгæнæн марг Æмæ дзурыс: «Кæй дæ фæнды — мар!» Бындзæн амонис: «Ма ракæ фыд — Араз а бæсты Царды хос — мыд») — ацы æмæ ноджы æндæр кyxуахæнæнтæ рæстмæ нæ аудынц уацмысы философон здæхтыл. Уæддæр йæ сæйраг хъуыды иттæг нымаинаг у.

Рæстæг — æппæтхъом («Дун-дуне уымæн — йæхимæ, йæ кyxуы, Куыд æй фæнды, афтæ Сыфтæрау æй уигъы 'мæ здухы»), фæлæ æууæнксай: куы йæхи æрдзы лымæнæй æвдисы, куы та «фертивынц' васт æрцытау йæ ныхтæ», æмæ хъæды цъæх фæлыст æртоны, «Уазал, ихæны судзинтæ йын йæ уæццæ буары фæсадзы». Афтæ æгъатыр уыд лирикон геройы рагуалдзæгмæ дæр:

*Ды мæ уалдзæджы цард
Месты сойау ныххафтай, ныссæрфтай
Бухъцард адæмты
Фарны къæсæртыл,
Сæ рæгъæуттæ хизгæйæ,
Фæхстыл, бæрзæндтыл, хихтыл,
Фысымты æфхæрд дзырд,
Сæ цæстыты тигътыл.*

Сидзæр лæппу куы бахъомыл, уæд та йын хæст йæ цæсгомыл ныууагъта «æхсаргарды цыргъ комæй нуæстæ». Рæстæджы «митæ» сты æнæраст, нæй сын бамбарæн. Æмæ йын сæ лирикон герой йæ цæстмæ дары, зæгъгæ, дунеты хъысмæт бакæныс карз лæджы кyxуы йе та йæ радтыс «й' ауонмæ — уаллонмæ». Рæстæджы барæнæй баргæйæ, адæймаг æрмæст — «æртхутæг, рыджы мур», йæ катый, йæ фæдисы хъæр никæдæм хъуысы. Поэт фæдзæхсы Рæстæгæн, цæмæй йæ уаг аива:

*Тæх æнусты 'хсæн. Д' арм
Тауæд дунейыл фарн!*

Фæдзæхсы, фæлæ йыл ницы уанæбæрæг йæ зæрдæ дары, адæм ын сты фæстаг ныфсы тау. Кæронбæттæн рæнхъ («Дзыллæ, зæхх уæд дæ фæдзæхст!») бæлвырд кæны æмдзæвгæйы идейæ: «рæстæджы тыгъдады, рæстæджы сценæйыл дзыллæ у сæйраг архайæг, æмæ Хуыцаумæ кууæгау уымæ хъæуы зæрдæйы хъаст хæссын. Фарн æмæ амонд уый зонд æмæ кyxуæй аразгæ сты» (Хъодалаты Герсан).

Рæстæг æгъатыр у, нæй йын уысммæ дæр æруромæн йæ фæстæмæ раздахæн. Егъау вæййы нæ хъыг, рухс чи нæ фæдта, уыцы фæндтæ æмæ бæллицты фæдыл. Фæлæ адæймаг фидæны ныфсæй цæры. Гафезы лирикон геройыл («Æнхъалцау») цалынмæ ацы бæллæх сæмбæлд — «цæрынхъуагæй йыл 'гас дуне ныттар», — уæдмæ йæ рæстæг æвæлмонæй æрвыста, цæуаг уыд ирхæфсæн балцты, фæлæ царды ницы бæрæг фæд ныууагъта. Ныр ыл æрзæй кодта йæ кусинæгты уæз, æмæ сын, «пецы раз бадгæйæ», цæстæй куы ракаса, уæдмæ рад сарæзта, «йæ хъуыды къæдзæхтæ дæр фады...», æмæ уымæй «Уæлæнгайдæр йæ судзгæ маст, æмыр...»

Æнæбындур ныфсытæй йæхи рæвдауæг куырм адæймаджы хъысмæт æвзæрын кæны тæригъæды æнкъарæн. Фæлæ хатæм авторы æргом уайдзæф дæр йæ хъайтарæн, — зæфцы фыдæй чи фесæфт, йæ уыцы гæнæнты тыххæй. Уацмысы сæйраг хъуыды: царды раз алкæуыл дæр цы хæстæ æвæрд ис, уыдоныл хъуамæ афоныл бамæт кæна, исты фæд ныууадза йæ фæстæ.

Цы хуызы æмбары Гафез йæхæдæг уыцы хæстæ? Фыццаджыдæр, Фыдыбæстæйы сæраппонд «риу, хæстæвонг, уартау дарын». Ууыл дзуры йæ хæстон лирикæ æмткæй. Фыссæджы этикон-эстетикон цæстæнгасты 'хсæн ахсджиаг нысаниуæг ис æфсарм, æууæнк æмæ намысы домæнтæн — æмгæрттимæ, кæстæр-хистæры, сылгоймагимæ ахæстдзинæдты... Поэтæй нæ ферох суанг, наукон этикæ кæй хонæм, фарсты уыцы хай дæр. Æмдзæвгæ «Мæлæг ахуыргонд»-ы ныхас цæуы, йæ удæгасæй йæхицæн кады мæсыг чи самадта, ахæм иртасæгыл. «Ысгæрстай, агуырдаг, ныхæстай... Цыма чъырынгæнæг ысдæ» — фыццаг бакастæй: зæрдиаг, æнувыд куысты бæрæггæнæнтæ... Фæлæ мæнæ цы æрмæгæй пайда кæны хъуыстгонд ахуыргонд: «Ды таурæгъ, аргъауы ныхæстæй Ысдæ историйы фыссæг». Цымыдисаг у йæ зонадон «метод» дæр:

*Æппæл дæхионæй, йæ цыт ын
Ды ницы-мацæмæйты стау.
Æндæры та? Ды лас сындзытыл,
Йæ кад, йæ намыс ын ысфау.*

Кæй зæгъын æй хъæуы, ахæм адæймаджы нæдæр ахуыргонд схонæн ис, нæдæр намысæй æххæст лæг. Гафез развæлгъау (æмдзæвгæ фыст у 1965 азы) суыдта æмæ сатирæйы арцы бырынкъыл систа, абон нæ иуæй-иу сыхæгтæ цы «историон

принципыл» ныххæцыдысты, уый æнæфсарм мидис æмæ фæстиуджытæ.

Фыссæг зонады дæсны нæу, фæлæ Гафезы сфæлдыстады цы историон æнæсайд æнкъарæн æрцард, уымæн, йæ ацы персонажы куыстыты хъауджыдæр, уыдис фидар логикон бындур.

Ивгъуыд, абон æмæ фидæны æмбастдзинад.

Алы ног фæлтæрæн дæр ис йæхи фарн, йæхи хæстæ царды раз. Йæ каст у размæ, сомбонмæ. Ивгъуыд та — «зæронд мæсыг, калд», нæй йæм здæхæн. Ивгъуыды базадысты поэты стонг æмæ æфхæрд сабион бонтæ, хæстонты, æмгæртты ингæнтæ...

Æз махион, мæ туг æмæ ме стæг кæй хуыдтон,

Уыдон рæстæджы фидар,

æндонсæрст уæхсчытæ

зæхмæ ‘ркалдтой æхсыдæй, цæнкуылтæй.

Ныр цæудзысты æндæртæ

уыцы тугнад фæндагыл рæувадæй,

сæ фидæн сæм худдзæн рæдауæй.

Гъе ацы рæнхъытæй сбæлвырд вæййы авторы цæстæнгас рæстæгмæ, уый дзуры ивгъуыды намысон цæвиттонтыл, фидæнимæ йæ бастдзинадыл. Адæймаджы мысæнуаты хъуамæ рох ма уой, «ног фæлтæрæн амонд чи ‘рхаста, уыцы фыдæлтæ!» — ахæм у æмдзæвгæйы («Сабигон азтæ») идея. Фыссæджы хъуыдымæ гæсгæ, ацы ныстуан æххæст кæнынæн иттæг ахъаз у дзырдаивад. «Ивгъуыд царды диссаджы номхæссæн» хоны Гафез Дзесты Куыдзæджы «Хорхæссæг»-ы («Дзесты Куыдзæгæн»). Фæлæ уацмысы авторæн йæхи хъысмæт — 30-æм азты политикон уадтымыгътæн цардæгас æвдисæн — къаддæр зæрдылдаринаг нæу. Уыцы рæстæджы æбуалгъ цæсгом поэт æвдисы, æрдзон фæзындтимæ абарстытæй пайда кæнгæйæ:

...æртын æвдæм фыд азы

цы уадтымыгъ рацыд, —

стонг, зыд бирæгъау ниудта,

цæф калмау ысхъиудта.

Хурыл самадта мигътæ,

саста талаты къалиутæ...

Æмдзæвгæйы персонажы æмæ æмткæй репресситы бахауæг Иры фæсивæды трагедийæн Гафез ары, Куыдзæг йæхæдæг «Хорхæссæг»-ы цы аивадон дуне сфæлдыста, уымæ аналогитæ амазымæй ахст адæм

*æруагътой сæ сæртæ сæ риуыл,
кæй нал ысты а царды зиуы,
Дæ хоры æфсиртау куыдтой,
сыд хоры æфсиртау
цæрæнбон куырджой.*

Зæрдæбын поэтикон интонаци æвдисы авторы ахаст йæ персонажмæ. Дыууæ тыхджын æнкъарæны йæ дзурын кæнынц; Куыдзæджы царды фыдæвзарæнтæ йын хи трагедийау кæй сты æмæ, Ирыстоны ахæм саглæгтæ кæй гуыры, уымæй йæ сæр бæрзæндты кæй хæссы. Гафез стыр аргъ кæны йе 'мсис хистæрæн: «удисæн азты» уый ныббыхста йæ зынтæ, йæ рыст æмæ мастæн, уымæ ницы фесæфта йæ лæгуарзон, намысон æууæлтæй. 37-æм «зæйрацыды» фæстæ дæр йæ цард нывонд кодта рухс фидæнæн, «дунейы хæрзиуджытæй иу хорз» куырджой:

*Лæг куыннаæ цæуа хор хæссæг алаз,
фæлæ алкæд йæ балц
йæ фидæнмæ дарæд;
хосдзау — хохы сæрæй,
барæг — комы бынæй,
фыййау — тигъы былæй,
гутондар хъугомæй зарæд!*

«Лæг куыннаæ цæуа хорхæссæг алаз,» — ацы цыбыр рæнхъ канд литературон реминисценци нæу, аивæй дзы хъусæм авторы фæдзæхст, зæгъгæ, ивгъуыды цаутæ адæмæн зонд-зонæн хъуамæ уой, цæмæй политикон-идеологон уадтымыгътæн æрцæуа кæрон. Науæд фæлтæргай кайдзæн не 'взаргæ лæгтæй, æмæ уæд национ культурæйы видæгтæ дæр бындзарæй лыг цæудзысты. Иу ныхасæй, историон-намысон зæрдылдарæны фарст свæййы амынд уацмысы мидтемæ.

Куыдзæг Гафезæн у, хи цард æмæ сфæлдыстад кæй цæвиттоныл аразæн ис, ахæм ирон лæджы идеалау. Зæгъæн ис, традицийау дзы райста кæстæрыл аудыны — цæмæй рæз хæсса («Чысылæй нырмæ æрдзы фæлыст уарзын...»), хистæрæн аргъ кæныны, æмгары зæрдæ зоныны фæтк. Уый фæдыл йæ иу æмдзæвгæйы зæгъы: «Хæрам нæ хастон æз мæ сонт æмбæлттæм, Æз никуы скъахтон хистæры зæрдæ» («Æз кафыдтæн, æз зарыдтæн, æз худтæн...»).

Лирикон герой йæ лæппуйы бонты бæллыд, цæмæй рæвдздæр

фæасхуыз уа. Ныр йæ лæджы кары бацыд æмæ банкъардта бæрндзинады дывæр уæз. Ферох хъæуы «барвæндонны мита» — фæсмонхуызæй, æнæбарыгомау зонд амоны йæхицæн. Йæ зын уавæр æвдыст цæуы ирд метафорæйы фæрцы:

Нæй комы донæн атонæн фæрсырдæм, —

Æрра байрагау ададжы тæхæн.

Лæууынц йæ фæрсты бирагъы ыссыртау

Дыууæ хохы, æмæ йын нæй тæлфæн.

(«Лæджы кар, æтт, куыд дæм бæллыдтæн сонтæй...»)

«Дыууæ карастæу» бацæуæджы æгъдауы карз домæнтæ æрбалхъывтой æмæ уыны, ардыгæй фæстæмæ царды хæртæ æндæр хуызы уæрст кæй цæудзысты: «Кад — хистæрæн, рæвдыд, æххуыс — кæстæрæн». Æмæ уæд йæхицæн та цы? — «Зын царды мæт — дæ хай».

Æрдз æмæ адæймаг. Аив дзырдæн Гафез дæтты уæрæх нысаниуæг. Нывгæнæг хъуамæ æнкъара канд адæймаджы нæ, — æрдзы «зæрдæйы цавд» дæр. Поэтæн райдзаст уалдзæг ад нæ кæны, йæ алыварс искæй (уадз тæхгæ цъиуы дæр!) хъуынгъыз æмæ æфхæрдхуызæй куы уына, уæд. Чысыл раздæр «цинæй — расыг, буц» цы зæрдæ уыд, уый цъиуы уынгæг ципп-циппæй катайаг фæци. Æмдзæвгæйы («Циу-циу-циу!») кæрон хъусæм зонгæ лæгъстæ-арфæ («Ма зар тыхст æмæ æнкъардæй, Ма сфæлмæц дæ цардæй!»).

Гафезы аивадон дунейы дидинæг — «сонт сывæллон» йæ фидыцæй адæймаджы цæст рæвдауы, «у 'нæмæт, хъал æмæ æвæлмон». Алырдыгæй йæм се 'ххуысы хай хæссынц хуры тынтæ, рог зызын — сæ узæлдæй цыр дæзы; æхсæв мæй йемæ хъазы, сæууон æртах ын сæтты йæ дойны. Æрдзы буц хъæбул йæхæдæг та йе 'взонг аивдзинадæй цин тауы йæ алыварс, æмæ поэт тыхсы уымæн йæ фидæныл («цыбыр — йæ хурыскаст»). Зын нæу ацы æмдзæвгæйы («Дидинæг») адæймаджы царды аналоги фенын, куыд, зæгъæм, æмдзæвгæ «Фæндаг»-ы дæр. Поэты зæрдæ агайы сыр дæмæ адæмы къæхты бын «ыссæст» фæндаджы «хъысмæт» («Дæуыл ис алкæмæн цæуæн, Дæуæн ызмæлæн нæй æрмæстдæр!..»), йæ лæггæдтæн ын æппын аргъгæнæг кæй нæй, уыцы хæрам уавæр.

Поэт йæ аудынæй хъулон никæй кæны. Царды æрдзон фæтк иумæйаг у адæймагæн æмæ кæцыфæнды царæгойæн дæр — ацы фиппаинаг аивадон фæрæзтæй нывæфтыд цæуы æмдзæвгæйы

«Хъысмæты худæг митæ». Хæстон сгарджыты развæд уадтымыгъ æхгæны. Уымæн — цин æмæ рай («тигътæй зары, уадынздтæ райгæ цагъды»), хæстонтæн — фыдæбон æмæ хъызæмар. Сау хъæды къæс-къæс æмæ дымгæйы карз футытæй тыхсы стонг бирæгъ дæр. Цыдæр æнгæсдзинад хаты сæ дыууæты 'хсæн Гафезы лирикон герой: «Мах — дыууæ тыры. Уый ма нæм бафтыд. Уый дæр удгоймаг, — туг æмæ стæг». Æппæтæй дæр бæллынц, цæмæй сæ балцы рæствæндаг уой. Гъе, æрмæст «хъысмæты худæг митæ» сты: иуты амонджын ирвæзтæй иннæйы хъуыддаг сæфтмæ кæй цауы.

Мах æрхæццæ стæм. Комы дон зары.

Зæрдæ схæлдзæг и: байрох и зын.

Фæлæ хъæуы цур, ададжы, тары

Бастъæлд, байсæфт дыууæ цæсты зынг.

Афтæ юмори интонациты ауонæй ферттивы арф хъуыдыйы тæлм.

Уæдæ нæ бон зæгъын у: Гафезмæ *адæймаг — тæхгæ цъиу — дидинаг — къахвæндаг* — суанг *цъæх бирæгъ* дæр ма цы типологон рæнхъ аразынц, уый æвдисæн у йæ дзырдаивады гуманизм æмæ философон мидисæн, дуне æнæхъæнæй, æмхæстæй кæй уыны, уымæн.

Уæрæх æмæ алыварсыг сты Гафезы поэзийы проблемон-тематикон арæнтæ. Цы сæ иу кæны, уый — лирикон геройы уды сконд. У цардбæллон, ныфсхаст. «Сонтæй дæр æз хъал бонтæ нæ тыдтон» кæд зæгъы, уæддæр йæ ныхыфыстыл æууæнды, æмæ уыцы оптимистон зæрдыхатты фæрцы, йæхи загъдау, «Ныккæнды дæр дидинаг æфтыдта, Змысыл дæр-иу никуы сæфт йæ фæд». Афтæ рауад авторæн йæхи сфæлдыстадон хъысмæт дæр. Уый уыд рæзты фæндагыл лæуд, йæхи фæлвæрдта дзырдаивады алы къабæзты æмæ дзы алы ран дæр ныууагъта зынгæ фæд.

50-æм азты 2-аг æмбисы Гафезы поэзийæн уæлдай хицон систы лиро-эпикон интонацитæ. Иу иннæйы фæдыл мыхуыры фæзындысты йæ поэмæтæ æмæ кадджытæ: «Тулдзы къох», «Уадтымыгъы», «Æнæном кадæг», «Ныхас æмбалимæ», «Бæсты сæрвæлтау», «Фыды ардзæст», «Цардиппæрд» æмæ иннæтæ. Уыдон ахадгæ бавæрæн сты ирон дзырдаивады ацы жанры райрæзты. «Лæджыхъæд æмæ намысы поэмæтæ» сæ рахуыдта Дзуццаты Х.-М. Автор пайда кæны куы фольклорæнгæс æрымысгæ æрмæгæй, куы та йе 'ргом здахы бæлвырд адæймæгты фæлгонцтæ æмæ историон цаутæм.

Йæ кадджыты хъайтартæ сты, «поэты зæрдæ æмæ бæгъатыры удвидар кæмæн ис» (Нафи), уыцы æнæном фыййау («Хъилдур»); мæгуыр лæджы сæрыстыр чызг, «æгъуыстаг Ацырухс» — æлдарæфхæрæг мыл ма фæрайа, зæгъгæ, йе стонджы удхар фæндыры цагъдæй чи æмбæхсы, æгады бæсты мæлæт чи равзары («Ирон цагъд»); комбæсты фидыц æмæ фæдисон, æвзыгъд Æмзор — уый та тугисыны фыдæгъдау басæттыны ныфсæй рауæлдай кодта йæ рæзгæ цард («Бæсты сæрвæлтау»); хи уды хардзæй хъахъхъæны хъæбулы цардамонд ныййарæг мад («Мад», «Ацырухс») æмæ а. д. Се'ппæт дæр — цардæгас, тугбуар фæлгонцтæ, фæлæ уыциу рæстæг — «егъау иугонд символтæ» (Дзуццаты Х.—М.): патриотизмы, сæрыстыр намысы, сæрылхæст уарзты уаз цæвитонтæ.

Ис бæлвырд бастдзинад Гафезы кадджытæн йæ ныры дуджы цаутыл фыст поэмæтимæ («Æнæном кадæг», «Уадтымыгъы», «Зарæг царæнбоныл»). Сæ архайджытæ хуымæтæг адæм сты, фæлæ уыдон дæр сæхицæн æвзарынц героикон хъысмæт. Фыссæг сæ хайджын кæны Егъау мидхъару æмæ уæздан удыхъæдæй. Ахæм у поэмæ «Уадтымыгъы» (1957) хъайтар Дзаммырз. Уый бахсыт райгуырæн зæххы, сæрибары сæрыл историон тохты, намысджын фæллоуæ йæхицæн ном скодта. Цы рухс фидæнмæ бæллыд, уый сси рæстæджы æцæгдзинад. Æмæ зæры бонты цæуылнæ хъуамæ разы уа йæхицæй, кæд æмæ ног цардарæзтмæ фæрсæрдыгæй кæсæг нæ уыд, йæ цæнгты хъару, йæ зонд, йæ ныфс ын никуы бахæлæг кодта. Уæлдай сæрыстыр та йæ булкъон фыртæй у.

Фæлæ æрцыд ног æвирхъау хæст, «уадтымыгъау зилы, ниуы», æрбахæццæ Ирыстонмæ дæр, æмæ

Лæг

Царæнбонты цы скодта, —

Иууыл

Ныр цæсты раз кæнынц куынаг...

Хъыг кæны æвдайаздзыд зæронд лæг, уды катай хъавы куыстæй фæсайынмæ, фæлæ зæрдæ та æдзух йæ фыртимæ дзуры. Уый ныр хæсты тæккæ цæхæры ис. Хорз уайд, бабæрæг æй кæн... Уалынмæ кæртмæ машинæ сабыр æрбатылд, æмæ дзы марды чырын уæззау æристой. Фыццаг хатт фæцудыдта Дзаммырз, фæлæ йæхиуыл фæхæцыд. Йæ цæссыг амбæхста.

Лæппу!!! —

Фæлмæн, узæлгæйæ æрхаста

*Йæ фырты 'нæдаст русыл къух
Æмæ йын иунæг ныхас загъта:
«Æгайтма 'гас хæдзар ыссардтай!..»*

Трагизмæй йемыдзаг рæнхъытæ! Сиу дзы сты хъæбулмæ судзгæ уарзт (æвæццагæн ыл йæ удæгасæй афтæ никуы баузæлыд — æгъдау нæ амонь!), æвæстаг ирон лæджы судзгæ зæрдæхъыг æмæ ма ноджы, хъуыды æвиппайды кæй нæ ахсы, ахæм цыдæр... Кæд, мыййаг, тызмæг æнцойады æнкъарæн: Дзаммырзы иунæг йæ райгуырæн бæстæ æмæ адæмы раз йæ хæс бафыста, ныр æй фыдæлты зæхх халарæй йæхимæ айсдзæн, æгайтма хæсты быдыры искуы æбæрæг сæфт нæ фæкодта — гас хæдзар ыссардта!

Ирон арфæйы фæлдæхт нысаниуæг зæрдæ агайы. Ацы аивадон мадзал у фыссæджы егъау сфæлдыстадон æнтыст. Гафез дæсны пайда кæны поэтикон ныхасы æндæр фæзилæнтæй дæр, уæлдайдæр аивадон параллелизмæй. Дзаммырзы æндонсæрст кард баихсыд, нал кусы. Фæлæ зæронд лæг йæхæдæг ныббыхста царды зынтæн, æфсæйнагæй фидардæр разынд.

Ноджы ма иу ахæм сусæг аналог. Дзаммырзы булкъон фырты хъысмæт развæлгъау базонам, æнафоны чи сбур æмæ зæхмæ чи æрхауд, уыцы сыфтæры уавæрæй. Амынд фæлгонцтæ (кард, фатхъæды сыфтæр) фæлхат цæуынц тæлывæрд композицийы фæткыл. Уый дзурæг у поэмæйы арæзты сæ вазыгджын нысаниуæгыл.

Стыр эмоцион-психологон тых ис уацмысы кæронбæттæн нывты. Фæллойдæгæн адæймаг йæ мастæй фæкайынаен зоны æрмæст иу мадзал: уæхскуæзæй куыст. Дзаммырз мусы æрдæгбаст уисæйттимæ архайы. Фæлæ йæ дудгæ сагъæс уымæй мынæг кæнын нæ комы, «æнæбын цадау у бæркадджын». Масты тыхсæттæн хъалæс зæрондыл æрхæндæг æфтауы, дæ фырты мæлæты фæстæ дæхи цард дæр фæци, зæгъгæ йæ ардауы. Раст та уыцы рæстæг Дзаммырз фатхъæдмæ фæкомкоммæ, уый раздæрау у «нуарджын æмæ фидар». Йæ сыфтæртæ рæудымгæмæ хъазынц, хурæй зæхмæ иу таг нæ хауы, — афтæ бæзджын у бæласы цъæх фæлыст. Æмæ уæд ногæй йæ кусинæгтæ æрбайста Дзаммырз дæр: фатхъæдау цардмæ йе 'ргом аздæхта, «зынгхуыстæй» дæр — куыстхъом, чи йын сихсыд, уыцы кардау...

*Æрбайста къалиутæ хæстæг.
Нæуæгæй та йæ кард ыскуыста,*

*Йæ нарæг, цардихсыд фæрстæ
Кæнынц цæхæр
Зынгхуыстæй.*

Афтæ райхæлы аивадон параллелизмы ноджы ма иу ахсджиаг нысаниуæг. Цард у æвидигæ, адæймаг — царды фидыц, цыфæнды уадтымыгъты дæр сæттын нæ комы. Уый у поэмæйы идейæ. Æмæ йæ фыссæг бафидар кодта æрдзон абарстыты фæд-фæдыл равæрдæй.

Адæймаджы æгæрон ныфс æмæ лæгдзинады темæ æмткæй бындурон у Гафезы поэмæтæн. Цард æмæ мæлæты 'хсæн арæныл æнæгуырысхойæ æвзары йæ фæндаг балладæ «Зарæг цæрæн-боныл»-ы (1959) хъайтар дæр.

*Уæдæ гъе ныр кæугæ?
Тас, мæлæты раз
Цæссыг ныккалон?
Æви фестон тæппуд,
Цъыфы чи лæсы,
Уыцы сæт уаллон?
Æви хилон, бырон,
Æз мæ марæгæй
Царды бон курон:
«Ма мын аскъуын мæ уд,
Ма байс цæстыты рухс,
Æмæ д' амондæн кувон»?*

Ацы фæрстыты знæт бардзæн ис риторикон нысаниуæг. Гафезы хъайтарæн дардыл рахъуыды-бахъуыдыы рæстæг нæй:

*Иу минут
Йе дыууæ,
Намæ, чи зоны, фондз дæр
Æз цæрдзынæн,
Æз уыдзынæн,
Æмæ кусдзæн мæ зонд дæр...*

Уæдæ йæ фадæттæ дæр нал амонынц фыдгулæн ахъаззаг ныхкъуыр д раттын:

*Нæй мын систæн, цæуæн —
Нæмыг къæхтæ ыскарста, —
Уыцы здыйы мур мæн
Зæхмæ фидар ныббаста;
Нæй мын фехсæн, хæцæн —
Гилдз мæм нал ис ызнагæн.*

Æнгæс уавæры æндæр иски, æвæццæгæн, к'бхутæ сдарынай дарддæр ницъуал сарæхсид, æмæ йын абоны рæстæджы, чи зоны, йæ уыцы ми растыл дæр банымаиккам, гуманизмы домæнтимæ йæ бæттиккам: адæймаджы цард гомгæрцц идеяйæ зынаргъдæр у, зæгъгæ. Фæлæ поэмæйы хæрзвæткон апп тæккæ дæр уый мидæг ис, æмæ Гафезы хъайтарæн ирон æгъдау, ирон намыс, фыдæлты кад æмæ фæдзæхстытæ хус ныхæстæ не сты, йæ туджы мады æхсыримæ арф ахъардтой. Уымæ гæстæ йæ фæнд развæлгъау конд у:

Иу фехст, иу нæмыг ма

Æз ныууагътон мæ цардæн.

Лирикон герой йæ царды кававар рæстæг æнæхъуаджы гуырысхотыл кæй нæ сафы, уый фадат дæтты йæ миддунемæ йын ныккæсынæн. Адзалы к'æсæрыл цардбæллон лæппуйы удыхъæды æууæлтæ арвы ферттывдау райхæлынц — ирд æмæ бæлвырдæй. Ныр æй тохы цæхæрæй равдæлд æрдзы рæсугъдзинад суынынмæ дæр æмæ, цалынмæ йæ цæсты рухс нæ ахуыссыд, уæдмæ дзы хъавы бафсæдынмæ («Гъæй, тæхуды! Цы рæсугъд у æрдз. Цы фæлмæн у кæрдæг! Ацы туггъуы дзæгъдзæгъджыты к'орд, Ныр цы тилут уæ сæртæ?»). Фæлæ фиппайы, хæст амы «цæрджытæн» дæр мæлæт кæй хæссы:

Мæнæ мæлдзгуыты губакк ныккалд, —

Цалх, уæззау цалх ыл атылд.

Мæнæ цъысцъысаг дурыл нындæгъд, —

Кæс, йæ базыр ын атынд.

Уыцы нывтæй хъайтары хъуыды атахт дарддæр, зæрдæйы фæндты фæдыл:

Гъæй, тæхуды, нæхимæ ныр фест,

Хъазты айваз дæ цæнгтæ!

Сдзур Зинæмæ: «Цы зæгъыс ныр та?

Æз æрыздæхтæн хæстæй!»

Кæнæ рагъыл фæтæн уис æрис,

Хид куыд ысхъара фæрстæй.

Намæ абад дзыццамæ хæстæг,

Уый дæ бецыкк куыд дауа;

Кæнæ фехъус фæндыры зæлланг,

Зæрдæ риуæй куыд дава...

Райгуырæн к'бона, ныййарæг мад, уарзон чызг, фæллоийы фарн, ирон цагъды кæлæнгæнæг хъомыс — адон сты хæстон

адæймаджы уды рæбинаг хæзнатæ: патриотизм æмæ героикон сгуыхты гуырантæ. Фæлæ фæфæуы йæ уæлион царды рæстæг. Æмæ зæххон бæллицтæ фæсвæд алаууынц, фæндаг дæттынц æнусты царæнбоны фæткæн. Уыцы фæтк æнахуыр хуызы ивы цард æмæ мæлæты нысаниуæг:

*Кад мæлæтæн!
Куыд æхцон дæ, куы!
Æз дæ койæ дæр тарстæн.
Сонты бонты æдзухдæр дæумæ
Тар, фыд-зæрдæйæ кастæн.
Фæлæ гъе ныр мæ цардамонд дæ,
Кæс, дæ кады ном зарын.*

Адзалы уысмыл кады зарæг?! Мæлæтæй тыхджындæр ницы ис, фæзæгъынц. Гафезы лирикон герой зоны ноджы карздæр, æлгыстдæр ном — Æгад. Уый йæ ардауы:

*Сдар дæ къухтæ æрмæстдæр,
Æмæ ууыл фæуыздæн æппæт —
Сæфт, мæлæтæй ирвæзт дæ!*

Фæлæ ахæм амондыл хъайтар никуы сразы уыздæн. Уый бæлвырд у суанг уацмысы райдайæн рæнхъытæй дæр. «Зарæг царæнбоныл» фæци драматизмæй йемыдзаг, æндыгъд дзырдтæй. Ам поэмæйы эмоцион «æлхъывдад» схизы иууыл бæрзонддæр къæпхæнмæ æмæ — аскъуыйынаввонг — ауыгъдæй аззайы. Уый у аивадон ныхмæлауды (конфликты) кульминаци æмæ уыциу рæстæг — йæ райхæлды уысм.

*Æхст фæцыд.
Аскъуыд цард.
Хур æрбакаст ныгуылæны тарæй.
Сыхъуыст дардæй, Ирыстонæй зард,
КАД, ЦÆРÆНБОНЫ зарæг.*

Куыд федтам, афтæмæй Гафезы лиро-эпикон уацмысты адæймаг æвдыст цæуы йæ царды тæккæ ахсджиагдæр æмæ карздæр фæзилæнты, уавæртæ йæ цæхгæр барæвзæрсты раз куы æрлаууын кæнынц, уæд. Ардыгæй гуыры хъуыды æмæ цауты драматизм, таурæгъон-эпикон интонаци æмæ кæронбæттæны рухсдзыд трагедион зæлынад. Бæлвырдæй нæ бон зæгъын у, Гафез ирон поэмæйы идейон-аивадон мидис зынгæ кæй фæхъæздыг кодта. Уымæ йæ уацмысты рауæрæх сты национ стихарæзты арæнтæ дæр. «Гафез классикон-фæлтæрд стихи фæлгæтты йæхи

æнкъары сæрибарæй, бархийæ, — фыссы Дзуццаты Хадзы-Мурат. — Куы йæ бахъæуы, уæд рæнхъ йе 'мбисыл бауромы, кæннот та йæ даргъдæр ауадзы, рифмæты равæрд арæхстгай ивы хъуыды æмæ æнкъарæны змæлдмæ гæстæ. Къорд бынаты сæрибар стих — уæзбын, сагъæсджын — аивæй рахизы æлвæст, уæнгбæрц стихмæ. Поэт ныфсджынæй пайда кæны урс стихæй дæр».

Хъæздыг сты Гафезы уацмыстæ поэтикон фæрæстæй дæр: иугæндзон райдайæнтæ, сидæнтæ, фæлхатæнтæ, абарстытæ, «скъуыдтæ» хъуыдытæй арæст монологтæ æмæ цыр д диалогтæ... Гафезы поэтикон дзырдуты егъау бынат ахсынц, адæмон сфæлдыстады афористон жанрты бындурыл чи равзæрд, ахæм базырджын ныхæстæ («Ирон æвзаг кæйдæр фæндæй нæ равзæрд, Нæдæр ын ис кæйдæр дзырдæй мæлæн»; «Фыды фарн дæ нæ бауадздзæн кæлын», «Фæкæнынц не 'мдзу ирд хур æмæ аууон», «Куы аз фæтар ваййы ыскастмæ, Куы бонæн нал ваййы кæрон»; «Æдзух кæй нæ фæуыны цæст, Зæгъынц, уый зæрдæйæ дæр рох у» æмæ а.д.). Уæлдай арæх пайда кæны арфæ æмæ æлгъысты хъомысджын мидисы гæнæнтæй.

60-æм азты райдайæны, поэзийы æмрæнхъ, Гафез йе 'ргом аздæхта прозæйы жанртæм. Мыхуыры фæзындысты йæ радзырдтæ æмæ уацауты чингуытæ («Дзаджейы рухс», «Фыдызæххы комулæфт», роман «Уæ бонтæ хорз, адæм!», «Цард дын фæстон» æмæ ин.). Сæ хъайтар у не 'мдугон, æвдыст цæуы царды фыцæны — алыварсыгæй: бинонты 'хсæн, æхсæнадон хъуыддæгты, хæсты быдыры. Хайджын у Гафезы лирикæйы зонгæ æууæлтæй: уды сыгъдæгдзинад, намысы домæнтæ, æмбæстагон лæджыхъæдæй. Фæлæ ацы темæ хицæн ныхасы аккаг у.

ИРОН
ПОЭЗИИ
АНТОЛОГИ

ДАУЫРÆ

(1935)

Дауырæ (Сланты Никъалайы чызг Зоя) райгуырди Хъобаны. Каст фæци сæ хъæуы астæуккаг скъола, Мæскуыйы Щукины номыл уæлдæр театралон училищæ, Театралон аивады паддзахадон Уæлдæр режиссерон курсытæ æмæ «Цæдисмультифильм»-ы студийы режиссер-мультипликаторты хайад. Куыста Ирон театры актрисæйæ, сывæллæтты театр «Саби»-йы режиссерæй, Цæгат Ирыстоны телеуынæны режиссерæй.

1989 азы Дауырæ сарæзта æхсæнад «Хæзнадон», иудадзыг пропагандæ кæны ирон æвзаг, фольклор æмæ литературæ.

Дзырдаивады фæндагыл æрлæууыди 1986 азы. Фыссы æмдзæвгæтæ æмæ радзырдтæ. Рауагъта цалдæр чиныджы. Сæ зынгæдæртæ: «Сæдæйысæр» (Дзæуджыхъæу, 2000), «Мæ чысыл хуртæн» (Дзæуджыхъæу, 2002), «Азæлд» (Дзæуджыхъæу, 2003).

ЦИНТÆЙ РАСЫГ

Æрмæстдæр хуры 'вджид куы баззайа дæ зæрдæ,
Куы нæ дын хай кæна зæххон цинтæй хъысмæт,
Куы бахынца дæ зонд: зæронд, æдых, лæмæгъ дæ,
Цæрын дæумæ дæр нал цæудзæнис уæд...

Дæ фырты къобор фырт куы базгъора дæ размæ,
Йæ тыппыр къухтæ дæм куы сиваза бæрзонд,
Дæ боны удхæрттæ уæд не 'рхæсдзынæ базмæ,
Дæ чысыл фæдон дын ныррухс кæндзæн дæ зонд.

СЫНК, СЫНК, СЫНК...

Сынк, сынк, сынк,
Сынк, сынк, сынк,
Æнгуылдзтæн сæ кафт ыстынг:
Сынк — фæсасынк,
Сынк — гæпсынк,
Здыхтсынк, дзуарсынк,
Сынк, сынк, сынк,
Сынк — уæлæфтау,
Сынк — кæрцсынк,
Ставд рæхсад сынк,
Сынк, сынк, сынк,
Сынк — нывæфтыд,
Сынк — цæстсынк,
Кæс, цæттæ у чындз «УЫЛЫНГ».

ДЫ ÆРВÆРТТЫВД

Æз фæзындтæн сусæны тæмæны,
Ды — ныхмæ-ных зымæджы хъызты, —
Гуырæнбонтæ афæдзы сæмæны
Гурæй-гурмæ хурхæтæнты сты.

Æз — æнтæф бон, ды, мæ хур, — рæууддзæф,
Æз дымгæ дæн, ды, мæ зынаргъ, — уад...
Цъитимæ дæр бахъары сæрды тæф, —
Хуры тынтæм ихы къæртт æртад...

Ды — æрвæрттывд, æз, мæ бон, — æвдисæн:
Карз цыппурс... ныррухс чындæуыд зæхх!
Ракалд ныр йæ быныбындур сисæн, —
Хъæнтымæй, æрхастай мын бæллæх.

* * *

Цымæ куыд цæрынц иунæджытæй адæм?
Куыд сисынц дзыхмæ адджын комдзаг адæн?
Мæнау кæд хонынц уарын æмæ уад
Æхсæвæмбалæн. Хъарм хуыссæн — хъæууат.

Ныйирд та сты мæ фæлм цæстытæ бонмæ,
Нæ та кæсынц мæ бирæ монцтæ коммæ.
Рæсугъд фынау мæм раздæхы ызнон.
Нæу иунæгæй, нæу иунæгæй мæ бон!

* * *

Зарæг! Дæ зæлтæй
Æз хъуамæ нырризон.
Хъуамæ уæлхохмæ
Дзæбидырау хизон.

Хъарæг! Нынниуон æз
Хъуамæ дæ хъæрæй!
Худын дæр уарзын æз
Хъæлдзæг кæл-кæлæй.

Домын æз, домын
Æрмæстдæр æмсæрæй, —

Ницы мæ хъæуы
Æгуыдзæг, æвзæрæй!

ХÆЛÆГГÆНАГ

Хæлæггæнаг хæлæг кæны æшпæтмæ:
Рæсугъд фæлыстмæ, ахуырмæ, куыстмæ,
Хæлæг кæны йæ сыхæгты цæуæтмæ,
Йæ къухтæ тавы искæйты тыхстмæ.

Дæ аууонау дæ фæдыл зилдзæн, зилдзæн,
Дæ цæстытæм дын комкоммæ кæсдзæн,
Дæ цæхх æмæ дæ кæрдзын дын æууилдзæн,
Кæдæмдæр та дыл хахуыртæ хæсдзæн.

О, дунейы фарн! Раст лæг хорз куыд цæра,
Æппæт адæмæн уыцы хорзæх ратт.
Хæлæггæнаг фырхæлæгæй куыд мæла,
Йæ зæрдæйæн та адæмы фарн — фат!

* * *

Саби ризы. Зæрдæ тоны.
Мад йæ фырты низ нæ зоны:
Ниуы уынджы гыццыл куыдз, —
Сæрæй къæхтæм у хуылыдз.

Талынг. Узал. Уый цæй тææпп у?
Тыргъæй агæпп кодта лæппу,
Куыдзыл бамбæрзта йæ кæрц,
Нал ис ныр йæ цинæн бæрц.

Цъары фæрстыл:

1. Быдираг дидинджытæ.
2. Автосурæт.
3. Венерæ.
4. Горæты сæрмæ.

* * *

<i>Технический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания*

Подписано к печати 18.05.06. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта MyzI. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,77. Учетно-изд. л. 8,78.

Тираж 2100 экз. Заказ № 2074.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru*

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

